

SREDNJA DALMACIJA U IZBORNOJ GODINI 1927. S POSEBNIM OSVRTOM NA HSS

Pleić, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:937414>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**SREDNJA DALMACIJA
U IZBORNOJ GODINI 1927.
S POSEBNIM OSVRTOM
NA HSS**

LUKA PLEIĆ

SPLIT, 2025.

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST**

Diplomski rad

**SREDNJA DALMACIJA
U IZBORNOJ GODINI 1927.
S POSEBNIM OSVRTOM
NA HSS**

Student:

Luka Pleić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Političke i društvene prilike u Dalmaciji 1920.-ih godina	2
2.1. Ozračje uoči i nakon "Ujedinjenja" 1918.	2
2.2. Političke stranke	7
2.2.1. Komunisti	7
2.2.2. Demokratska stranka	8
2.2.3. Hrvatska pučka stranka	10
2.2.4. Narodna radikalna stranka	10
2.2.5. Samostalna demokratska stranka	11
2.2.6. Hrvatska federalistička seljačka stranka	12
2.2.7. Hrvatska seljačka stranka	13
2.3. Vidovdanski ustav – odjeci	13
2.4. Socijalna slika dalmatinskog društva	18
3. HSS i Dalmacija	21
3.1. Stjepan Radić i HSS u novoj državi	21
3.2. HSS u Dalmaciji	23
3.3. Split kao uporište HSS-a	26
3.4. Radićevi posjeti Dalmaciji	27
3.4.1. Posjeti Srednjoj Dalmaciji	27
3.4.2. Posjeti ostatku Dalmacije	32
4. Izbori 1927.	36
4.1. Političko ozračje u državi uoči izbora	36
4.2. Važnost izbora u godini 1927.	44
4.3. Izborna kampanja i političke stranke	45
4.3.1. Hrvatska federalistička seljačka stranka	46
4.3.2. Hrvatska seljačka stranka	47
4.3.3. Narodna radikalna stranka	52
4.3.4. Jugoslavenska demokratska stranka	54
4.3.5. Samostalna demokratska stranka	56
4.3.6. Hrvatsko-seljačko-radnički blok	58
4.3.7. Hrvatska pučka stranka	59
4.3.8. Konačne liste	59
4.4. Ishod izbora	63

4.5. Odjeci.....	69
5. Zaključak.....	72
6. Bibliografija.....	74
7. Časopisi i novine.....	76
8. Mrežni izvori	76
Sažetak.....	77
Abstract	78

1. Uvod

Srednja Dalmacija je okvirno područje Splitsko-dalmatinske županije.¹ U ovom radu za područje Srednje Dalmacije gledat će se preklapanje Splitsko-dalmatinske županije s ondašnjom Južno-dalmatinskom oblasti koja se još nazivala oblast Kotor-Dubrovnik-Split. Glavno središte označenog područja svakako je grad Split, čije promatranje će reprezentirati globalne političke borbe. Javno mnijenje gledanog područja se neće toliko očitovati u samom gradu, već se u radu pokušava predočiti kontrast sela i grada, odnosno Splita i cijelog zaleđa, kako bi se vidio različit svjetonazor ruralnog i urbanog dijela. Shodno tome, predstaviti će se najbitnije političke stranke i izvještaji sa skupova kako bi se mogla pravilno percipirati politička poruka, te kome i na koji način je ona upućena. Na kraju rada će se tabličnim prikazom prikazati rezultati izbora, koji su bitni zbog svega što se dogodilo između njih i prethodnih izbora, i pokušati dati odgovor zašto je došlo do takvih rezultata i što oni znače gledano u kontekstu vremena.

Osim stručne literature, veći dio rada temeljit će se na novinskim člancima najutjecajnijeg dnevnog lista toga razdoblja, *Novo doba*, iz kojega se može iščitati kompletna politička situacija na lokalnoj i državnoj razini. Uz to, moći će se pronaći govori i prepirke utjecajnih osoba političkog svijeta. Osim *Novog doba* koristiti će se još nekoliko novinskih listova koji će pomoći u proširivanju slike u razumijevanju javnog mnijenja tog vremena.

Rad se dijeli na tri dijela. Prvi prikazuje političke stranke i programe, kao i političko i društveno ozračje promatranog teritorija koje će uvelike oblikovati buduća djelovanja političkih stranaka i njihovih predstavnika. Drugi dio će prikazati Hrvatsku seljačku stranku, njen početak rada u Dalmaciji i Radićeve posjete Dalmaciji. Taj dio će se dijelom predstaviti prijenosom i analizom Radićevih govora. I u trećem dijelu će se analizirati okolnosti izbora, političke kampanje stranaka i rezultati izbora. Za kraj će se protumačiti kako su se ti rezultati odrazili u državi i među strankama.

¹ Dalmacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 2.2.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dalmacija>>.

2. Političke i društvene prilike u Dalmaciji 1920.-ih godina

2.1. Ozračje uoči i nakon "Ujedinjenja" 1918.

Kao i političari, mišljenje naroda oko ujedinjenja je bilo podijeljeno. Dok je dio javnosti podržavao Radićevu stranu i nije se slagao s načinom kasnijeg ujedinjenja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, možemo reći da je u Dalmaciji zbog novonastalih okolnosti vladalo drugo mnijenje.

U zadnjoj ratnoj godini počelo je okupljanje političkih stranaka u Dalmaciji. Tako 2. srpnja 1918. dolazi u Splitu do osnivanja Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca za Dalmaciju. To je ujedno bila prva takva organizacija na južnoslavenskom dijelu Austro-Ugarske. Na prvom sastanku, osim gospodarskih problema, raspravljalo se i o budućim političkim pitanjima te je jednoglasno izglasana politička rezolucija koja kaže kako su pretrpljene nevolje i neprijateljske pretenzije izbrisale sve razlike među političkim strankama, te je tako došlo do kolektivnog ujedinjenja prema isključivo jednom cilju, a to je samoodređenje Južnih Slavena i formiranje zajedničke države. Kako je jedinstveni politički rad smatran nužnim za ostvarenje zacrtanog cilja, nije došlo do obnavljanja bivših političkih stranaka u Dalmaciji. Osim rezolucije, izabrana je i uprava Narodne organizacije SHS za Dalmaciju, a činili su je don Ante Anić, dr. Roko Arneri, pop Jovo Bučin, dr. Gajo Bulat, dr. Uroš Desnica, dr. Mate Drinković, Ante Franić, Ivo de Grisogono, dr. Ivo Krstelj, dr. Jerko Machiedo, dr. Ivan Majstorović, Milan Marušić, Dujam Mikačić, Pavao Roca i dr. Roko Vuković.² U dalmatinskom društvu su s oduševljenjem dočekali ovo osnivanje jer je južnoslavenska ideja bila uvelike prihvaćena među ljudima. Podršku su dobili čak i od Katoličke crkve.³

U listopadu 1918. u Zagrebu se osniva Središnje narodno vijeće potaknuto takvim pokrajinskim vijećima osnovanim u Splitu i Ljubljani. Iz Dalmacije u Središnji odbor ušli su dr. Mate Drinković, Ivo de Grisogono, dr. Ivo Krstelj i Josip Smodlaka.⁴

Naslovna stranica splitskih dnevnih novina od 14. listopada 1918. donosi članak naslova *Nama sviće!* koji govori o Njemačkom i Austro-Ugarskom prihvaćanju Wilsonovih točaka, što onda znači i prihvaćanje prava naroda na samoodređenje, te između ostaloga u tekstu piše: „Prihvatom od strane Austro-Ugarske Wilsonovih načela, priznato je pravo našem narodu, da odluči sam o svojoj sudbini. Zato jučerašnji dan znači velik, silan događaj u našoj povjesti.

² Jelaska Marijan, Z., „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenog 1918.-20. siječanj 1919.)“, u: *Godina 1918., prethodnice, zbivanja, posljedice*, (ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010., 156-157.

³ Jakir, A., *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, Leykam international, Zagreb, 2018., 65.

⁴ Ibid.

Znači kapitulaciju vjekovnih nepravda i nasilja, znači - zoru Jugoslavije!“⁵ Samo deset dana kasnije, isti dnevni list donosi novi članak koji kaže da:

*Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba objavljuje iz svoje sjednice održane 17, 18. i 19 listopada ove godine narodu Slovenaca, Hrvata i Srba, da od ovoga časa, opunomoćeno od svih narodnih stranaka i grupa, preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike. Od sada neće u općim narodnim pitanjima nijedna stranka ni grupa ni parlamentarna skupina više voditi nikakove posebne politike ni zasebno stupati u pregovore sa faktorima izvan naroda, nego će u svim pitanjima u buduće jedini predstavnik i opunomoćenik biti Narodno Vijeće.*⁶

Nadalje u tekstu Narodno vijeće, sada kao legitimni predstavnik Južnih Slavena na području Austro-Ugarske, u pet točaka traži rješenje oko stvaranja nove države koje bi se trebalo provesti na čitavom etnografskom teritoriju, da jugoslavenski narod ima svog izaslanika na budućoj mirovnoj konferenciji, odbacivanje austrijskog carskog *manifesta*⁷, te budući državni suverenitet.⁸

Hrvatski Sabor dana 29. listopada 1918. izglasava odluku, koju je kao žurni prijedlog uputio Svetozar Pribičević, a to je da se prekinu sve državnopravne veze trojedinoga Kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom. Predsjednik Sabora Međaković, koji je vodio sjednicu Sabora, između ostaloga kazao je kako su upravo Dalmatinci začetnici južnoslavenskog narodnog jedinstva, te pozdravlja osnivanje Narodnog vijeća SHS kao predstavnika jedinstva naroda i suverene države.⁹ Ta vijest je i u Splitu dočekana s oduševljenjem, pa se odmah 30. listopada obavila predaja državnih ureda koje je sada preuzela Uprava narodne organizacije za Dalmaciju.¹⁰ O veselju koje je vladalo među pukom u tom trenutku svjedoči i dio novinskog članka koji kaže da je narod pohrlio uzeti, „kao uspomenu znamenitog časa“, barem komadić dvoglavog orla koji je bio oboren, a razumije se da ga je narod raskomadao, kao i ostale grbove sada već bivše države. Autor članka te grbove naziva i „simbolima sramotnog robovanja“, a nove trobojnice koje su podignute na tim mjestima kao „do jučer zastave nade i borbe, a danas barjaci pobjede i slave.“¹¹

⁵ Nama sviće!, *Novo doba*, br. 127., 14. listopad 1918., 1.

⁶ Objava Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba., *Novo doba*, br. 137., 24. listopad 1918., 1.

⁷ Manifest u kojem je car Karlo I. obećao uređenje Austro-Ugarske po federalnom načelu. Taj manifest potaknut događanjima među češkim, slovačkim i južnoslavenskim narodima unutar Carstva. – Narodno vijeće SHS. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 6.11.2025. <<https://enciklopedija.hr/clanak/narodno-vijece-shs>>.

⁸ Objava Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba., *Novo doba*, br. 137., 24. listopad 1918., 1.

⁹ Hrvatski Sabor., *Novo doba*, br. 143., 31. listopad 1918., 1.

¹⁰ Jakir, A., *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, Leykam international, Zagreb, 2018., 67.

¹¹ Predaja državne vlasti., *Novo doba*, br. 145., 1. studeni 1918., 1.

Privremena zemaljska vlada za Dalmaciju stvorena je 1. studenoga 1918., a na čelu su joj bili dr. Ivo Krstelja, dr. Vjekoslav Škarica i dr. Josip Smodlaka. Time je Split po prvi put u povijesti postao upravnim središtem Dalmacije. Također, Josip Smodlaka imenovan je i novim gradonačelnikom Splita, no on je ubrzo tu funkciju prepustio Ivi Tartagli zbog nove funkcije u Vladi.¹²

Ono što se posebno ističe u cijeloj priči je i to da uz svu već spomenutu jugoslavensku pristranost i simpatiju koju su imali i građani Splita i njegovo vodstvo, i posebno uz činjenicu o talijanskoj opasnosti koja je vladala u to vrijeme, za vrijeme trajanja Države SHS nije zabilježen niti jedan podatak u kojem službeno tijelo grada Splita traži hitno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Takvo ujedinjenje je isticala samo Zemaljska vlada za Dalmaciju ne mareći za srpske pretenzije, već samo iz straha od talijanskih pretenzija.¹³

Dalmatinsko stanovništvo je u velikom broju podržavalo ideju ujedinjenja među Južnim Slavenima, dok je, iznenađujuće ili ne, ideja o simpatijama prema Austriji potpuno zamrla, te nije zabilježen nijedan javni iskaz podrške odanosti prema Austro-Ugarskoj vladi. Naravno, uz ogromnu većinu južnoslavenskih simpatizera, postojala je i manja skupina koja se zalagala za ujedinjenje s Kraljevinom Italijom. Pripadnici te skupine su uglavnom bili i pripadnici talijanske nacionalne manjine u Dalmaciji.¹⁴

Jedan, iako pomalo pristran izvještaj, donosi nam slikovito opisano kako je izgledalo u Splitu na dan kada je stigla vijest o završetku Prvog svjetskog rata. Ukratko, izvještaj govori kako je narod odmah kuće okitio zastavama i sagovima, svi ljudi su se kitili narodnim zastavama i kokardama te se narod okupio na *Gospodskom trgu*¹⁵ te pjevao *Oj Slaveni*. Zanimljiv detalj koji se navodi jest da su svi ustali i pjevali himnu, čak i časnici u austrijskim uniformama. Nakon himne prisutni su klicali i slavili Jugoslaviju, Trumbića, ali i Wilsona koji je narodu dao nadu za samoodređenje sa svojih dvanaest točaka.¹⁶ Koliko je Wilson ostavio pozitivan dojam u hrvatskom narodu zbog mogućnosti da nakon tolikih godina i stoljeća tuđinske vlasti sada sami mogu birati novu vlast svjedoči i činjenica da su u Zagrebu odlučili „Khuen Hedervaryev trg“ preimenovati u „Wilsonov trg“ i time ne samo ukloniti i tu još jednu ružnu uspomenu na prethodnu vlast već i odati priznanje čovjeku zaslužnome za novu vlast.¹⁷

¹² Jakir, A., Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Leykam international, Zagreb, 2018., 67-69.

¹³ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 56.

¹⁴ Jakir, A., Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Leykam international, Zagreb, 2018., 54.

¹⁵ Danas *Narodni trg*.

¹⁶ Radica, B., „Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930 godine“, Split, 1931., 12.

¹⁷ Domaće vijesti., *Novo doba*, br. 145., 1. studeni 1918., 3.

„Po prvi put od vijeka našeg lepršat će jedna zastava od Triglava do Timoka, od sinjeg Jadrana do Vardara. Neka žive slobodna Jugoslavija.“¹⁸ Tim je riječima otvoren skup održan u Splitu 29. listopada 1918. na kojem se po nekim izvještajima okupilo preko 10.000 osoba kako bi iskazale podršku južnoslavenskoj državi koja bi trebala se formirati oko "svog Pijemonta", odnosno Srbije kako je to na istom skupu kazao dr. Gajo Bulat. Nakon skupa uslijedila je gradska povorka gdje su se pjevale rodoljubne pjesme, isticale su se slovenske, hrvatske, srpske, američke, francuske i druge zastave, te se intonirala *Lijepa naša*. Za kraj je pozdravljena i Narodna garda recitiranjem *Srpske molitve*. Kako izvještaj kaže: „(...) narod se uz poklike razišao ushićen i svjestan veličajnosti dana što ga je doživio.“¹⁹

Osim unutarnje politike koju su južnoslavenski narodi vodili ka ujedinjenju, treba obratiti pažnju i na vanjskog neprijatelja koji će donijeti velike brige i probleme, te odigrati ključnu ulogu u daljnjem tijeku povijesti Dalmacije i Jugoslavenske države. Ono što možemo vidjeti je da politički dogovori velikih sila ne mare puno za stav naroda kada se to kosi s njihovim interesima. Nakon rata prostor propalih carstava ostao je nezaštićen, bez vlasti, policije ili vojske da se zaštiti. To su koristile vojske država pobjednica koje su polagano zauzimale te teritorije. Tako je i talijanska vojska ulazila na dobar dio hrvatskog priobalja i otoka koji su joj obećani Tajnim londonskim ugovorom. Na prvu su priznavali odbore Narodnog vijeća te se predstavljali kao predstavnici Antante, a ne okupatorska sila. No, čim bi uvidjeli da su dovoljno snažni za preuzet vlast, odbore bi ukinuli, a na tom bi mjestu proglasili okupaciju. Zbog tih i sličnih stvari, narod je tražio zaštitu od Srbije, koja je također bila na strani pobjednika, i imala svoju vojsku koja je nedostajala novoproglašenoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba.²⁰

Hrvati po dalmatinskim gradovima pružali su otpor okupacijskoj talijanskoj vlasti na mnoge načine. Razni mladići u mnogim gradovima su svoj bijes iskaljivali na lokalnom stanovništvu tako što bi napadali i premlaćivali lokalne Talijane, te razbijali talijanske natpise na dućanima kakav primjer imamo u Splitu na Badnji dan 1918. godine. U Blatu na Korčuli su također zabilježeni napadi na talijansko stanovništvo te lokalne talijanofile svaki puta kada bi se Talijani povukli iz tog mjesta. Također su zabilježeni i incidenti u školama gdje učitelji nisu željeli održavati nastavu na talijanskom jeziku iako je

¹⁸ Radica, B., „Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930 godine“, Split, 1931., 13.

¹⁹ Ibid, 13-14.

²⁰ Goldstein, I., *Hrvatska Povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2013., 262-263.

morala biti na dva jezika, te je jednom prilikom učiteljica zabranila da se na talijanskom jeziku pozdravi talijanski satnik Felici koji je posjetio školu.²¹

Veliki borci protiv talijanske okupacije bili su i svećenici. Na Hvaru imamo niz svećenika koji su morali pobjeći kako bi izbjegli uhićenje zbog prototalijanske promidžbe, te također skupina svećenika i kanonika zbog prototalijanskog držanja i djelovanja. Mnogi su svećenici bili protiv oružanih sukoba i pozivali su narod da preda oružje. O stavu svećenstva nam mnogo govori i okružnica goričkog biskupa Sedeija koji navodi da je talijanska vlast privremena, i poziva narod da se loše odnose prema talijanskoj vlasti, ali samo u rutinskim, a ne i u božanskim stvarima. Također je pozivao na nenapadanje talijanskih vojnika. Talijani su zbog uviđanja u rodoljublje hrvatskog svećenstva nastojali u Dalmaciju dovesti svećenstvo naklonjeno njima.²² Poznat je i primjer splitskog biskupa Juraja Carića koji je blagoslovio srpsku vojsku pred katedralom sv. Duje prilikom njenog ulaska u Split.²³

Možda najbolji pokazatelj koliko je stanovništvo prionulo uz srpsku stranu zbog sve većeg talijanskog ugnjetavanja je i novinski članak pod naslovom „DOBRO DOŠLI BRAĆO!“ koji je izašao povodom dolaska srpske vojske u Split. Iz teksta se može iščitati koliko su građani Splita željno iščekivali srpsku vojsku koju autor članka naziva *Orlovi beli*, pozdravljajući je najsvečanijim parolama. Vojsku za koju se koristi naziv bratska, kojoj se iznosi slava za prolivenu krv u ratu i ostvarenu pobjedu i kao kruna svega je „da dovrše do kraja svoje sveto delo oslobodjenja.“²⁴ Organiziran je i doček na koji se ogroman broj SPLICANA odazvao. Vojsku pod vodstvom majora Stojana Trnokopovića pozdravili su svojim govorima Josip Smodlaka i Ivo Tartaglie. U tim govorima su rekli da je „sve ovo vaša Srbija“ i da će Split biti „vaša i naša svojina, hrvatska i srpska, sastavni dio jedinstvene Jugoslavenske države.“ Major Trnokopović obećao je da će čuvati Jugoslavensku zemlju sa svom obalom i otocima kako je to prethodno splitski gradonačelnik u svom govoru i zaželio.²⁵

U prilog navedenih tvrdnji idu i činjenice da su splitske dnevne novine *Novo doba* u svojim člancima pozdravljale novu vlat s dinastijom Karađorđević na čelu, a uz to su i imale novinsku rubriku pod nazivom *Iz okupirane Dalmacije* u kojoj su svakodnevno izvještavali o novostima iz dalmatinskih područja pod talijanskom okupacijom.

²¹ Pederin, I., „Jadransko pitanje“, Maveda, Rijeka, 2007., 277-279.

²² Ibid, 276-278.

²³ Jakir, A., Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Leykam international, Zagreb, 2018., 70.

²⁴ „Dobro došli braćo“, *Novo doba*, br. 164., 20. XI. 1918., 1.

²⁵ Jakir, A., Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Leykam international, Zagreb, 2018., 70.

2.2. Političke stranke

Iako je kazano da se zbog raznih okolnosti političke stranke nisu obnavljale već su jedinstveno podržali Narodnu organizaciju SHS, sada kada je uspostavljeno Kraljevstvo SHS omogućeni su uvjeti za obnovu ili formiranje stranaka koje bi sudjelovale u političkom životu nove države. Što se tiče Splita i Dalmacije, tu dolazi do promjene u odnosu na vrijeme prije Svjetskog rata. Osim splitskih socijalista koji su sada nastavili svoj predratni kontinuitet, te se kasnije i priključili ostalim takvim strankama u Socijalističku radničku partiju Jugoslavije, u Splitu se ne formira niti jedna nova stranka. Sada sve velike stranke uglavnom dolaze s prostora bivše Banske Hrvatske. Za to postoji više razloga, a jedan od njih je da u novoj državi na dnevni red dolaze sada politički bitniji problemi, kao što je "hrvatsko pitanje", koji svakako zaslužuju prvenstvo pred splitskom komunalnom politikom. Tako te stranke niti ne dobivaju dovoljnu pažnju i podršku kako bi uopće mogli opstati.²⁶

2.2.1. Komunisti

Dakle, prva splitska stranka u novoj državi bili su komunisti. Stranka koja je za vrijeme svog postojanja prošla legalno i ilegalno djelovanje. Naime, nakon *Obznane i Zakona o zaštiti države* Komunistička stranka prelazi u ilegalu. No njeni političari nisu odlučili mirovati u tom razdoblju već osnivaju stranke pod drugim, sličnim imenima kako bi nastavili svoje djelovanje. Tako nastaju Nezavisna radnička partija Jugoslavije, Hrvatsko seljačko-radnički blok i Savez radnika i seljaka. Uza sve nevolje kojima je stranka bila izložena, komunisti su ostvarivali zamijećene uspjehe u Splitu, čak i u vrijeme progona, a ponekad su bili i najjača stranka u gradu.²⁷

Kod komunističke stranke glavna nit vodilja odnosila se na promjenu državnog uređenja i isticanje socijalno-ekonomske problematike.²⁸ Općenito, plan i program Komunističke partije proizlazi iz Komunističkog manifesta Karla Marxa i Friedricha Engelsa. Taj plan i program temelji se na „ukidanja građanskoga poretka i uspostavljanja vladavine proletarijata koja će dokinuti klasnu borbu i uspostaviti besklasno društvo“, a krajnje sredstvo za postizanje tog cilja je revolucija.²⁹ Tu revoluciju su Radikali nazivali „strašna i užasna“, a Demokrati su tvrdili da revolucija uopće nije potrebna jer je Kraljevina pretežno agrarna zemlja s malo industrije, pa ni nema uvjete za proletersku revoluciju.³⁰ No, komunistička ideja se nije mogla složiti s time jer

²⁶ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 92-93.

²⁷ Ibid, 93.

²⁸ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 74.

²⁹ Savez komunista. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 11.1.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/savez-komunista>>.

³⁰ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 75.

je njen cilj išao ka oslobođenju svih potištenih slojeva društva, te općenito promjenom društva iz kapitalističkog u komunističko uređenje.³¹

Glavni predstavnici komunista u Kraljevstvu SHS bili su Jakov Gabrić, Ante Perkušić, Dušan Jankov, Vicko Jelaska i dr. Za Vicka Jelasku važi glas kako je uživao "potpunu vlast" unutar splitske Partije, a sve to zahvaljujući autoritetu i ugledu kojega je stekao čestim uhićenjima. Ta njegova premoć unutar stranke dovesti će u kasnijim godinama do većih nesuglasica.³²

Možda bi se dalo zaključiti kako bi glavnina glasačke baze Komunističke stranke trebala biti među radnicima, no u Splitu podaci pokazuju drugačije stanje. Naime, analizom liste općinskih izbora, Marijan Buljan otkrio je kako velika većina dolazi iz radničkih i težačkih obitelji. To potvrđuje i analiza popisa članova. Nakon radnika i seljaka, slijede trgovci i obrtnici, a tek onda radnici. Dakako, treba napomenuti kako među komunistima jako rijetko se nalaze visokoobrazovane osobe.³³

2.2.2. Demokratska stranka

Kako je napisano u prethodnom poglavlju, Split je nosio titulu "najjugoslavenskijega grada". S tim na umu, moglo bi se pretpostaviti kako bi upravo Demokratska stranka trebala biti prvi izbor Splitskana. Naime, Demokratska stranka je zagovarala unitarno jugoslavenstvo, što bi svakako jedan najjugoslavenskiji grad trebao prihvaćati, imala je podršku splitskih najčitanijih dnevnih novina *Novo doba*, te potporu splitskog gradonačelnika Ive Tartaglie, iako on nije bio član stranke. Iako bi se na prvu sve činilo idealnim za uspjeh, Demokratska stranka je svoj najbolji rezultat u Splitu ostvarila na izborima za Ustavotvornu skupštinu, a osvojili su svega 18% glasova. Sljedeći rezultati bili su od ponekad ispod 10%, do najviše 13% osvojenih glasova. Ti podaci nam pokazuju kako Split možda i ne zaslužuje na početku spomenutu titulu.³⁴

Osim spomenute podrške splitskog gradonačelnika Ive Tartaglie, Demokratska stranka se mogla pohvaliti i drugim značajnim vođama, a to su bili Prvislav Grisogona i Ivan Majstorović. Oni su, uz nekolicinu drugih političara, već početkom 1919. godine isticali potrebu za osnivanjem ove stranke u Dalmaciji.³⁵

³¹ Čulinović, F., „Dokumenti o Jugoslaviji“, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 157.

³² Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 95.

³³ Ibid, 97.

³⁴ Ibid, 102-103.

³⁵ Ibid, 103.

Neki od problema Demokratske stranke zbog kojih nije polučila uspješnije rezultate bili su pasivnost vodstva stranke u početnim mjesecima djelovanja stranke, te nedostatak rada na terenu i tiska. To je dovelo do manjka popularnosti među biračima. Osim toga, veliki teret stranke bila je i suradnja s Radikalima u vodstvu države što je također utjecalo na nepopularnost stranke u Splitu.³⁶

U godini 1919. dolazi i do novih problema za Demokrate. Održan je sastanak o tome treba li *Novo doba* postati službeno glasilo Demokratske stranke, pri čemu se čak 69% dioničara izjasnilo protiv te odluke. Taj događaj označio je prekretnicu u odnosima stranke s tim dnevnim listom. Demokratska stranka je sada bila primorana pokrenuti vlastito službeno glasilo koje je tada pokrenuto pod nazivom *Život*. To glasilo je u budućnosti često dolazilo u konfrontaciju s *Novim dobrom* o brojnim držano-političkim pitanjima, kao i o bitnim pitanjima za sami Split kao što su željeznička povezanost s unutrašnjošću te izgradnja skladišta u sjevernoj luci. Iz Demokratske stranke su u svome glasilu napadali Splitskane kako su sami krivi za stagnaciju grada jer na izborima ne daju podršku prorežimskim strankama kao što su oni, a okomili su se i na *Novo doba* koje su krivili da u svojim tekstovima štete državnoj misli u Dalmaciji. *Novo doba* je odgovorilo tekstom koje oštro osuđuje navode časopisa *Život*, navodeći da Split „ne pazari političkim osjećajima“, kao i da novi režim nije iskazao interes za gradske želje i potrebe.³⁷

O glasačkoj bazi se ne može s velikom sigurnošću govoriti, jer u svim relevantnim podacima s izbora nemamo specifične podatke za Demokratsku stranku jer je stranka izlazila u koalicijama. Ono što se pretpostavlja da su glasači dolazili iz obrazovanije skupine građana, te zasigurno jugoslavenske orijentacije. Također treba istaknuti kako je pod zaštitom Demokratske stranke nastala i *Orjuna* koja se fizički obračunavala sa svim političkim neistomišljenicima što je također utjecalo na nepopularnost stranke među Splitsanima.³⁸

Početak raspada Demokratske stranke u Splitu i Dalmaciji započeo je nakon atentata u Narodnoj skupštini.³⁹

³⁶ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 103.

³⁷ Ibid, 104.

³⁸ Ibid, 105.

³⁹ Ibid, 107.

2.2.3. Hrvatska pučka stranka

Za razdoblje Kraljevine SHS samo jedna stranka se ističe po tome da je na svim izborima održanim u gradu Splitu nastupala samostalno, a to je Hrvatska pučka stranka.⁴⁰ Zbog svoga programa često je označavana kao "klerikalna" ili "popovska" stranka. Stranka je nastala iz Hrvatskog katoličkog pokreta koji svoje korijene vuče s početka XX. stoljeća, a koji je nastao kao dio europskog kretanja među vjernicima. Ova stranka trebala se osloniti na već postojeću veliku stranku, a to je bila Slovenska ljudska stranka. Čak je postojao interes da se osnuje i jedna zajednička velika Jugoslavenska pučka stranka. Program stranke temeljio se na tri smjera djelovanja, a to su: seljačka demokracija, kršćanska socijala i građanski klub.⁴¹ Iako se u stranci vjerovalo u rast stranke, o čemu se i pisalo u stranačkom tjednom listu *Jadran*, stranka nikada nije doživjela veći rezultat i stekla značajniju ulogu u političkom životu. Razlog tome možda leži u činjenici da je stranci nedostajalo ono što je Hrvatska seljačka stranka imala u Stjepanu Radiću, a to je vođa, osoba koja bi stekla poštovanje među političkim protivnicima, a jednako tako uspjela uvjeriti neodlučne glasače da im iskažu povjerenje. Kao najistaknutija osoba u stranci može se uzeti Drago Bartulica, no on zasigurno nije imao već spomenute karakteristike.⁴²

Glasačka baza je većinski dolazila iz trgovačkog i obrtničkog staleža, potom visokoobrazovanog stanovništva, zatim seljaka, a zanimljiva je i veća uočenost podrške među umirovljenicima u usporedbi s drugim strankama.⁴³

Glavni protivnici stranke svakako su bili Demokratska stranka, te glasilo *Novo doba*, koje je u to vrijeme i podržavalo Demokratsku stranku. Osim njih, najveći neprijatelj stranke bila je preteča *Orjune*, a to je Jugoslavenska napredna nacionalistička omladina (JNNO), koja se sukobljavala sa članovima stranke, te napadala u svome glasilu *Pobeda* pučkaško glasilo *Jadran*. U jednom trenutku članovi JNNO demolirali su uredništvo *Jadrana*. Taj incident osudili su čak i iz *Novog doba*.⁴⁴

2.2.4. Narodna radikalna stranka

Narodna radikalna stranka se pojavljuje u Splitu relativno rano nakon osnivanja Kraljevine, ali to joj nije pomoglo da ostvari neki značajniji rezultat u tome gradu. Radikali nisu

⁴⁰ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 109.

⁴¹ Matijević, Z., „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji (1919.-1929).“, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru , br. 42, 2000., 480-485 .

⁴² Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 109-110.

⁴³ Ibid, 110.

⁴⁴ Ibid, 111.

imali nekog istaknutog političkog vođu, politički program se očito nije svidio građanima, a možemo kazati kako su im glasači posebno zamjerali i konstantno isticanje fraze da se Split odrekao svoje povijesti.⁴⁵

Iz izvora se vidi kako je vodstvo stranke pokušalo okupiti široki krug ljudi, ističući kako oni nisu samo srpska stranka, već da jednako tako pozivaju Slovence i Hrvate na zajednički rad. Osim toga, glasove među Jugoslavenima željeli su pokupiti i konstantnim isticanjem povijesne važnosti njihove stranke kao predvodnice narodnog oslobođenja i ujedinjenja, što su posebno pokušavali naglasiti na svakom skupu ili sastanku. Također, može se vidjeti i značajan plan po pitanju seljačkih prava. Po tom pitanju stranka traži očuvanje privatnog vlasništva i ukidanje seljačkih feudalnih dužnosti. Uz to, traže i zakon koji bi seljaku osigurao minimum seljačkog posjeda.⁴⁶ Vidljivo je da Radikali ističu postojanje svih triju naroda unutar Jugoslavije, za koju žele da bude „jedinstvena država, sa jednim parlamentom, koji će zajedno s krunom imati nepodijeljenu, suverenu zakonodavnu vlast“, ali bez postojanja jedinstvene jugoslavenske nacije. To mišljenje ide toliko daleko da tvrde na je jedinstvena nacija uvelike štetnija za državu od federalističkog uređenja.⁴⁷

Ono što također treba spomenuti jest letak tiskan 1920. godine koji priča o međudnosu Splitsana i Radikala. U njemu se navodi da „su Radikali aktivno radili protiv Splita i njegove budućnosti, i to isključivo iz individualnih, šovinističkih razloga, jer im je očito cilj bio pretvoriti grad u obično ribarsko mjesto, a ne pomorski centar na obali.“⁴⁸

Glasače Radikalne stranke najviše se može pronaći među držanim činovnicima, a nakon njih slijede visokoobrazovane osobe, pa trgovci i obrtnici. Svakako najmanje glasača imali su među težacima, što svjedoči i izostanak ijednog težaka na kandidatskoj listi 1928. Također, i članove stranke treba promatrati s rezervom, jer mnogi su se učlanili u stranku isključivo radi osobnog dobitka.⁴⁹

2.2.5. Samostalna demokratska stranka

Podjela koja se dogodila unutar Demokratske stranke dovela je 1924. do osnivanja Samostalne demokratske stranke na čije je čelo zasjeo Gajo Bulat koji je stranku vodio do ostavke zbog sve težeg zdravstvenog stanja kada ga je naslijedio Vladimir Matošić, ali kao

⁴⁵ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 115.

⁴⁶ „Radikalni sastanak“, *Novo doba*, br. 258., 14. XI. 1921., 3; „Radikalno sijelo“, *Novo doba*, br. 35., 13. II. 1922., 3.

⁴⁷ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 74.

⁴⁸ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 118.

⁴⁹ *Ibid*, 119.

najistaknutiji predstavnik stranke nameće se Prvislav Grisogona zbog koga je veliki dio birača zamijenio DS sa SDS-om. Uz to što je Grisogona sam bio dovoljan za popularizaciju stranke, bio je i član splitskog Općinskog vijeća te je i time mogao stranci osigurati prisutnost u javnom životu Splita.⁵⁰

S bazom do 20% birača, SDS se nametnuo u Splitu kao stranka koja ima puno veći utjecaj od Demokratske stranke i Radikalima. Jedan od čimbenika koji im je također pomogao u ostvarivanju izbornih uspjeha je i taj što su, nevezano radilo se o predizbornoj kampanji ili ne, isticali prvenstveno komunalne probleme Splita. Svakako im je u prilog išla i činjenica povezivanja jugoslavenstva Splita s jugoslavenstvom stranke.⁵¹

Stvaranje Seljačko demokratske koalicije dovelo je do mijenjanja političkih stajališta SDS-a u Splitu. Naime, zbog novonastale situacije stranka mijenja smjer, tako sada ova jugoslavenska stranka prestaje isticati jugoslavenstvo Splita te se bori protiv Vidovdanskog ustava. Nova koalicija imala je veliku podršku u Splitu, a zanimljivo je i to da su novu koaliciju podržali čak i članovi *Orjune*.⁵²

2.2.6. Hrvatska federalistička seljačka stranka

Hrvatska federalistička seljačka stranka poznata je i kao Trumbićeva stranka. Osnovana je početkom 1926. godine, a nastaje kao rezultat razilaženja mišljenja i stavova u političkom zaokretu kojega je Radić napravio ulaskom u vladu s Radikalima. Glasači stranke nalazili su se u svim staležima, od intelektualaca, trgovaca, obrtnika i težaka, sve točno kako je dr. Trumbić i želio da HFSS bude predstavnicu svih Hrvata nevezano za stalešku pripadnost. Stranka je bila hrvatski orijentirana, te je okupila sve one koji se nisu slagali s novom Radićevom politikom, a suprotno Trumbićevoj želji, i one koji se nisu slagali s Radićem osobno.⁵³ Iz imena je očito da je stranka željela pokupiti prvenstveno seljake koji bi bili nezadovoljni Radićem i njegovom politikom. Zbog toga, kako bi se približili seljačkom puku počinju izdavati časopis namijenjen njemu pod nazivom *Hrvatski seljački narod*.⁵⁴

HFSS se uglavnom usmjeravao prema hrvatskom biračkom tijelu i isticao "hrvatstvo Splita", pa se zbog toga može reći da mu je najveći protivnik među strankama bila Radićeva seljačka stranka. Od ostalih konkurenata mogu se izdvojiti komunisti i pučkaši. O odnosima

⁵⁰ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 120-121.

⁵¹ Ibid, 121.

⁵² Ibid, 122-123.

⁵³ Ibid, 130-131.

⁵⁴ Antić, Lj., „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 15, No. 1, Zagreb, 1981., 173.

federalista i radićevaca može nam mnogo kazati i primjer kada je iz stranke isključen Josip Brkić zato što je glasao za HSS-ov prijedlog proračuna u splitskoj Oblasnoj skupštini suprotno odluci vodstva stranke. Osim toga, Brkić je tvrdio da je isključen na Trumbićevu želju zbog njihovog prethodnog sukoba. Iz toga se može iščitati koliki utjecaj u stranci je imao Ante Trumbić. Također, u prilog tome ide i članak koji svjedoči kako je Trumbić sam određivao koji kandidati će se naći na izbornim listama i kojim redoslijedom. No, budućnost će otkriti da se stranka nije uzalud uzdala toliko u lik i djelo Ante Trumbića, zato što i nakon svih nedaća koje je stranka prošla, na svim izborima bi prošli, u najmanju ruku, vrlo solidno što svjedoči kako se Ante Trumbić uvijek mogao osloniti na određeni, a ne maleni, broj splitskog puka.⁵⁵

2.2.7. Hrvatska seljačka stranka

Hrvatska seljačka stranka bila je politički najsnažnija i najutjecajnija stranka na području Hrvatske. Politika stranke se temeljila na nepriznavanju državno-pravnih odredbi na kojima je stvorena nova država, već zahtijevaju promjenu u okviru volje hrvatskog naroda, a to je nacionalno samoodređenje. Tako bi Hrvatska imala nezavisnu državu u okviru savezne republike Jugoslavije koja bi počivala na "seljačkom pravu".⁵⁶ Glavna razlika između HSS i drugih stranaka jest ta što se svi drugi uglavnom vode politikom viših slojeva, "gospode društva", a HSS donosi tu promjenu koja se isticala i u jednom od imena stranke kada su nosili naziv „pučka“, odnosno njih zanima puk i narodno mišljenje.⁵⁷

Više o Seljačkoj stranci u Splitu bit će napisano u poglavlju *Split kao uporište HSS-a*.

2.3. Vidovdanski ustav – odjeci

Kralj je svojim ukazom raspisao izbore za Ustavotvornu skupštinu za 28. studenog 1920. Ti izbori su trebali biti obavljeni na čitavom prostoru Kraljevine SHS, osim onih područja koji su bili pod talijanskom okupacijom.⁵⁸ Dogovor od *Krfske deklaracije* koji je sproveden u djelo već na općinskim izborima 1920. godine na prostoru čitave Kraljevine jest da se svim građanima dodijeli opće pravo glasa. Naravno, i tu su postojali izuzeci. Tako to pravo još nisu dobile žene za koje je dio državne uprave smatrao da još nisu dorasle samostalno odlučivati zbog različitih društvenih i vjerskih faktora, te da bi to moglo dovesti do obiteljskih problema. Nadalje, pravo glasa je uskraćeno i nacionalnim manjinama, uz tvrdnju da o ustavu države južnih Slavena trebaju odlučivati isključivo Slaveni. Pravo glasa oduzeto je i osobama na

⁵⁵ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 132-134; „Sastanci federalista“, *Novo doba*, br. 99., 29. IV. 1926., 4.

⁵⁶ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 77.

⁵⁷ Čulinović, F., „Dokumenti o Jugoslaviji“, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 179.

⁵⁸ Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 98.

služenju vojnog roka, a također izglasana je i odredba da pravo glasa imaju samo osobe koje su barem šest mjeseci nastanjene u svojoj općini. Time su najviše pogođeni siromašni građani koji su mijenjali mjesto stanovanja u potrazi za poslom.⁵⁹

Velika politička nepravda bila je i propisani birački sistem. On se ugledao na srpski sistem koji je postojao u Kraljevini Srbiji. Prema njemu broj glasova onih stranaka koje nisu dostigle prag glasova pridavao se najjačoj političkoj stranci. Tako je sam izborni sustav uvelike pogodovao najjačoj stranci, a to su bili Radikali.⁶⁰ Također, srpskoj strani je u prilog išlo i to što se jedan zastupnik dodjeljivao na svakih 30 000 stanovnika, a kako mnoge manjine nisu dobile pravo glasa, više zastupnika je otišlo na srpsku stranu. Tako su Radikali za jednog zastupnika trebali 3190 glasova, a npr. Hrvatska pučka seljačka stranka čak 4625 glasova. Osim toga i preraspodjela zastupnika po okruzima je bila netočna. Tako je npr. sjeverna Srbija birala 103 zastupnika, a imala je manje stanovnika od Hrvatske koja je birala 93 zastupnika.⁶¹ O netočnoj preraspodjeli glasačkih okruga svjedoči i jedna statistika. Naime, Radikali su za 284 575 glasova dobili 91 mandat, a HPSS za 230 590 glasova samo 50 mandata. S druge strane, Komunisti su za 198 736 glasova osvojili 58 mandata. Po tome je sasvim očito kako su izborni okruzi namješteni da idu u korist režimskim strankama.⁶²

Pravo glasa na izborima za Konstituantu imalo je 2 490 576 glasača na prostoru čitave Kraljevine. Od toga, u Dalmaciji se nalazilo 88 839 birača, odnosno malo više od 3.5% ukupnog broja glasača. Izborima je pristupilo 49 962 birača i tako iskoristilo svoje glasačko pravo. To nam donosi izlaznost od malo više od 56%, što je manje od državnog prosjeka koji je iznosio 64.5%. Od ukupnog broja ljudi koji su iskoristili svoje glasačko pravo na području Dalmacije najbolje je prošla Hrvatska pučka stranka koja je osvojila skoro 28% glasova. Slijedi ih Težačka stranka s malo iznad 21%, zatim Komunistička stranka s malo više od 16%, potom Radikali s 12%, nakon njih idu Demokrati s 10.4%, predzadnja je Izvanstranačka grupa s 6.4% i na kraju Hrvatska zajednica koja je dobila 4% glasova.⁶³ Zanimljivo kako je stanje u Splitu dosta različito od općeg stanja u Dalmaciji. Naime, u Splitu je pobijedila Komunistička stranka i

⁵⁹ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 67-71.

⁶⁰ Ibid, 71-72.

⁶¹ Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 100-101.

⁶² Tuđman, F., „Hrvatska politika u prvim godinama borbe protiv vidovdanskog centralističko-hegemonističkog poretka“, Poseban otisak iz „Kritike“ 14|1970, Zagreb, 573.

⁶³ Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 98-101.

osvojila više od 35% glasova. Nakon njih slijedi Izvanstranačka grupa, a onda Demokratska stranka.⁶⁴

Isto tako, zanimljivo je kako se u Splitu Ante Trumbić našao kao nositelj na čak četiri liste (Demokratska stranka, Težačka stranka, Hrvatska pučka stranka i Izvanstranačka grupa). Postojala je i ideja da sve splitske stranke postavle dr. Trumbića za nositelja i tako izraze podršku njemu u daljnjim pregovorima s Italijom koje je vršio kao ministar vanjskih poslova.⁶⁵ Ideja koju su prvo prenijele novine *Novo Doba* kao mogućnost, da bi naknadno i potvrdili to kada je inicijator te ideje Josip Smodlaka uspješno dogovorio s dr. Trumbićem jest o formiranju Izvanstranačke grupe koja će podržati dr. Trumbića, a neće biti politički vezana. Plan je bio okupiti listu „svih zdravih narodnih elemenata“, bez fokusiranja na određenu političku stranku, a kandidati su se birali od „najboljih i najsposobnijih, a nadasve nekompromitiranih ljudi“.⁶⁶

Zasjedanje Konstituyente započelo je 12. prosinca 1920. godine u Beogradu. Netom prije, ministarstvo donosi odluku kako svi zastupnici moraju prisegnuti kralju i kraljevstvu. Zbog te odluke zastupnici HRSS i Hrvatske stranke prava odbijaju otići u Beograd kako ne bi morali položiti prisegu. Tako je Konstituenta ostala uskraćena za 52 zastupnika.⁶⁷ Dr. Trumbić je pokušao nagovoriti Radića da ipak sudjeluje u radu skupštine, smatrajući to jako bitnim za budućnost naroda i države. Radić odlučuje prihvatiti taj prijedlog, ali uz uvjete da se može slobodno raspravljati o obliku vladavine i, naravno, da se ne mora prisegnuti kralju. To biva odbijeno i nakon toga Radić odlučuje na bojkot skupštine.⁶⁸ Dr. Trumbić se nije slagao s Radićevom odlukom, čak štoviše, u govoru u skupštini njihov nedolazak nazvao je velikim grijehom, i optužio ih da su svoj mandat koristili kao privatno vlasništvo i odbili doći ili poslati zamjenu, suprotno od volje naroda koji su za njih glasali da budu u skupštini i bore se za njihove želje.⁶⁹

Vlada sastavljena oko Radikala predlaže centralistički ustav i traži da za njegovo izglasavanje je potrebna jednostavna većina. Na takvu odluku su se pobunili Hrvati i Slovenci naglašavajući da je u Krfskom paktu dogovorena „brojno kvalificirana većina“⁷⁰. Uz to, tu

⁶⁴ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 64.

⁶⁵ Ibid, 62-64.

⁶⁶ Vanstranačka kandidatska lista., *Novo doba*, br.220., 29. IX. 1920., 1; Akcija dr. Smodlake., *Novo doba*, br.220., 29. IX. 1920., 1.

⁶⁷ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 89.

⁶⁸ Tuđman, F., „Hrvatska politika u prvim godinama borbe protiv vidovdanskog centralističko-hegemonističkog poretka“, Poseban otisak iz „Kritike“ 14|1970, Zagreb, 575.

⁶⁹ Trumbić, A., „Izabrani politički spisi“, Uredio Ivo Petrinović, Golden marketing, Zagreb, 1998., 198.

⁷⁰ „Kvalificirana većina brojčano je snažnija od apsolutne, jer je za prihvaćanje neke odluke potrebno imati više (npr. dvije trećine, tri četvrtine, tri petine) glasova ukupnoga broja članova cjeline. Za određivanje većine važan

odluku je donio i Središnji odbor zagrebačkog Narodnog vijeća SHS kao uvjet za državnopravno ujedinjenje Države SHS i Kraljevine Srbije. Samo sastavljanje vlade također je izazvalo kontroverze jer je Ustavotvorna skupština konstruirana poslovnikom nametnutim od vlade, što je protivno principu da parlament sam sebi izrađuje i propisuje pravilnik o radu. Time je dovedeno u pitanje suverenost prava o odlučivanju u ustavotvornom postupku.⁷¹ Uz nametnuti poslovnik koji je opravdavao prenošenje starog srpskog ustava na novu državu kao znak proširenja srpske vlasti, a ne nezavisno ujedinjenje Države SHS i Kraljevine Srbije, i sama zakletva kralju kao uvjet za sudjelovanje u skupštini značila je *a priori* prihvaćanje monarhije kao političkog uređenja.⁷² Zbog tih odluka Radikala, zbog kojih je HPSS prethodno odlučio ne sudjelovati u radu Konstituante, u svibnju 1921. i Hrvatska zajednica i Hrvatska težačka stranka napuštaju skupštinu. Uz napuštanje prinose i izjavu u kojoj negiraju odluke ove skupštine i njihovu moć nad Hrvatskom i njenim narodom. Naknadno još iz skupštine istupaju i komunisti, a zatim i Bunjevci, HPS kao i Slovenska ljudska stranka. To dovodi do Skupštine koja broji čak 150 članova manje.⁷³

Skupština koja je nastavila s radom donijela je novi ustav na Vidovdan 28. lipnja 1921. Za ustav je glasalo 223 zastupnika, a protiv 35. Čak 161 zastupnik nije glasao. A, kako tvrdi Rudolf Horvat:

Slovenski su kmetijci svoje glasove jednostavno prodali vladi, koja im je izdala dozvole za slobodan izvoz stoke u Austriju, a njihova je vođu dra Bogumila Vošnjaka odmah iza glasovanja imenovala poslanikom u Pragu. Vlada je 13 glasova iznad jednostavne većine smogla jedino tako, što je Turke i Arnaute (14 zastupnika iz Macedonije) pridobila za ustav uz obavezu, da će begovima dati pravednu naknadu za zemlje, koje im je oduzela agrarna reforma.

Kralj je taj Ustav potpisao odmah toga dana, a sutradan na svečanoj sjednici se zakleo na njega.⁷⁴

je čimbenik i odredba o kvorumu, odnosno odluka o tom koliko članova neke cjeline mora biti nazočno glasovanju kako bi se ono moglo provesti.“ - većina. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 15.11.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vecina>>.

⁷¹ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 89; Čulinović, F., „Dokumenti o Jugoslaviji“, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 193.

⁷² Tuđman, F., „Hrvatska politika u prvim godinama borbe protiv vidovdanskog centralističko-hegemonističkog poretka“, Poseban otisak iz „Kritike“ 14|1970, Zagreb, 576-577.

⁷³ Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 107-108.

⁷⁴ Ibid, 108.

Dnevni list *Novo doba* oduševljeno je preko cijele naslovne stranice informiralo javnost kako je novi ustav prihvaćen. Za njega tvrde da će biti „i sintetičan izražaj shvaćanja i potreba svih triju plemena jedinstvenoga naroda i odraz demokratskog duha vremena u kome živimo“. Uz to, tvrde da taj Ustav nije idealan, te da ima mnogo nezadovoljnih njime, ali da je to ipak velik put ka sređivanju društvenog i političkog života.⁷⁵

Također, *Novo doba* donosi i Izjavu dr. Trumbića na zaključku Konstituante u kojem objašnjava svoje glasovanje protiv Ustava. On tvrdi kako vlada nije ispravno komunicirala sa svim zastupnicima glede promjena u Ustavu, te kako su se glasovi za većinu prikupljali „sredstvima koja se ne mogu odbiti“, aludirajući na ustupke i mita kojima su kupljeni ti glasovi. Nadalje u svome govoru dr. Trumbić izražava brigu jer po njegovom sudu novi Ustav stvara više podjele nego jedinstva među narodima, a narodu se suzbija sudjelovanje u javnom životu nad kojim sada upravu ima centralistička vlast. Za Hrvatsku kaže kako se pokušava administrativno raskomadati, te zbog toga ovaj Ustav naziva plemenski netolerantnim i smatra kako će se međuplemenski odnosi pogoršati, a već su na povijesno najgorem nivou. Za režim tvrdi da taj srpsko-hrvatski sukob umjetno stvara, iako on u stvarnosti ne bi postojao, baš kao što je to radila i Austro-Ugarska. Za kraj, obećaje borbu protiv domaćeg pritiska kao što se za vrijeme rata borio protiv stranog gospodarstva.⁷⁶

Trumbić je u svojim obraćanjima išao i tako daleko da je državu, kojoj je i sam bio jedan od glavnih tvoraca i osnivača, isključio iz skupine pravnih kulturnih država zbog optužbe vlasti da svi koji podržavaju Ustav su vjerni građani, a oni koji ga ne podržavaju su državni neprijatelji. Pravo na mišljenje je „tečevina kulture“ i ne smije nositi odgovornost. Kako je i sam ustvrdio da se hrvatska pokušava administrativno raskomadati, tako poziva na odgovornost vlast koja s druge strane nije željela ni raspravljati o prijedlozima gdje bi se mijenjale granice unutar Srbije. Koaliciju Radikala i Demokrata proziva zbog novog Ustava, jer nisu dobili ni polovinu mandata, a donijeli su Ustav koji je onemogućio unutarnje oslobođenje naroda, koje se dugo iščekivalo, pogotovo sada nakon oslobođenja od tuđinske vlasti.⁷⁷ Još je za Ustav ustvrdio da „ne predstavlja nikakav napredak prema onim ustavima od prije 33 godine u Srbiji“, aludirajući na ustave Obrenovića.⁷⁸

⁷⁵ Imamo ustav!, *Novo doba*, br.146., 30. VI. 1921., 1.

⁷⁶ Dr. Trumbić., *Novo doba*, br. 146., 30. VI. 1921., 2.

⁷⁷ Tuđman, F., „Hrvatska politika u prvim godinama borbe protiv vidovdanskog centralističko-hegemonističkog poretka“, Poseban otisak iz „Kritike“ 14|1970, Zagreb, 581.

⁷⁸ Petrinović, I., „Djelovanje Ante Trumbića i njegova politička shvaćanja“, *Poseban otisak iz Zbornika radova Pravnog fakulteta u Splitu*, br. XVII/1980., Split, 1980., 256.

Kako je Trumbić i predvidio, "međuplemenski" odnosi su se pogoršali, a "vjerni građani", odnosno orjunaši, počeli su provoditi teror nad "državnim neprijateljima". Tako se u Dubrovniku u noći s 1. na 2. veljače 1923. dogodio napad u kojemu su bačene dvije bombe na Hrvatsku radničku zadrugu gdje se trebao održati ples Hrvatske nacionalne omladine. A to je bilo samo ponavljanje napada od godinu dana ranije kada su istu zadrugu napali dubrovački orjunaši. Uz to su napadali i hrvatske radnje i Konavljane, a štitio ih je veliki župan De Grisogono koji je tada poslao vojsku da rastjera narod koji se pobunio zbog tih nemilih događaja. Takvim i sličnim načinima vlast je poticala velikosrpsku hegemoniju, a time i "međuplemensku" netrpeljivost.⁷⁹ Izvještaj iz Sinja svjedoči kako su se sukobili pristaše Demokrata i Pučke stranke nakon uzvika da su ovo „protudržavni elementi koji se roje protiv države!“.⁸⁰

2.4. Socijalna slika dalmatinskog društva

Dalmatinski seljaci činili su najveći dio dalmatinskog društva. U okviru Austro-Ugarske Dalmacija je bila pokrajina s postotno najviše seljaka, a u isto vrijeme je ta pokrajina imala najmanje kvalitetno tlo za baviti se poljoprivredom ili stočarstvom. Dio tih seljaka je mogao jedva ili nikako prehraniti sebe i svoje obitelji vlastitim poljoprivrednim prinosima. To i takvo društvo dočekalo je kraj rata, raspad jednoga velikog carstva i ulazak u novu državu, novo društveno-političko uređenje i s novom vlasti. A, uz to, i ta vlast je trebala ostvariti uvid u život dalmatinskog seljaka i pronaći rješenje za to *agrarno pitanje* jer je Dalmacija predstavljala vrlo važnu pokrajinu u okvirima nove države. Agrarno pitanje bila je i jedna od glavnih predizbornih tema na kojima bi stranke sakupljale političke bodove i glasove za vrijeme predizbornih kampanja.⁸¹

Život dalmatinskog težaka, može se reći, bio je težak. Većinu godine provodio bi na škrtom tlu, radeći od "jutra do sutra", kako se to na selima znalo reći, za mizerne prihode, a uglavnom vezan kolonatskim ugovorima za tu zemlju gdje je ionako skromne prihode morao dijeliti s najmodavcem, odnosno, vlasnikom zemlje. Takav život se stoljećima nije mijenjao. Dalmatinska poljoprivreda je i u najrodnijim godinama, po prinosima, podosta zaostajala za prosjekom razvijene Europe. Dalmatinski seljak nije bio obrazovan, poljoprivreda je bila zaostala i bez dovoljne upotrebe gnojiva što se uvelike odražavalo na prihode. A kako ni to ne bi bilo dovoljno za ovaj težak život, pobrinula se surova priroda koja je s dvije bolesti vinove

⁷⁹ Tuđman, F., „Hrvatska politika u prvim godinama borbe protiv vidovdanskog centralističko-hegemonističkog poretka“, Poseban otisak iz „Kritike“ 14|1970, Zagreb, 598.

⁸⁰ Izgredi u Sinju., *Novo doba*, br.178., 8. VIII. 1921., 2.

⁸¹ Jakir, A., *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, Leykam international, Zagreb, 2018., 164.

loze, filoksera i peronospora, uništila velik broj vinograda, a vinogradarstvo je bila poljoprivredna grana na koju se oslanjala većina dalmatinske ekonomije, i tako izazvala još veću glad i bijedu za već uvelike napaćenog seljaka. Ali, i da ni to ne bude sve pobrinula se politika i politička zbivanja na globalnoj sceni. Vinska klauzula, odnosno ugovor između Austrije i Italije, koji je omogućio dolazak jeftinog talijanskog vina bio je još jedan čavao u lijesu dalmatinskom vinogradarstvu. I za kraj, dolazak Prvog svjetskog rata koji, osim što je radnu snagu odvuкао na bojišta širom Europe, doveo je i do propasti velikih europskih carstava, a time i do propasti tržišta. To sve dovelo je i do migracija gdje velik broj stanovništva odlazi u strane i prekooceanske zemlje "trbuhom za kruhom", a dalmatinsko vinogradarstvo trebalo je gotovo deset godina samo da dostigne onu razinu koju je imalo prije propasti Austro-Ugarske.⁸² Iako se ne može generalizirati, primjer vinogradarstva je tu da pokaže okvirno sliku s kakvim su se sve teškoćama morali nositi dalmatinski težaci, i kako su politički potezi s vrha države diktirali tempo života i u najruralnijim područjima države.

Mentalitet sela je mnogima s današnjeg stajališta teško shvatiti, čak je nerazumljiv zbog svoje "zaostalosti" i "zatucanosti" koja se nije uvelike mijenjala, može se slobodno reći, stoljećima. Sve to može se skratiti pod jednu poslovicu koja kaže: „Bolje da nestane sela nego običaja“. Iz toga se može iščitati taj tvrdi mentalitet i jednonumlje, koje nužno ne treba uzimati kao zlo. Dalmatinski seljaci su stoljećima preživljavali u selima i zaseocima gdje je život "znanstvena fantastika" i danas s manje stanovnika (manje gladnih usta), dobrom cestovnom povezanošću, boljom obrazovanošću i kada se u svakom trenutku hrana i piće mogu kupiti na svakom koraku. Naime, takva sela uspjela su preživljavati stoljećima, mijenjala su se carstva i kraljevstva, svijet je postajao veći, svemir je došao na dohvat ruke, ali seljak nije želio promjenu, štoviše, bojao je se. Uvijek se smatralo ako se moglo toliko stoljeća preživjeti, da je takav način života recept za uspjeh. Svaka promjena bi to mogla ugroziti i dovesti u pitanje egzistenciju. Koliko god život nekada bio lakši, a nekada teži, uvijek se preživljavalo, i na sušnim ljetima i hladnim zimama, pa i na nerodnim godinama kada se trebalo jesti i manje od onoga minimuma kojega su do tada imali na raspolaganju. I to je ta tradicija koja je, pjesnički rečeno, utkana u gene dalmatinskog seljaka i bilo ju je jako teško izbaciti, ili čak nemoguće, iz života seljaka.

U vrijeme kada se svijet dijeli, individualizira, povlači u sebe, na selu se živi potpuno suprotno. Skoro sve je smatrano javnom stvari, i kako to donosi profesor Jakir: „(...) kod

⁸² Jakir, A., Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Leykam international, Zagreb, 2018., 166-168.

članova lokalnih zajednica se može pretpostaviti manje individualiziran odnos prema mnogim političkim i socijalnim problemima...“.⁸³ To se može vidjeti i na rezultatima pojedinih izbora, gdje se vidi kako su pojedina sela, više ili manje, kolektivno opredijeljena za neku političku stranku, dok većina drugih glasova uglavnom ide nekoj stranci najbližnjeg svjetonazora.⁸⁴

Dok je ostatak svijeta prelazio na način života gdje više gledaš sebe i ne brineš previše za ostalo, na selu je to bilo nezamislivo. Tako su se radovi na selu obavljali kolektivno. Cijelo selo bi sudjelovalo u poljodjelskim poslovima, za svakog seljanina ponaosob. Istu priču donosi profesor Jakir koji iznosi primjer s Makarskog primorja kako susjedi svi pomažu jedan drugome u jematvi i skupljanju maslina.⁸⁵

Gradski život se razlikovao od seoskog. Dok se na selu velika većina ili svi stanovnici bave poljoprivredom, u gradu to nije tako. U Općini Šibenik, koja zaostaje čak pomalo za drugim gradskim općinama Hrvatske, od poljoprivrede živi nešto više od 60% stanovnika, dok u splitskoj i dubrovačkoj živi oko 20%, što predstavlja ogromnu razliku u usporedbi s ruralnim krajevima. Iako, treba uzeti u obzir kako i ovi podaci su prikupljeni za općine, a ne sama gradska središta. U okvir općine ulaze i okolna sela, pa se može pretpostaviti kako u samim gradskim središtima ti postotci su nešto manji nego na razini cijele općine. U Splitu vidimo kako najviše stanovništva živi od obrta i industrije, čak više od četvrtine stanovništva. Nakon toga slijedi već spomenuta poljoprivreda, potom oko 15% stanovništva živi od javne službe, skoro 10% od prometa, malo iznad 7% od trgovine, te ostala zanimanja.⁸⁶

Što se pismenosti stanovništva tiče ona ide 60:40 u korist pismenosti u kotaru Split 1931. godine. I tu svakako možemo pretpostaviti da ta podjela nije jednolična svugdje, već da se velika većina obrazovanih nalazila u samom gradu, dok je periferija Kotara imala manje pismenih i obrazovanih stanovnika. Također, ne treba misliti kako i u gradu nije bilo nepismenih osoba. Podaci upućuju i na to kako je i za gradsko stanovništvo bilo organizirano naknadno obrazovanje za stjecanje pismenosti.⁸⁷

Izborni rezultati mogu nam otkriti razliku mentaliteta sela i grada. Tako možemo vidjeti kako rezultati za Konstituantu u samom gradu Splitu se uvelike razlikuju od onih ukupnih rezultata za cijelu Dalmaciju. Naravno, kako je većina birača u Dalmaciji dolazila iz ruralnih

⁸³ Jakir, A., Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Leykam international, Zagreb, 2018., 171

⁸⁴ Kostić, L. M., „Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine“, Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1924., 118-121.

⁸⁵ Jakir, A., Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Leykam international, Zagreb, 2018., 171.

⁸⁶ Jelaska, M., Z., „Grad i ljudi: 1918.-1941.“, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009., 50.

⁸⁷ Ibid, 298.

područja, tako se vidi kako su upravo ti glasači donijeli prevagu na izborima. Na tim izborima pobjedu je odnijela Pučka stranka u Dalmaciji, a sami grad Split je najviše glasova dao Komunistima, dok Pučkaši nisu ostvarili zapažen rezultat u samom gradu.⁸⁸

3. HSS i Dalmacija

3.1. Stjepan Radić i HSS u novoj državi

Braća Antun i Stjepan Radić, kao dio nove, mlade struje političara koja tek stupa na političku scenu, nisu se uspjeli uklopiti u bilo koju već postojeću političku stranku koja bi ispunjavala sve bitne uvjete za koje su se zalagali te tako odlučuju osnovati novu stranku koja nosi ime Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS). Kako je to Antun Radić objavio u svojoj raspravi, hrvatska pučka politika mora biti "državnopravna, seljačka i slavenska". To su, naime, bile osnovne točke na kojima se temeljila nova stranka. Riješiti se strane vlasti, borba za seljaštvo kao okosnicu države i narodnosti, te riješiti hrvatsko-srpske sukobe idejom jugoslavenstva. Najprije to jugoslavenstvo se isticalo u okvirima Austro-Ugarske, gdje bi se država preustrojila, a južnoslavenske zemlje bi upravljale svojim dijelom federativne države.⁸⁹ Štoviše, u svojim prvim obraćanjima Radić ujedinjenje spominje samo kao ujedinjenje Kraljevine Hrvatske koja ima biti ravnopravna s Kraljevinom Mađarskom povijesnom pravu. Tek u godinama pri kraju Prvog svjetskog rata Radić u okviru Kraljevine Hrvatske spominje ujedinjenje sva tri plemena južnoslavenskog naroda.⁹⁰

I ta politika se promijenila 1918. godine kada Radić potpuno odustaje od "austroslavizma" i okreće se novom smjeru svoje politike, a to bi bilo da Hrvatska, kao samostalna država, prihvati ući u savez južnoslavenskih država kao ravnopravna članica. To ujedinjenje bi išlo političkim smjerom kao „organizacija hrvatskog i srpskog seljaštva na agrarno-gospodarskom, na jugoslavenskom narodnom i na hrvatskom državno-pravnom temelju“.⁹¹

Zbog tih stavova Stjepan Radić dolazi u sukob s Narodnim vijećem koje pod Pribičevićevim utjecajem traže hitno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom na unitarističkoj osnovi bez garancije očuvanja hrvatske državnosti. Radić ističe da hrvatski narod traži svoju državnost više nego ikad i to na svom državnom teritoriju i pravo na samoodređenje. I zato ističe da „mi Hrvati hoćemo u jugoslavenskom državnom jedinstvu svoju hrvatsku državu“. Tako se Radić strogo

⁸⁸ Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 101; Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 64.

⁸⁹ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 28-38.

⁹⁰ Lukić, Z., „HSS u borbi za hrvatsku samostalnost do 1941.“, Matica Hrvatska, Zagreb, 1921., 110-117.

⁹¹ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 60-61.

ogradio od centralizma i unitarizma, a priklonio federativnom uređenju. Svojim poznatim govorom iz Narodne skupštine 24. studenoga 1918. proročki će ustvrditi kako se taj vid ujedinjenja kojem pristaje Narodno vijeće kosi s voljom i željama hrvatskog naroda, te kako će se ta nova država na jednak način protiviti volji naroda kao što su to činile Austrija i Ugarska. Narod ne samo da ih neće podržavati, već će biti protiv njih, baš zato što su i oni protiv naroda. Za kraj je tražio od članova vijeća da *ne srljaju kao guske u maglu*, ali bezuspješno. Predstavnici Narodnog vijeća uputili su se u Beograd, kralju predali "adresu" u kojoj traže bezuvjetno ujedinjenje. Kralj prihvaća taj prijedlog te Prvoprosinačkim aktom proglašava novu državu imena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.⁹²

Osnutkom nove države Radić nije odlučio prihvatiti novonastalu situaciju već se nastavio boriti protiv nje. Poznato je da niti Radić, niti itko iz stranke nisu imali ništa protiv južnoslavenske države, ali su imali sve protiv načina ujedinjenja i državnog uređenja. Ujedinjenje je provedeno bez konzultacije hrvatskog naroda, te time nije moguće imati legitimnu vlast nad njime. Osim toga, ujedinjenje je provedeno i tako da se vlast predala srpskoj državi i dinastiji, te sada ostali narodi ulaze u državu gdje glavnu riječ vode Srbi, a to nije ona zajednica ravnopravnih južnoslavenskih naroda koja je bila idejna misao vodilja svih godina borbe za ostvarenje takve države. I sam Radić je izjavio: „Hoćemo da budemo sa Srbijom, ali ne i pod Srbijom, hoćemo Srbina za brata, a ne za gospodara“. Upravo iz te izjave može se iščitati sve ono što Radić smatra krivim prilikom formiranja Kraljevine. Glavni odbor HPSS-a je na jednom od sastanaka izglasao i zaključke prema kojima ne priznaju ni kraljevstvo ni dinastiju, ne priznaju ni novoimenovanog bana, protive se odluci o zabrani tiska časopisa *Dom*, te traže pravo na hrvatsko samoodređenje prije nego sile Antante odluče o sudbini Hrvatske u Parizu. Radić je išao i toliko daleko da je odlučio sakupiti potpise punoljetnih građana koji ovlašćuju Radića i HPSS da u Parizu iznesu zahtjev o želji naroda za formiranje seljačke republike. Zbog tog postupka vlasti su uhitile Radića i pritvorile ga.⁹³ Zbog protudržavnog djelovanja, Radić je osuđen na dvije i pol godine kazne i određeno mu je da na dan 1. prosinca mora biti u samici i postiti.⁹⁴

Nakon nekoliko mjeseci zatvora, Radić izlazi na slobodu, pomilovanjem regenta Aleksandra,⁹⁵ i nastavlja svoje političko djelovanje. Kada se trebao održati skup u Sisku na

⁹² Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 67-69.

⁹³ Ibid, 70-76.

⁹⁴ Janjatović, B., „Stjepan Radić: progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo (1889.-1928.)“, Dom i svijet, Zagreb, 2003., 201.

⁹⁵ Ibid, 202.

kojemu je trebao govor održati i Radić, po iznenadnim promjenama organizacije moglo se vidjeti da je vlast osmislila neki prekriveni plan, te da se sprema neka akcija protiv Radića. Na skupu je došlo i do pucnjave simpatizera Demokratske stranke, te Radić skup premješta na obližnji pašnjak. Tu u svome govoru ističe kako će se zalagati za formiranje seljačke republike Jugoslavije. Zbog tih riječi osuđen je na dvije i pol godine zatvora pod optužbom za radikalno mijenjanje državnog stanja. Tu kaznu nije odslužio jer je iz zatvora pušten uoči izbora za Konstituantu. Sve što je vlast priredila Radiću bilo je s ciljem kako bi se zaustavilo njegovo političko djelovanje i opstruiralo HPSS na predstojećim izborima. No, dogodilo se upravo suprotno. HPSS osvaja većinu hrvatskih glasova i s pedeset osvojenih mandata postaje uvjerljivo najjača hrvatska politička stranka i legitimni predstavnik hrvatskog naroda.⁹⁶

Na sjednici Glavnog odbora stranke 7. prosinca 1920. izglasana je i promjena imena stranke. Naime, vodstvo je željelo promjenom imena dati na važnosti politici koju će zastupati u sljedećim godinama, odnosno glavnoj ideji kojoj će se posvetiti gotovo sva politika stranke, a to je politički ustroj države. Tako je izglasano da se stranka od tog trenutka naziva Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS).⁹⁷ Tim imenom stranka se strogo ogradila od centralističko-monarhističkog ustroja kojega će velikosrpska hegemonistička politika i nametnuti Vidovdanskim ustavom.

Tako HSS postaje predvodnik hrvatskog naroda u sljedećim godinama. Stranka prerasta u nacionalni pokret, koji pod represijom vlasti sve više jača koristeći pacifističku metodu otpora. 90% jednog naroda daje povjerenje stranci koja primarno ističe borbu za federalizam i seljačka prava.⁹⁸

3.2. HSS u Dalmaciji

Svoju politiku HRSS je uglavnom usmjeravao prema Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji, te u prvim godinama nove države u Dalmaciji nemaju gotovo nikakvog utjecaja. Na izborima za Konstituantu, tada HPSS, nije uopće imao listu za Dalmaciju. Pučkaši, kao najjača dalmatinska stranka, Radiću su predbacivali da je orijentiran samo na Bansku Hrvatsku, a da Dalmaciju potpuno zapostavlja. Smatrali su kako je on fokusiran samo na "malu Hrvatsku", odnosno na Bansku Hrvatsku kako su je oni, možda i podrugljivo, nazivali, a sve kako bi istaknuli da se fokusom samo na tu malu Hrvatsku potpomaže jačanju "Velike Srbije". Te optužbe su i bile

⁹⁶ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.,76-79.

⁹⁷ Ibid, 79.

⁹⁸ Leček, S., „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918-1941)“, u 110 godina Hrvatske seljačke stranke, Matica Hrvatska, 2015., 28-29.

djelomično točne uzevši u obzir sve parametre, no to nije bio dugoročni Radićev plan. Plan je bio da HRSS preraste u nacionalni pokret svih hrvatskih seljaka i da okupi narod iz svih hrvatskih krajeva u borbi za samostalnost oko Banske Hrvatske. To se vidi i iz rezolucije iz siječnja 1921. koju su izglasali zastupnici HRSS-a koji optužuju političke vlasti u Dalmaciji koja ju je podredila centralnoj vlasti, te pozivaju Dalmatince da se priključe borbi sunarodnjaka iz Banske Hrvatske. Da taj izbor u borbi nije bio smatran činom slobodne volje, već dubokim uvjerenjem zastupnika u široko rasprostranjeno javno mnijenje među Dalmatincima o hrvatskoj pripadnosti, vidi se dalje u rezoluciji gdje za Dalmaciju piše da je najčišća hrvatska zemlja, dio hrvatskog naroda i kako Banska Hrvatska neće odustati od svojih prava na Dalmaciju.⁹⁹

Dalmacija je zasigurno bila najviše prionula ideji jugoslagenstva, no daleko od toga da je stanovništvo poricalo svoju pripadnost hrvatskoj naciji. To izraženo jugoslagenstvo proizlazilo je ponajviše iz talijanske opasnosti koja je prijetila najviše u Dalmaciji, gdje je stanovništvo prigrlilo toj ideji kao vidu izlaza iz svojih problema. Upravo zbog toga možemo reći da jugoslagenstvo u Dalmaciji ima uporište među svim slojevima društva, ali ono unitarističko jugoslagenstvo pripadalo je isključivo malom krugu stanovnika, pretežito činovnika, koji su na te funkcije i dospjeli zahvaljujući zblizavanju s vlasti. Tako, među građanima kada bi izbor došao između režimskih unitarističkih i proturežimskih stranaka, unitaristi bi uvijek doživjeli poraz. Zbog svega ovoga, Dalmacija kao jugoslavenski orijentirana pokrajina, s izraženim hrvatskim identitetom, i oprečna unitarističkoj ideji državnog uređenja postat će idealno "plodno tlo" za širenje Radićeve politike.¹⁰⁰

U intervju za *Novo doba* dr. Drinković iznosi svoj stav, stav Hrvatskog bloka, a time i Radićev stav i stav njegove seljačke stranke o pitanju Dalmacije. Ističe nužnost povezivanja Dalmacije s ostatkom Hrvatske ustvrđujući da: „Da je Dalmacija bila kroz ove tri godine – kako je bilo utanačeno – jedno upravno-političko područje sa Hrvatskom, već bi danas imali manju skupoću, više slobode i dalmatinske željeznice i luke bi bile odavna sagrađene i uređene.“. Time želi naglasiti nužnost sjedinjenja svih hrvatskih zemalja, a u kontekstu ostatka intervjua naglasiti važnost republikanskog uređenja kako bi se hrvatski narod, za kojega tvrdi kako on uvidi da je zasebna politička cjelina, mogao slobodno razvijati, ali ne samo hrvatski već i srpski narod napose.¹⁰¹

⁹⁹ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.,129-130; Mirošević, F., „Počelo je 1918. ... Južna Dalmacija 1918-1929.“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 97.

¹⁰⁰ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.,131-132.

¹⁰¹ Politika i ciljevi Hrvatskog bloka., *Novo doba*, br. 289., 22. XII. 1921., 1-2.

HRSS svoje širenje u Dalmaciji kreće od juga. Tako se na samom kraju 1921. godine održava prvi sastanak Hrvatskog bloka u Dubrovniku, a početkom sljedeće godine na jug Dalmacije dolazi Josip Predavec, jedan od Radićevih najbližih suradnika, kako bi održavao sastanke s ciljem organiziranja mjesnih odbora HRSS-a. Predavec je u toj svojoj kampanji opravdavao pred narodom optužbe koje su bile upućene na račun stranke, gdje za neodlazak na Konstituantu tvrdi da se stranka nije željela pokloniti u Beogradu, a kasno uključivanje Radića u dalmatinsku politiku opravdava obimom problema kojima je stranka bila zaokupljena. Rezultat ove kampanje bio je taj da se HRSS uspješno počeo širiti na jugu Dalmacije, osniva se više mjesnih odbora, ali time dolazi i do sukoba s drugim strankama. Prvo nastaje sukob s Pučkašima koji su se do tada držali za najsnažniju stranku u Dalmaciji, a sada je i ta titula postala upitna. Nakon njih slijedi Zemljoradnička partija, koja je ciljala svojim programom na istu glasačku skupinu, te pojavom HRSS-a gubi veliki dio svojih birača. I za kraj se prelijevaju sukobi s vrha države, gdje dolazi do sukoba s Radikalima i Demokratima koji su optuživali Predavca, a nadalje i HRSS za rušenje državnog i narodnog jedinstva, odnosno kako Radić i njegove pristaše žele odvojiti Hrvatsku od Kraljevine SHS.¹⁰²

Rezultate svoga rada radićevci su mogli vidjeti već sljedeće godine na skupštinskim izborima. U okrugu Split-Dubrovnik-Kotor relativnu većinu glasova osvojio je upravo HRSS, skoro 37% glasova, a ono što je zasigurno uvelike pomoglo tom izbornom rezultatu bila je kandidatura upravo Stjepana Radića kao nositelja liste za taj okrug. HRSS je glasove uglavnom pokupio tamo gdje se narod odlučio za njih umjesto Zemljoradničke partije, no vladao je i obrnut slučaj gdje su seljaci ostali vjerni Zemljoradničkoj stranci pa su i oni ostvarili dobar rezultat s oko 20% glasova. Treba istaknuti i značajan pad Pučke stranke koja je osvojila samo 4.5% glasova. Tu vidimo kako je na jugu Dalmacije HRSS napravio uspješan proboj na političku scenu i uspješno postao najsnažnija stranka i na tom hrvatskom području. S druge strane, u sjevernoj Dalmaciji HRSS nije postavio svoju kandidacijsku listu. Ali, na tom izbornom području, osim što su Radikali osvojili relativnu većinu glasova zahvaljujući srpskim glasovima iz kninskog i benkovačkog kotara, sljedeća lista po snazi je bila Drinković-Trumbić lista, koja je osvojila preko 10.000 glasova. Ta lista je predstavljala hrvatsku anticentralističku politiku i upravo to biračko tijelo će biti idealno za buduće širenje HRSS na tom području. To će se i potvrditi nakon manje od dvije godine kada će 1925. na skupštinskim izborima HRSS postaviti svoje kandidate i za sjevernu Dalmaciju i osvojiti preko 23.000 glasova. Iz toga svega

¹⁰² Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.,132-134.

se može iščitati kako se i Dalmacija priklonila Radiću i politici koja nije željela državu pod srpskom vlašću, već hrvatsku nezavisnost u južnoslavenskoj zajednici.¹⁰³

3.3. Split kao uporište HSS-a

U prvim godinama nove države stranka sa Splitom ima malo ili nimalo doticaja. No, to nije priječilo lokalni tisak da kritiziraju Radića i stranku. Lokalne pristaše stranke nerijetko su bile fizički napadane od pripadnika *Orjune*. Uza sve to Radić je odlučio kako se stranka treba širiti i na tom području. Tako je i u gradu Splitu HSS jačala, a napredovanje joj nije zaustavilo ni to što je *Obznana* obuhvatila i njih. Štoviše, na sljedećim izborima ostvarili su najveći rezultat osvojivši 40% glasova. Najveći Radićev sukob u Splitu je tek slijedio, a to nije bila borba protiv zakona ili fizički sukobi, već borba za glasačko tijelo. Kako je krajem 1925. godine najavljeno osnivanje Trumbićeve stranke koja je više ili manje ciljala na isto biračko tijelo u gradu, a Trumbić, kao istaknuti Splitsanin, bio je cijenjen i priznat u gradu te je vrlo lako mogao oduzeti značajan dio glasova HSS. Stoga je odlučeno kako se treba osnovati mjesni ogranak u Splitu i time spriječiti odljev glasova. Krajem godine 1925. i to se dogodilo, na svečanoj sjednici za predsjednika ogranka izabran je Silvester Giunio skupa s odbornicima Paškom Kalitermom, Josipom Berkovićem, Petrom Jozevićem i drugima.¹⁰⁴ Predsjednik je održao govor na kojemu je istaknuo kako je HSS „jedina najjača stranka svih Hrvata“, agrarno pitanje izdvaja kao najvažnije pitanje u gradu, te napominje kako je jedino HSS kadar riješiti to pitanje. U ostalim govorima izražena je želja da se vodstvu stranke udijeli povjerenje da i Split u seljačkoj politici „zauzme vidno mjesto, koje mu pristoji“.¹⁰⁵

Odmah po osnivanju ogranka stranka se uputila u jačanje svoje promidžbe. Tako se organizira prva javna skupština stranke, a glavni govornik bio je Predavec.¹⁰⁶ Na ljeto 1926. u posjet Splitu stiže i Radić osobno. Dok se vozio prema hotelu dočekala ga je masa protestanata sastavljena od pristalica režima, koji su klicali „Dolje Radić! Dolje pjesnik Habzburga!“, i federalista koji su vikali „Dolje izdajica hrvatskog naroda!“. Druga slika je bila ispred hotela gdje ga je dočekala masa pristalica koji su mu klicali „Živio!“. Kada je stigao, Radić je i održao govor u kojemu se osvrnuo na ljepote Splita i probleme Dalmacije koje je vidio putujući njome i otocima.¹⁰⁷

¹⁰³ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 134-137.

¹⁰⁴ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 124-128.

¹⁰⁵ „Konstituirajuća skupština mjesne organizacije HSS.“, *Novo doba*, br.300., 8. XII. 1925., 4.

¹⁰⁶ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 125.

¹⁰⁷ „Stjepan Radić u Splitu“, *Novo doba*, br.152., 6. VII., 1926., 4.

Većina stranke pripadala je težacima, njih više od 50%, a osim njih stranka se okrenula ka trgovcima i obrtnicima. Najmanje mjesta u stranci pripadalo je visokoobrazovanim osobama i činovnicima.¹⁰⁸

HSS se nije odlučio previše baviti lokalnim, komunalnim pitanjima, već je svoju politiku usmjeravao na državnu politiku. To nam potvrđuju i riječi Josipa Predavca koji kaže da ne postoji „nikakva splitska politika, nego uopće narodna hrvatska politika“. Uz to je istaknuo da će napredak Splita krenuti kada „bude imao oslonac na jaku narodnu seljačku stranku“. Potom je naglasio da je za ostvarenje toga svega potrebna i jaka veza sa Zagrebom. Za Seljačku stranku „hrvatstvo Splita“ bilo je važnije od komunalnih pitanja. I upravo po tom pitanju će se najviše i sporiti s HFSS jer će i oni isticati to kao ključan dio svoje politike. Ne treba tu zaboraviti ni HPS, no oni su svakako bili zanemarivi u usporedbi s ove dvije stranke.¹⁰⁹

Izbor Damjana Sokola za predsjednika Mjesne organizacije stranke dovest će do sukoba unutar stranke koji će potom dovesti do krize i pojave disidentskog pokreta. Unutar stranke su se pojavili sukobi između „gospodske“ i „težačko-radničke“ struje. To je sve dovelo do ostavke Sokola zajedno sa svim članovima odbora, čime je lokalni HSS ostao bez uprave. Za novog predsjednika izabran je Paško Kaliterna, no to je samo produbilo sukobe jer se dio članova pobunio na legitimnost tog izbora zbog nazočnosti manje od 40% članova na skupštini. Zbog toga dio članova napušta stranku i osniva drugu mjesnu organizaciju HSS-a. Tako je došlo do podjele unutar Splitskog HSS-a, i to treba naglasiti u najgorem trenutku, neposredno pred oblasne izbore 1927., što se i očitovalo u lošem rezultatu stranke na tim izborima.¹¹⁰

Nakon tih izbora stranka se konsolidirala, nastavila s radom i rastom, te je diktaturu dočekala kao vodeća stranka u Splitu, s najvećim brojem glasova u Općinskom vijeću i gradonačelnikom Josipom Berekovićem iz svojih redova.¹¹¹

3.4. Radićevi posjeti Dalmaciji

3.4.1. Posjeti Srednjoj Dalmaciji

Nakon posjete Dubrovniku, Radić se, preko Čapljine i Ljubuškog, uputio za Imotski. Tu ga je u večernjim satima dočekalo mnoštvo ljudi i priređena mu je velika gozba. Iako se očekivao znatno veći broj ljudi, ipak se okupilo oko tri tisuće seljaka pred kojima je Radić održao govor. Tu je još jedanput istaknuo svoju demokratičnost i republikanizam povlačeći

¹⁰⁸ Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022., 126.

¹⁰⁹ Ibid, 126-127.

¹¹⁰ Ibid, 127-128.

¹¹¹ Ibid, 128-129.

paralelu sa Sovjetskim savezom, državom koja je željela bolji život izborom jednog čovjeka da vlada i upravlja svim segmentima života kao bog, a umjesto pravde dobili su „bič i ropstvo“. Radić smatra da je to pogrešan put, da to nijedan čovjek ne može ostvariti, već „samo narod, ako je prosvjećen i slobodan“. Nakon toga, Radić se osvrnuo i na vjerske prozivke kako će on narod preobratiti na pravoslavlje. Takve navode oštro demantira, tvrdeći kako nije potrebno prijeći s katoličanstva na pravoslavlje jer je oboje dobro, a čak katoličanstvo ističe kao bolje od dobrog zbog svoje organizacije. A sve one koji odbacuju i Boga i narodnost, Radić proziva i oštro napada ističući da oni to rade iz osobne koristi. Za kraj svoga obraćanja Radić obećaje očuvanje državnog teritorija, Vojvodine i Dalmacije, uz slogu hrvatskog i srpskog naroda.¹¹² Nakon govora Radić se uputio dalje s pratnjom prema Klisu, uz popratne stanice gdje bi održao poneki skup.

Sljedeće stanice na putu za Klis bile su Lovreć i Šestanovac. Tu ga je dočekalo četiristo, odnosno tisuću seljaka. Tu ponovno napada nepoštene političare, pozivajući na demokratsko rješavanje toga pitanja, odnosno da ih se smijeni, a ne likvidira. Napada i nepravde poreze koji tište seljake, a političke suparnike poziva da se izađe na nove izbore i dozvoli narodu da odluči o sudbini, tvrdeći da se izbora boje samo oni koji nepravdu čine. Na kraju govora obećaje mir i pravicu za seljake.¹¹³

Kiša i nevrijeme nisu spriječile Radića da svoj sljedeći govor održi u Trilju. Tamo ga je dočekao i stranački potpredsjednik Josip Predavec sa četiristotinjak pristaša. Radić tu ističe kako su seljaci, radnici i pastiri državotvorci, a ne sitna gospoda koja se domogla funkcija i koriste ih za osobnu dobrobit. Takve će narod maknuti na izborima. Također i među žandarima ima onih koji narodu rade probleme, i koje treba maknuti, ali ističe kako je ogromna većina i njih dobra. Osvrnuo se i na carinu za koju kaže da vlada priprema zakon za umanjenje carina, a opoziciju napada da bez razloga traže mane kojih nema. Za vladu je ustvrdio da je stabilna i da je podržava toliko naroda da je nitko ne može srušiti. Ali za kraj je istaknuo da on kao vođa seljaka neće dopustiti da se ta ista vlada okrene bankarima kontra seljaka.¹¹⁴

Dicmo i Dugopolje bile su posljednje dvije stanice prije Klisa. U Dicmu je pred pedesetak ljudi obećao kako će odstraniti pokvarene komesare. Dalje, dok su stigli do Dugopolja kiša je postajala sve jača te su se mnogi seljaci vratili kućama, pa je Radića dočekalo samo šezdesetak seljaka. U svom govoru dotaknuo se seljaka koji, iako siromašan, nositelj je

¹¹² Radić u Hercegovini i Dalmatinskoj zagori., *Novo doba*, br. 32., 9. II. 1926., 1.

¹¹³ *Ibid.*, 2.

¹¹⁴ *Ibid.*

države i njegovim rušenjem se, ustvari, ruši država. Obećaje uklanjanje svih onih koji rade protiv države i seljaka, iako ističe kako njih nije lako ukloniti jer se oni koriste svim sredstvima da bi ostali na funkcijama. Radić je tu još jednom istaknuo svoju nacionalnu crtu istaknuvši kako našu zemlju može braniti samo „hrvatska mišica“. Završivši govor, i uputivši se prema Klisu ispraćen je pozdravima i klicanjem.¹¹⁵

Na Klisu je za Radića pripremljen svečani doček. U njegovu čast pod tvrđavom su pucali mužari, velika jugoslavenska zastava vijorila se nad tvrđavom, a nasuprot masi od oko tisuću ljudi, što žitelja Klisa, što gostiju iz Splita, nalazila se bina ukrašena hrvatskim i jugoslavenskim barjacima s koje se Radić imao obratiti okupljenima. Ugodnu atmosferu na dočeku nije pokvarilo ni Radićevo kašnjenje od četiri sata. Radića je dočekao upravitelj općine Dulčić, a prije Radića govor je održao Josip Predavec. Uz intonaciju *Lijepa Naše* Radić se popeo na binu gdje ga je pozdravio dr. Sokol, predsjednik kotarske organizacije HSS-a. Radić na početku svoga govora prisjeća se junačkoga Klisa koji je odolijevao i Mlecima i Turcima, te povlači paralelu tog junaštva koje se više ne vodi mačem već plugom seljačkoga naroda, za kojeg tvrdi Radić, da je začetnik civilizacije. Nomadski narodi su bili zaostali, tek kada su počeli plugom raditi došlo je do družina, naroda i domovina. A tako je slavenski seljak time učinio temelje države koju oni žive, a Radić je naziva domom. U domu, tvrdi, nema sile, već se dogovara kako će se ići u budućnost. Vođen time, nastavio je dalje te krenuo objašnjavati prisutnom puku pozadinu sporazuma s Radikalima. Tvrdi da su se odlučili naći na sredini, ne navlačeći državu ni prema Dušanovu Carstvu, ni prema Tomislavovu Kraljevstvu, već po sredini u novoj Seljačkoj Republici. U njoj Srbi srbuju, a Hrvati hrvatuju. Jer Hrvati ne daju da budu podložni nikome, pa tako neće ni svom bratu Srbinu. Hrvatska ima temelje za svoje hrvatovanje, a to je tisućljetna prošlost i budućnost od milijun godina.¹¹⁶

Vlada s Radikalima nastala je na temelju sporazuma koji imaju biti ispunjeni, a koji će pomoći državi, a napose malom čovjeku odnosno seljaku da lakše živi, da se izbori s onima koji ga žele iskoristiti za osobnu korist, te za napredak i razvoj. Tako Radić obećaje ukidanje carina na sve što je seljaku nužno potrebno za njegov opstanak, a za Dalmaciju obećaje izgradnju do dvjesto škola, na obali izgradnju velikih luka, te ceste i željeznice kojima bi se Dalmacija bolje povezala s ostatkom države. Tako je Radićeva želja: „da narodu se stvori Amerika kod kuće“.¹¹⁷

¹¹⁵ Radić u Hercegovini i Dalmatinskoj zagori., *Novo doba*, br. 32., 9. II. 1926., 2.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

Zanimljiva je anegdota koju je Radić za kraj prenio prisutnima. Naime, prenio je kraljev pozdrav Dalmatincima za koje kaže kako ih kralj smatra jako divnim narodom. A nakon toga osvrnuo se na privatni razgovor kralja i njegove pratnje na putu po Dalmaciji. Tu su ga prisutni pozdravljali kao s „živio hrvatski kralj“, a na protivljenje kraljeve pratnje kako je to previše hrvatski pozdrav kralj je odgovorio da u hrvatskim krajevima najviše mu odgovara kada ga se tako pozdravlja.¹¹⁸

U Makarskoj je pred dvije tisuće ljudi održan zbor stranke. Kako autor novinskog članka tvrdi, Radić je bio iscrpljen od mnoštva govora koje je morao održati u to vrijeme tako da je ovaj govor ostao zakinut dijelom za mudrost i žustrinu, epiteti koji su inače krasili njegove govore. Ipak, valja izdvojiti neke dijelove govora koji se dotiču Dalmacije. Radić ju naziva bedemom države i tvrdi da će takva i ostati samo ako pripada Hrvatskoj. Zanimljivo je kako Radić tvrdi da u Dalmaciji nema Srba, već samo u Bukovici i Kotoru, a tko to negira da otvara put talijanskim pretenzijama. Ističe da otkada je HSS u vladi da za Dalmaciju nema opasnosti ni od Talijana, ni od nekoga drugoga. Dalmacija će ostati hrvatska i u njoj će narod hrvatovati onako kako i zaslužuje, uza sve svoje običaje. Još potiče da se uvede carina na talijansko ulje, da se u Dalmaciji grade ceste i sade vinogradi i da se u to uložiti veliki novac, a ministru poljoprivrede predlaže da obiđe cijelu Dalmaciju i utvrdi njene potrebe. Dotaknuo se i Nettunskih konvencija gdje je istaknuo da ih je HSS iskoristila da se utvrdi da je Dalmacija hrvatska i da se država nije o njoj brinula koliko je morala.¹¹⁹

Tim govorom završen je zbor u Makarskoj, a Radić se nakon banketa uputio prema Splitu. Putem ga je u Zadvarju zaustavila grupa pristaša pozdravima, a on im je održao jedan govor. Dotaknuo se hrvatstva Dalmacije, čak prebacujući Srbima da su oni surađivali s Talijanima koji sada otimaju hrvatsku obalu. Čak i pojedince izravno optužuje za pokušaj otimanja Dalmacije od Hrvatske u korist Srbije, a iz prethodnih govora po Dalmaciji zna se Radićev stav kako Dalmacija bez Hrvatske ne može opstati. Tako je još jednom ponovio da se Dalmaciji mora vratiti hrvatski seljački karakter. Za to, ističe, potrebno je da Hrvati sjede u vladi i zbog toga izbori moraju biti poštene. Osim talijanske opasnosti, za jaku Dalmaciju štetno je i njeno posrbljivanje. Problem dalmatinskim Hrvatima je i dalmatinsko stanovništvo koje se predaje Radikalima i srbuje po Dalmaciji. Zbog toga Dalmacija treba držati do svoga hrvatskog karaktera kako je već i rečeno. Na to se Radić nadovezao zbog toga što mnoge

¹¹⁸ Radić u Hercegovini i Dalmatinskoj zagori., *Novo doba*, br. 32., 9. II. 1926., 2.

¹¹⁹ Radićevi zborovi u Dalmaciji., *Novo doba*, br. 152., 6. VII. 1926., 1-2.

institucije u Dalmaciji ističu srpske zastave, što je po njegovu mišljenu *slabost* jer u Srbiji se nigdje ne vijori hrvatski barjak.¹²⁰

Dalje, prije Omiša, Radić je održao govor na dva manja skupa na Pavića mostu i u Kučićima. Tu se osvrnuo na političku struju u Radikalima koja Dalmaciju drži za srpsku i kako hrvatski narod zbog takve politike uvelike pati. Još se dotaknuo Nettunskih konvencija za što je optužio radikalsku protuhrvatsku politiku.¹²¹

Kada je Radić stigao u Omiš dočekala ga je masa ljudi predvođena gradonačelnikom dr. Marušićem i glazbom. U tamošnjem govoru nahvalio je dalmatinsku književnost koja je očuvala ideju jugoslavenstva i istaknuo je potrebu Dalmacije kojoj vlada mora mjerama izići u susret kako bi se što lakše prilagodila na štetne posljedice Nettunskih konvencija. Ponovno se osvrnuo i na radikalsku ideologiju o nepostojanju Hrvata u Dalmaciji, navodeći da mu je to sam Pašić govorio i naglašava apsurd kako on njemu kao vođi Hrvata tvrdi da je Hrvate stvorila Austrija. Zbog toga je Radić sebi zadao zadatak da ljude u Beogradu uvjeri da je Dalmacija hrvatska i da ničija druga ne može ni biti. Na kraju svoga govora uputio je kritiku dr. Trumbiću što je postavio dr. Tartagliu za gradonačelnika Splita, smatrajući kako to nije u interesu Hrvatske. Pri odlasku iz grada došlo je do incidenta gdje se dr. Pernar sukobio s nekoliko protivnika Radićeve politike gdje je došlo do verbalnog obračuna.¹²²

Radić je dalje nastavio u Split, a o tom skupu je pisano u ovom radu u poglavlju *Split kao uporište HSS-a*.

Zadnji skup na svojoj turneji po Dalmaciji Radić je održao u Kaštelima. Prvo su ga upitali za napad na dr. Tartagliu, na što je Radić odgovorio da su novinski navodi netočni i da mu šalje pozdrave. Dalje u razgovoru s lokalnim radnicima koji su izrazili svoj strah zbog Nettunskih konvencija, Radić ih je umirivao kazavši da nisu toliko loše, naročito ako ih bude provodila vlada narodnog sporazuma. Nakon toga je kazao da se sa Srbima treba živjeti, ali na pošten način, a ne dopustiti da nas se gazi. A za ekonomske probleme je rekao kako je u planu rješavanje problema ishrane time što bi se isušila velika polja i riješio taj problem za Dalmaciju i Crnu Goru.¹²³

¹²⁰ Radićevi zborovi u Dalmaciji., *Novo doba*, br. 152., 6. VII. 1926., 2.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid, 2-3.

¹²³ Radić u Splitu i Kaštelima., *Novo doba*, br. 126., 7. VII. 1926., 2.

3.4.2. Posjeti ostatku Dalmacije

Iako je Radić bio nositelj jedne od lista u Dalmaciji na skupštinskim izborima 1923., u to vrijeme nije bio najčešći posjetitelj ove hrvatske regije. Novinski izvještaji spominju Radićev dolazak u Šibenik prosinca 1925. na tisućugodišnju proslavu hrvatskog kraljevstva. Tu se u govoru prvo zahvaljuje kralju Tomislavu, kojega naziva „hrvatski seljački kralj“ i „kralj hrvatskog seljačkog naroda“, jer je znao taj narod tako dobro organizirati da je na sjeveru spriječio zauvijek prodor Mađara preko Drave, na istoku pomogao „braći“ Srbima, a plodovi tog „bratstva“ se mogu vidjeti trenutno u stvaranju zajedničke države, te je još nadodao kako je čak i tada „dobro razlikovao Boga od popa“ i nije dopustio da bude „glavom pod čizmom“ papi koji je želio nametnuti latinsko nad hrvatskim bogoslužjem. Nadalje osvrnuo se na Jadransko more, koje naziva našim, a za koje kaže kako nismo uvijek njime gospodarili, ali zato mu nismo ni robovali. I da, iako je more naše, mi ga bratski ustupamo i Slovincu i Srbinu. U daljnjem govoru uz pozdrave, šalje pozdrav Beogradu prije Zagreba. Razlog tome je što smatra kako je u Beogradu gore stanje jer ga je Turčin sve do nedavno držao odvojenog od sela, te kako se takav stil života još osjeti, ali ne zadugo jer se i Beograd mijenja što će pomoći da se ne uništi seljačka država. Za kraj naglašava kako nije bilo dana ni sata, a da dušom nije bio u svim mjestima hrvatske Dalmacije. Sve prisutne potom pozdravlja s: „Braćo Hrvati i sestre Hrvatice ... Živio hrvatski Šibenik, živila hrvatska Dalmacija u nerazdruživoj vezi sa braćom Srbima i Slovincima ...“. Nakon toga uslijedila je sveta misa na staroslavenskom jeziku.¹²⁴

Nakon mise Radić odlazi u obližnji stan i s prozora drži novi govor. U njemu ističe jedinstvo hrvatskog naroda koji čvrsto stoji i vlada od Jadrana do Dunava, koji se nikada otuda neće istjerati, i koji treba biti kolovođa nove države, u zaštiti Slovincu i usmjeravanju Srbinu, koji živi u nekim prošlim vremenima, a kojega treba usmjeriti novoj politici, koja nadilazi čak i Europu, koja je svjetska. Nakon ovoga govora uslijedilo je otvaranje spomen ploče, a potom i otvaranje muzeja u prostorijama nekadašnje crkve. Tu je Radić održao i svoj treći govor gdje naglašava važnost duhovnog, kao u muzeju koje je samo groblje predmeta ako ga se ne promatra kroz duhovnu komponentu oživljavanja povijesti. Naglašava kako je naša povijest duga i bogata i kako ju trebamo predavati i budućim naraštajima. Sljedeća postaja bila je Trg sv. Ivana koji se od tada zvao Trg Stjepana Radića.¹²⁵

Početak veljače 1926. Radić se našao u posjeti dubrovačkoj okolici, ovoga puta u ulozi ministra. Na tom putu bi se zaustavljao u određenim selima i mjestima i vodio razgovore s

¹²⁴ Dolazak Stjepana Radića., *Novo doba*, br. 311., 22. XII. 1925., 1.

¹²⁵ Ibid, 1-2.

lokalnim seljacima. Novinski izvještaji svjedoče o zahlađenju odnosa unutar koalicije Radića i Radikala. Mnogi članci svjedoče o sastancima među Radikalima u kojima su vijećali o štetnosti Radićevih izjava. Neki od političara su i osobno istupali i kritizirali Radića i njegove govore. A sam Radić je, iako dvosmisleno i populistički, kritizirao vladu u tolikoj mjeri da se dodvori narodu, zbog čega su radikalske kritike bile opravdane, a opet ne toliko otvoreno i naglašeno kako bi ga se moglo optužiti za prekid suradnje ili rušenje vlade.

U posjeti Gružu, u pratnji najistaknutijih članova stranke, dočekali su ga predstavnici gradske vlasti. Kolona u kojoj se vozio Radić bila je jako osigurana, putevi okićeni, a mase oduševljene posjetiteljem kojega su pozdravljale.¹²⁶ U svom govoru je istaknuo da će se država preurediti onako kako to narodu bude najviše odgovaralo, ne zbog osobnih uvjerenja nego zbog naroda. A ta promjena može biti i u smjeru decentralizacije i federacije.¹²⁷

U govoru u gradu Dubrovniku, počinje hvalom slavnoj dubrovačkoj povijesti i opasnostima koje su dolazile od Turaka i Mlečana. Dalje nastavlja govoreći o jugoslavenskoj povijesti grada. Kritizira pokret Srba katolika kao neutemeljen, ali smatra da su išli vizionarski želeći se ujediniti s Beogradom. No koraci su im bili krivi jer se Dubrovnik ne može odvojiti od Hrvatske. Hrvati se moraju razvijati kao Hrvati i samo takvi možemo sa Srbima. Tako i Srbi moraju ostati Srbi, je svaki put kad počnu „jugovati“ mi se bojimo prevare. I zato naš put mora voditi u Zagreb, a tek onda u Beograd. Dalje tvrdi Radić da razumije strah Srbije za federaciju jer se boje da je to početak kraja države, te da je federalizam samo forma od koje se može odmaknuti, ali se mora postići slično rješenje. Za vladu kaže da ona „nije do sutra“, i da sporazuma mora biti jer je on jedini spas za državu. Pred kraj je istaknuo kako se pokret širi van granica Hrvatske, kako je sada on vođa u Sloveniji, a ne Korošec. U Srbiji se isto tako širi seljački pokret. Zbog toga smatra da će na sljedećim izborima osvojiti duplo više mandata. Na kraju pozdravlja hrvatstvo Dubrovnika te zbog toga ističe da samo HSS može predstavljati Dubrovnik.¹²⁸

Radić se u dubrovačkoj okolini zadržao nekoliko dana te obilazio okolna mjesta. Prvo na redu je bilo selo Trsteno. Radić je tu govorio o samoupravi i porezima, te je obećao kako će sve probleme na koje mu se seljaci požale, dok im je u posjetu, iznijeti kralju, Pašiću i vladi kako bi se riješili. Nakon toga su seljaci postavljali pitanja na koja je Radić odgovarao. Istaknuo

¹²⁶ Stjepan Radić u Dubrovniku., *Novo doba*, br. 28., 4. II. 1926., 1.

¹²⁷ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 215.

¹²⁸ Stjepan Radić u Dubrovniku., *Novo doba*, br. 28., 4. II. 1926., 1.

je da Dalmacija nije siromašna, da može biti sama sebi dovoljna ako je rada i pravde. Još je obećao i donošenje zakona za rješavanje agrarnog pitanja. Na putu prema Dubrovniku sljedeće mjesto na kojemu se zaustavio bilo je Orašac. Tu je u govoru osudio stavljanje Seljačke stranke pod Obznanu, te je te političare koji su to učinili optužio za krađu milijardi državnog novca. Osvrnuo se i na svoj sektor ministarstva, a to je školstvo. Tu navodi kako smatra da je novac predviđen za školstvo cijele države premali, i obećaje izgradnju do stotine škola samo u Dalmaciji. Sljedeća postaja bilo je mjesto gdje je, po novinskom izvještaju, Radić najbolje dočekan, a to je Komolac. Nekoliko stotina ljudi dočekalo je Radića uz klicanja i razne svečanosti. Narodu je tom prigodom ispričao o stvaranju hrvatskog seljačkog pokreta. Za kraj se nadovezao na optužbe kako se miješa u rad uprava i župana, na što je nadodao da on kao vođa velike stranke na to ima pravo jer loše rade svoj posao i on ih mora opominjati zbog naroda. završetkom te posjete Radić se uputio u Dubrovnik gdje je i odsjeo.¹²⁹

Na svoj sljedeći put po Dalmaciji Radić se odlučio u ljeto 1926. godine. Krajem lipnja i početkom srpnja našao se na otoku Korčuli, u Dubrovniku, potom u Metković, Vrgorcu, u Makarskoj i dalje putem prema Splitu i Kaštelima u pratnji dr. Pernara.

U Korčuli, Radić je prisutne iskoristio kako bi se požalio na Pašića i njegovu protuhrvatsku politiku. Dakako, Radić tu stavlja distinkciju između Pašića i njegove politike, te između seljačke Srbije, za koju tvrdi da je bratska s Hrvatima. Tvrdi i kako Austrija Dalmaciji nije dala ništa, štoviše Francuzi su u jedanaest godina više pomogli Dalmaciji svojim prosvjetiteljstvom nego što su to Austrijanci učinili u sto godina vladavine. A padom Austrije, narod je od Srbije očekivao pomoć i razumijevanje, ali Pašić nije shvaćao važnost mora koje je za ovaj hrvatski narod, koji stoljećima žitelji ovo tlo, sve blago, a državi izlaz u svijet i poveznica s njim. Pašiću je više stalo do saveznice Italije nego do Hrvata u Dalmaciji. I zbog te i takve politike, narod je patio i trpio, a sada snosi posljedice Nettunskih konvencija. One su plod Mussolinijevog imperijalizma i Pašićevog nemara za Dalmaciju. I upravo zato Hrvati moraju biti u vladi, jer se bez Hrvata i glasalo za Nettunske konvencije, a ako Hrvati budu u vladi moći će kontrolirati provođenje konvencija i zaustaviti svaki pokušaj talijanskog imperijalizma. Za kraj, Radić je dao podršku vladi jer smatra da ona više ne vodi Pašićevu politiku, ali naglašava ako Pašićevci budu rušili vladu, da će HSS izići iz nje. U Blatu na Korčuli pohvalio je vladu i naglasio kako je ona pravedna i istih stavova kao i HSS,

¹²⁹ Radićevi govori po okolici dubrovačkoj., *Novo doba*, br. 31., 7. II. 1926., 2.

ali je obećao da će iz nje istupiti ako se hitno ne odluči na rješavanje socijalnih pitanja i pomoći malom čovjeku.¹³⁰

Valja naglasiti kako se Radić založio da HSS ne bude taj koji će svojim glasom protiv Nettunskih konvencija srušiti vladu i tako ispadne krivac za pad vlade, ali je njihovo donošenje smatrao štetnim za hrvatski narod u Dalmaciji.¹³¹

Za Radića i njegovu pratnju sljedeći grad bio je Dubrovnik. Ovdje je pak Radić rekao kako u Nettunskim konvencijama nema ništa protiv naše države, te je uputio oštru kritiku opoziciji što se usprotivila vladi prilikom rješavanja jednog ovakvog međunarodnog pitanja koje je od iznimne važnosti. Radić ističe da problem nisu konvencije, već mjesni upravitelji koji su loši u obavljanju svojega posla i nisu za narod.¹³²

Metkovčani su svečano dočekali Radića koji je vlakom stigao u večernjim satima iz Dubrovnika. Sutradan je održao govor i kazao kako će glasati za Nettunske konvencije, ali da njih mora provoditi hrvatski narod, a ne pokvareni političari. Još se dotaknuo agrarne i porezne reforme, stvari koje najviše tište dalmatinsko pučanstvo.¹³³

Iako je Radić isticao svoju ljubav i privrženost Dalmaciji, ima i onih koji su mu to osporavali. Tako dr. Angjelinović, narodni poslanik, predbacuje Radiću da je on najzaslužniji što se od osnutka nove države najmanje napravilo za Dalmaciju i njeno stanovništvo. Štoviše, ističe da je Radić njih optuživao da su izdajnici kada bi probleme u Dalmaciji stavljali ispred njegove borbe za republikanizam. Uz sve navedeno, smatra i da u skoro dvije godine kako je Radić ministar, a HSS u vladi da opet nije ništa napravio kako bi unaprijedio život Dalmatinaca.¹³⁴

Dnevni list *Novo doba* nije bio naklonjen Stjepanu Radiću i njegovoj politici, stoga njihove izjave svakako treba uzimati kritički i s rezervom. Štoviše, sam dnevni list donosi Radićev izvještaj u kojem on kaže kako ono napisano u novinama nije točno.¹³⁵ Ipak, ako se uzmu izvještaji njegovih govora, koje spomenuti dnevni list prenosi, kao ispravan transkript može se zaključiti pomalo populističnost i nedosljednost u nastupima Stjepana Radića. Zbog toga je i nastao jedan članak nakon Radićeve turneje po Dalmaciji u kojoj ga novinar Novog

¹³⁰ Radićevi zborovi u Dalmaciji., *Novo doba*, br. 148., 1. VII. 1926., 3.

¹³¹ Boban, B., „Stjepan Radić o Istri i Rijeci“, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 2006., 14.

¹³² Radić o potrebama Dalmacije., *Novo doba*, br. 149., 2. VII. 1926., 8.

¹³³ Radićevi zborovi u Dalmaciji., *Novo doba*, br. 151., 4. VII. 1926., 8.

¹³⁴ Nar. posl. dr. Angjelinović odgovara St. Radiću., *Novo doba*, br. 151., 4. VII. 1926., 2.

¹³⁵ Radić u Splitu i Kaštelima., *Novo doba*, br. 126., 7. VII. 1926., 2.

doba proziva za više stvari, nazivajući ga „političkim destroyerom“. Novinar navodi dosta nelogičnosti u Radićevim nastupima i postupcima. Tako ističe da je Radić u koaliciji s Radikalima čiji je šef Pašić, a on je kroz sve svoje nastupe prozivao Pašića i optuživao ga za kojekakve stvari. Isto tako je prozivao i ministre koji sjede u istoj vladi kao i njegovi ministri i surađuju, a još i proziva policiju koja ga prati i čuva na svim njegovim gostovanjima. Osvrnuo se novinar i na Nettunske konvencije koje su po Radiću nekada dobre za državu, a nekada loše. A opet, i ako su loše kako tvrdi i ako su plod radikalske politike zašto onda Radić i njegov klub nisu glasovali protiv njih. Za kraj, autor ga proziva i za borbu protiv inteligencije pod krinkom borbe za seljaštvo, ne mareći za tim da su gotovo svi ti intelektualci bili seljaci, ali su školovanjem prešli iz tog staleža u drugi. I već kada se izmirio s državnom politikom i ušao u vladu, umjesto da se izmirio s narodnom inteligencijom, on je još više napada i tako ispada dvoiličan. Autor smatra da time izaziva jaz u društvu i da ga se mora zaustaviti jer bi to moglo dovesti do sukoba između seljaštva s jedne te inteligencije i države s druge strane.¹³⁶

Kada se govori pregledaju, nije potrebno mnogo da se zaključi kako Radić uistinu nekada sam sebi kontradiktira, kako se ponavlja, koristi iste fraze i floskule i čak priča stvari koje i običnom laiku zvuče nemoguće. Problem je taj što je Radić morao obići mnoga mjesta u kratko vrijeme i svugdje, osim dotaknuti se istih gorljivih tema, pričati o onome što narod želi čuti, a ne ogriješiti se previše o jednog o većih uzročnika tih narodnih problema, a to je Radićev koalicijski partner.¹³⁷

4. Izbori 1927.

4.1. Političko ozračje u državi uoči izbora

Da bi se razumjelo političko stanje u Kraljevini potrebno je biti upućen u većinu političkih zbivanja na tom prostoru s kraja 19. i početka 20. stoljeća, pa sve do danoga trenutka. U ovom vrlo zamršenom međuodnosu stranaka i političara, u borbi za ostvarenje vlastitih ciljeva, dolazi do niza prevrata, spletki i skrivenih djelovanja koji ovu situaciju čine još kompleksnijom za razumjeti. S obzirom na preopširnost teme, zbog konteksta radnje, može se promatrati od 1924. godine, odnosno godine kada je sprovedena Obznana nad HRSS-om. Od tog trenutka stanje u državi se tako protreslo da će dovesti do, prije možda, nezamislivih promjena.

U studenom 1924. godine kralj je predao Pašiću mandat za sastavljanje vlade. Samo pet dana kasnije Pašić izdaje akt zbog kojega kralj raspušta vladu i raspisuje nove izbore za veljaču

¹³⁶ Radićeva turneja po Dalmaciji., *Novo doba*, br. 126., 7. VII. 1926., 1.

¹³⁷ Mirošević, F., „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 50, 2008., 305-306.

1925. godine. Razlog izdavanja takvog akta ležao je u tome što je opozicija u skupštini imala toliki broj zastupnika koji Pašićevoj vladi ne bi dozvolila da svojevremeno provodi svoju protuhrvatsku politiku. U međuvremenu, kralj i njegovi krugovi odlučili su iskoristiti jedan Radićev potez kako bi ga politički eliminirali. Naime, zbog toga što je Radić HRSS učlanio u Seljačku internacionalu, njegova stranka se optuživala za boljševizam i prema tome prijetilo joj se stavljanjem izvan zakona. Time je krenula kampanja protiv ne samo Radića nego i cijelog HRSS, a uzme li se u obzir da je gotovo cijeli hrvatski narod glasovao za Radića, može se slobodno kazati kako je krenula i kampanja protiv volje hrvatskog naroda. Vladajući krugovi nisu ni planirali voditi tu kampanju pošteno, a s obzirom na to da su optužbe bile neistinite, to ni nije bilo moguće. Tako su objavljivani falsifikati potpisanih dokumenata između HRSS-a i Seljačke internacionale, koje su demantirali čak i iz Moskve.¹³⁸ Spomenuti dokument se pojavio u Pribićevićevu stranačkom listu *Reč* u kojem se ističe da će HRSS isticati komunistički karakter i program.¹³⁹

Na Badnji dan 1924. vlada u Beogradu je odlučila ukloniti Radića i HRSS stavljajući ih pod Obznanu. Mate Drinković, kao ministar u toj vladi, inzistirao je da iskaz bude upućen isključivo protiv vodstva stranke, a ne protiv pristaša stranke, želeći time izbjeći pobunu naroda. Također, isto na Drinkovićevo inzistiranje, mjere su odgođene za par dana jer se nije želio stvoriti nemir među narodom za vrijeme jednog velikog blagdana kao što je Božić. Zbog toga mjere su sačekale 1. siječnja 1925. godine kada ih je kralj i potvrdio te su odmah stupile na snagu. Radić je tada planirao i bijeg iz države jer je znao da ga čeka zatvor, taj bijeg je bio i isplaniran ali se Radić u zadnji tren predomislio i ostao u državi. Radić je tvrdio da je ostao jer je želi preuzeti punu odgovornost za vodstvo stranke u njenim najtežim trenucima, a isto tako nije želio napustiti vodstvo stranke uoči izbora. 5. siječnja Radić je uhićen, a pred sućem je izjavio da nije imao potrebu bježati jer je znao da ga i Istok i Zapad podržavaju, a ne Pašićevu ideju Velike Srbije. Naravno, Radić je to rekao iako je znao da to nije istina.¹⁴⁰

Osim uhićenja istaknutih članova nakon Nove godine, HRSS je morao raspustiti sve organizacije, zabranjen je bilo kakav rad stranke, kao što su zborovi, skupovi, konferencije, te stranačka publikacija i novine. Ono što posebno čudi jest činjenica da vlada HRSS-u nije zabranila sudjelovanje na predstojećim izborima. Moguće da je cilj vlade bio da uz svu represiju

¹³⁸ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 184-186.

¹³⁹ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 179.

¹⁴⁰ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 186-187.

i progone HRSS ostvari loš rezultat i tako se sama isključi iz političkog života. Uz to, Pribičevićeva bojazan je bila osuda drugih država koje bi vlasti spočitavale osvajanjem većine zato što su isključili Radića. Već su mu dozvolili kandidaturu, a po zakonu su mogli zabraniti sudjelovanje u skupštini svima koji se povezuju s komunizmom, a to su sada svi članovi HRSS-a.¹⁴¹

Radića su vlasti uhvatile i tužile za boljševizam, kako bi izbjegle bilo kakvu osudu i kako bi se uklopile i internacionalnu politiku borbe protiv boljševizma. No, evidentno je kako je glavni Radićev grijeh bila želja samostalne hrvatske seljačke republike, koja se nikako nije mogla uklopiti u velikosrpsku ideju koju je vodila vladajuća Radikalna stranka i kralj. U tim krugovima se smatralo kako s Radićem nije moguće pregovarati jer je politički megaloman, da je narod zaludio neopravaškim starčevićanskim idejama, samo preoblikovanim sada u okviru Kraljevine SHS, i mržnjom prema Srbima. Zbog svega navedenog bilo kakav oblik kompromisa bio je unaprijed isključen, pa je jedino rješenje bilo politički ukloniti Radića.¹⁴²

Hrvati nisu dobro primili vijest o proglašenju Obznane protiv HRSS-a. Taj čin shvatili su kao mjeru protiv čitavog naroda. U političkim krugovima vladalo je isto mnijenje. Trumbić je u svom govoru ustvrdio da su to mjere protiv cijelog naroda, s ciljem da ga se prestraši kako bi ga se lakše porazilo na sljedećim izborima. Jednako su smatrali i kralj i njemu bliski ljudi. Njima je naravno to bio i cilj, no s druge strane strahovali su da taj čin ne bi povrijedio ugled države u svijetu.¹⁴³ Zbog toga su u vladu primili dva hrvatska političara, Matu Drinkovića i Đuru Šurmina, kako bi pokazali da su mjere donesene u borbi protiv komunizma, a ne hrvatskog naroda.¹⁴⁴

Ulogu branitelja pred sudom prihvatio je svojevolumeno dr. Trumbić zbog osobnih uvjerenja u nevinost Radića i HRSS prema optužnici, te svakako zbog toga što je bio uvjeren da je sav taj proces montiran protiv njegova naroda. Vlast je svoju slabost pokazala ubrzo tako što je donijela odluku da se dr. Trumbiću oduzme putovnica kako bi ga se onemogućilo prikupljanju dokaza u inozemstvu s obzirom na to da se optužnica temeljila na određenim dokumentima izvan zemlje. Sve se to tako odigralo zbog činjenice da je vlada znala da Radić nije komunist i da on s boljševizmom nema nikakve veze. To je priznao i Pašić u privatnom razgovoru s Trumbićem kada je rekao da je Radić čak spasio Hrvatsku od komunizma, no da to nema veze

¹⁴¹ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 178-181.

¹⁴² Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 187-188.

¹⁴³ Ibid, 191.

¹⁴⁴ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 179.

jer je ova optužnica samo sredstvo do ostvarenja zadanog cilja i kako se on neće zbog toga ustručavati nastaviti s ovim progonom.¹⁴⁵

Suđenje koje se održalo u Zagrebu sredinom siječnja oslobodilo je sve optuženike osim Stjepana Radića. Razlog tome je bio, a kako je i sam Trumbić ustvrdio, nepostojanje dokaznog materijala uopće te kako nijedan sud ne bi mogao taj proces uzeti ozbiljno. Takva odluka izazvala je veliko neraspoloženje među vladinim krugovima, pa je vlada odmah sazvala sjednicu posvećenu ovoj temi. Shvativši da ne mogu manipulirati sudom u jednom tako loše montiranom procesu, odlučili su otvoreno napasti vodstvo HRSS-a izvan svih okvira zakona. Stoga 22. siječnja policija uhićuje Mačeka i druge suradnike pod optužbom da postoji strah da će nastaviti planirati akciju ostvarenja neovisne hrvatske seljačke republike izvan okvira Kraljevine SHS. Time je vlast mislila da je zadala konačan udarac hrvatskoj politici, u kojoj su vidjeli najvećeg neprijatelja, smatrajući da će ovim obezglavljenjem pred izbore lako poraziti opoziciju i izvojevati pobjedu na izborima. No ipak, vlada je imala i drugi plan u slučaju da ovaj ne prođe kako su zamislili. Ministar Ninčić je u privatnom razgovoru s mađarskim poklisarom priznao da imaju plan poništiti izbore, ako na njima ne pobijede.¹⁴⁶

Valja istaknuti kako je Nezavisna radnička partija Jugoslavije, inače legalna stranka ilegalne Komunističke partije, HRSS-u predložila suradnju na predstojećim izborima u svrhu promjene stanja u državi. Radić je tu ponudu odbio zaključujući da te dvije stranke ne mogu surađivati jer je seljački pacifizam krši s komunističkom revolucijom.¹⁴⁷

Na izborima 8. veljače HRSS ostvario je zapažen rezultat osvojivši preko pola milijuna glasova i čak 67 mandata. Sav teror i represija vlade nisu urodili plodom, naprotiv, samo su potakli narod da svojim vođama udijele još veće povjerenje. Valja istaknuti i odlične rezultate izbora u Dalmaciji, gdje je HRSS osvojio čak devet mandata.¹⁴⁸ Ti rezultati su uvelike potresli vladu u Beogradu, koja je tada krenula u stvaranje razdora među opozicijom, naročito hrvatskom. Tako je Trumbić dobio prijedlog da pregovara s Radikalima, a sve to s ciljem ispitivanja terena glede povjerenja unutar Radićeve koalicije.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 191-192.

¹⁴⁶ Ibid, 192-193.

¹⁴⁷ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 182-183.

¹⁴⁸ Ibid, 184-185.

¹⁴⁹ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 193.

Kako je Radić ostao u zatvoru, predstavnici stranke su željeli postići dogovor s vladajućim krugovima kako bi se Radić pustio na slobodu, te kako bi se uklonila Obznana nad strankom i potvrdili osvojeni mandati u skupštini.¹⁵⁰ Paralelno, vlada je uz javni progon stranke, pripremala teren za moguću suradnju s Radićem. Razlog je bio taj što se u međuvremenu HRSS javno odrekao Seljačke internacionale, te je sada vlasti ponestalo argumenata u progonu. Radikali, svakako, nisu bili za suradnju s Radićem, no pregovori su započeli na inzistiranje samoga kralja koji je želio riješiti državnu krizu.¹⁵¹

Stoga su u sljedećim danima nastavljeni pregovori između kralja i Radića posrednim putem. Radić je sastavio listu odredbi kako bi se monarhija preuredila prema engleskom modelu i ravnopravnost svih triju naroda u državi. Također, Stjepan Radić je uputio pismo i Pavlu Radiću u kojemu ga traži da pročita program stranke i stajalište prema Vidovdanskom ustavu. U tom govoru trebalo se naglasiti kako su Hrvati očuvali svoju državnost u potrebnoj mjeri kroz stoljeća u Habsburškoj monarhiji, kako bi osigurali opstanak na vlastitom teritoriju. Uz to, hrvatski narod priznaje srpske žrtve za stvaranje ove države, ali da Hrvati traže svoga udjela u novoj državi jer se ne žele u Beogradu osjećati kao u Beču. Republikanstvo se može zamijeniti monarhijom engleskog tipa, kako bi lokalna uprava imala određenu autonomiju. Time je Radić priznao Vidovdanski ustav, ali je ostavio "otvorena vrata" povratku na republikanizam u slučaju da se ne ostvari zamišljeno državno preuređenje.¹⁵²

Radić je tako priznao Vidovdanski ustav i odustao od republikanstva. Time je smatrao da je dovoljno popustio u svojoj političkoj borbi. Znao je i on da će izgubiti dio biračkoga tijela kao i da će se u vlastitim redovima javiti određeni broj političara koji će postati oporba unutar stranke. Naprotiv, kralj je želio u potpunosti politički uništiti Radića, pa ga je nastavio držati u zatvoru sve dok on ne odustane od revizije Ustava.¹⁵³

Priznavanjem Vidovdanskog ustava HRSS je dao do znanja da je spreman na kompromis s Radikalima. Sam Pašić nije bio otvoren za tu suradnju. Prvi razlog je što jednostavno nije vjerovao Radiću, a drugi što gubljenjem najvećeg protivnika, HRSS-a koji sada priznaju monarhiju, Radikalna stranka gubi na važnosti jer im se cijela politika temeljila na obrani Ustava. Zaključno svim događajima, i HRSS i Radikali su izgubili na važnosti, a samo je kralj

¹⁵⁰ Glibušić, I., „Utjecaj koaliranja Hrvatske seljačke stranke sa srpskim radikalima na izborne rezultate 1927. u Bosni i Hercegovini“, u *Hercegovina*, br. 5, 2019., 210.

¹⁵¹ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 188-190.

¹⁵² Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 193-199.

¹⁵³ Ibid, 200.

profitirao. HRSS i Radikali započeli su pregovore u srpnju 1925. godine. Ne želeći ispasti kao potpuni gubitnici, Radićevci su postavljali i svoje zahtjeve u budućoj suradnji, a glavni je bio isključenje SDS-a iz buduće suradnje, jer su se oni protivili novoj koaliciji. Radikali su se odrekli Pribičevića, no bili su zadovoljni jer se u pregovorima nije vodila rasprava oko državnog uređenja. Tako je 14. srpnja 1925. sastavljena zajednička vlada između HSS i Radikala.¹⁵⁴

Ta novoformljena vlada bila je vrlo neprirodna. Stoga ne čudi što su i jedna i druga stranka izgubile dio svojih birača. Dio biračkoga tijela jednostavno nije mogao, a ni želio prihvatiti da sada njihovi predstavnici, kojima su dali povjerenje da budu njihov glas u skupštini, zajedno tvore vladu s dojučerašnjim zakletim neprijateljem, strankom s kojom, može se slobodno reći, nemaju nijednu zajedničku točku, te strankom protiv koje se od osnutka države pa sve do prethodnih izbora, a i na tim izborima, temeljila izborna kampanja. Uzevši sve to u obzir, vrlo lako se dalo naslutiti da će ta vlada izazvati dosta kontroverzi, da neće biti pretjerano stabilna i na samom kraju da neće dugo potrajati. Vjerojatno su i sami akteri u navedenom događaju i sami bili svjesni realnosti, ili su sami sebe željeli zavaravati drugačijom stvarnošću.

Radikali su odlučili novoformljenu vladu pametno iskoristiti, a u isto vrijeme napakostiti Radićevcima. Ministrom agrarne reforme postao je Pavle Radić. Prvo što su Radikali napravili po tom pitanju je da su postavili podtajnike za sve regije koje su bile ključne u političkom smislu za njihovu stranku kako bi kontrolirali djelovanje na tim područjima, a između ostaloga kako bi i oni sami kontrolirali djelovanje Pavla Radića da svoju funkciju ne iskoristi za promidžbu Seljačke stranke ili da na sličan način napakosti Radikalnoj. Druga stvar je bila što su sada mogli provesti svoju lošu agrarnu reformu, te sve negativno javno mnijenje prepisati na Radića i njegovu stranku, i tako ostati neokrznuti provodeći svoju nepopularnu reformu.¹⁵⁵

Stjepan Radić je, možda u dobroj vjeri, nastavio suradnju "spuštenog garda". Možda bi bilo neispravno reći da je naivno ušao u novu suradnju, ili je možda očekivao da će mu se vratiti na isti način na koji i on postupao. Tako je u svojim budućim nastupima sam krivo tumačio svoje vlastite kritike vladi, kralju i ustavu iz prethodnog razdoblja, a novim izjavama je pokušao što više simpatija prikupiti od svojih novih koalicijskih partnera kao i od samog kralja.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 202-204.

¹⁵⁵ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 209-210.

¹⁵⁶ Ibid, 210-211.

Iako je tako nastupao javno i prema vrhu države, Radić se osobno nije odrekao svoje stare politike, štoviše, na svojim skupovima je narodu uvijek govorio o republikanizmu i hrvatskom državnom pravu. Naime, ono što je Radić očekivao je da će vremenom vlast u Beogradu slabiti, a da će se Seljačka stranka proširiti toliko da će moći pobijediti. Tako je Radić samo čekao trenutak kada će moći preuzeti vlast, kada će kralj srušiti Vidovdanski ustav te kada će Hrvatska napokon dobiti svoju državu.¹⁵⁷

No, dok ne dođe pravi trenutak za ostvarenje Radićevih ideala, on je odlučio svoj ulazak u vladu iskoristiti za boljitak hrvatskog naroda. Tako je od Pašića tražio da se zaustavi batinanje i represija nad hrvatskim narodom, pogotovo u Dalmaciji. Ravnopravnost naroda bila je misao vodilja Radića u novoj vladi, te ako je nešto pokušao dobiti iz tog mandata, to je bilo da se prema hrvatskom narodu država ophodi kao i prema srpskom. Dalje, bitna stvar koju je Radić učinio bila je kada je postao ministar prosvjete, spriječiti beogradski nacrt konkordata s Vatikanom, tvrdeći da je to stvar katolika, a kako su Hrvati činili većinu katolika u državi, o tome bi Hrvati imali odlučivati.¹⁵⁸

U narednom periodu, kada je Radić uvidio da Radikali u ovoj vladi nemaju zajedničke interese s HSS, odlučio je pojačati svoje političko djelovanje s ciljem prikupljanja što širih krugova glasača, te politiku neovisnu o radu vlade. Naravno, takvo djelovanje je trebao voditi dosta oprezno jer je znao da vladajući krugovi u Beogradu čekaju na svaki njegov krivi korak. Stoga, on stalno ističe svoju sklonost i kralju i vladi, kako ga se ni bi moglo optužiti za nesklonost, dok u isto vrijeme širi svoj politički utjecaj izvan okvira Hrvatske. U ovom periodu to se odnosilo na Muslimane, Bunjevce i Nijemce.¹⁵⁹ Koliko se Radić trudio ne zamjeriti muslimanima i tijekom govora o hrvatsko-osmanskim sukobima svjedoči i novinski članak iz Dubrovnika kada je u svome govoru rekao kako su se Dubrovčani oduprli opasnosti s istoka koja je bila „Osmanlije, ali ne naš Mujo bosanski“.¹⁶⁰

U 1926. se već osjetilo da je vlada klimava i pred krajem, iako nijedna strana to nije željela priznati. Radić je ponovno počeo javno isticati da se ne odriče svoje politike iz vremena prije koalicije s Radikalima, već samo da je promijenio način djelovanja. Umjesto borbe u opoziciji, odlučio je pokušati raditi za narod kroz vladu. Radić je tako dalje po svojim javnim nastupima privlačio pozornost svojih koalicijskih partnera, koji su čak u više navrata vijećali povodom

¹⁵⁷ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 212-213.

¹⁵⁸ Ibid, 213.

¹⁵⁹ Ibid, 214.

¹⁶⁰ Stjepan Radić u Dubrovniku., *Novo doba*, br. 28., 4. II. 1926., 1.

pojedinih fraza i govora koje su smatrali uvelike neprikladnima za nekoga u vladi i koaliciji. Već tada su se napeti odnosi mogli primijetiti na obje strane, te se skori krah očekivao.¹⁶¹

Radić je u svojim, već spomenutim, putovima po Dalmaciji držao govore koji su u Beogradu izazivali velik nemir i smatrani su provokativnim. Tako po novinskim izvještajima koji govore o radikalskim reakcijama na Radićeve govore može se vidjeti da su svi očekivali Radićev skori izlazak iz vlade. Štoviše, čak su se pribojavali hoće li Radić okrenuti svoj klub protiv vlade u izglasavanju proračuna u skupštini. No, iz istog izvještaja se vidi da su se Radikalima pripremali na to, pa su u opoziciji našli klub zastupnika dovoljan da pomogne u izglasavanju proračuna u slučaju Radićeva povlačenja.¹⁶²

Sljedeći period bio je dosta turbulentan. Radić i Radikalima su se otvoreno sukobljavali, vlade su padale i ponovno se sastajale. Problem je izbijao i u samom HSS-u jer je Radić dobivao opoziciju unutar stranke, ali prema njoj nije pokazivao milost te bi svakoga tko bi se suprotstavio isključio iz stranke. Ono što je za Radića u ovom periodu bilo možda i najteže, a to je nerazumijevanje pristaša i simpatizera. Među dijelom naroda i u stranci je gubio dio popularnosti i privrženosti, no on to nije smatrao ispravnim. Njegov najbliži krug ljudi tvrdio je kako se Radić uopće nije odvojio od svoje prijašnje politike i za vrijeme koalicije s Radikalima. I doke je za to vrijeme gubio glasače iz tih razloga, suvremenici koji su svjedočili tim događajima tvrde da je na sastancima vlade često atmosfera znala biti toliko užarena zbog Radićevih istupa o republikanizmu da je bilo na granici fizičkih obračuna.¹⁶³

Nakon više raspada vlade, vraćanja mandata te sastavljanja vlade istih koalicijskih partnera, došlo je vrijeme i za konačan pad. Nakon što su Srbi na oblasnim izborima početkom 1927. odlučili zloupotrijebiti izbore u određenim regijama, HSS-ovci su odlučili da više ne žele surađivati s predsjednikom vlade Uzunovićem, te su u Skupštini odlučili ne podržati vladin prijedlog. Uzunović je tada vratio mandat kralju i raspustio vladu. Kralj mu je mandat vratio, a ovaj je novu vladu sastavio bez ijednoga Hrvata.¹⁶⁴ Umjesto HSS u novu vladu je ušla SLS.¹⁶⁵ Radić je tu novu vladu nazvao „vlada provokacije“ kao i „vlada bez naroda i protiv naroda“.¹⁶⁶

¹⁶¹ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 215-216.

¹⁶² Politički položaj., *Novo doba*, br. . 28., 4. II. 1926., 2.

¹⁶³ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 217-220.

¹⁶⁴ Ibid, 221.

¹⁶⁵ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 216.

¹⁶⁶ Glasovi drugih političara o vladi., *Novo doba*, br. 26., 2. II. 1927., 1.

4.2. Važnost izbora u godini 1927.

Od osnutka države prošlo je skoro deset godina. U ovom radu je na više mjesta i više puta naglašeno kako su Hrvati zaista htjeli ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom. Tome može posvjedočiti i stav HPSS koji je želio to ujedinjenje i taj stav je javno isticao¹⁶⁷, a koji je na prvi sljedećim izborima, a i svakim sljedećim, hrvatski narod izabrao velikom većinom za svoje predstavnike, te s time indirektno potvrdio takav stav i u narodu. No, iako se ta sveopća želja i ostvarila, Hrvati su ipak željeli očuvati svoju tisućljetnu nezavisnost i državnost u okviru te nove države¹⁶⁸ i nisu se slagali s načinom ujedinjenja.¹⁶⁹ Kralj je želio da država bude samo prividno demokratska, ali je uvijek želio imati svu moć u svojim rukama.¹⁷⁰ Tako je uvijek postavljao vlade koje su njemu odgovarale i kojima je mogao upravljati kako je želio.¹⁷¹ Njemu u cilju nije nikada bilo riješiti *hrvatsko pitanje* jer je on cijelu državu sebi htio podčiniti, a udovoljiti mrskim Hrvatima¹⁷² mu nije bio plan.

Zbog svega navedenog, Radić i HSS su dobili obilježje glavnog državnog neprijatelja. Hrvatski narod je stao iza njih, a oni su borbu vodili dugo u opoziciji i kratko u vladi. Nijedan slučaj nije donio bilo kakvih promjena ili boljitak za narod ili pravedniju državu. U vladi su, svakako, bili limitirani suradnjom s Radikalima koji su bili zaštitnici postojećeg stanja, kraljeve "sluge" i naravno velikosrpski orijentirani, tako da ni njima nije bilo u cilju osnažiti Radića ili Hrvatsku i Hrvate.

Stoga Radiću nije ostala druga mogućnost nego pokušati osvojiti izbore 1927. i tako preokrenuti stanje u državi. Poznat je njegov plan po kojemu su HSS i Davidovićeви Demokrati trebali osvojiti oko dvjesto zastupnika i tako osigurati sastavljanje zajedničke vlade.¹⁷³ Plan je bio takav jer se Radić uvjerio za vrijeme koalicije s Radikalima da se s njima kompromis ne može postići, već da se oni drže čvrsto uz kralja i brane postojeće stanje, promiču srpsku hegemoniju, a bilo kakva promjena koja bi to ugrozila, pa makar ona pogodovala boljitku života velikog dijela građana, ne dolazi u obzir.

Može se reći da je i Pribićević bio sličnog shvaćanja. Njegov komentar o sastavljanju nove vlade nakon raskida Radikala i Radića može dočarati sav državni apsurd i važnost uklanjanja Radikala s čela države. Radikali su imali podršku u kralju, te su samo trebali bilo koju stranku

¹⁶⁷ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 62.

¹⁶⁸ Krizman, B., „Korespondencija Stjepana Radića II“, Zagreb, 1973., 67-68.

¹⁶⁹ Lukić, Z., „HSS u borbi za hrvatsku samostalnost do 1941.“, Matica Hrvatska, Zagreb, 1921., 194-195.

¹⁷⁰ Pribićević, S., „Diktatura kralja Aleksandra“, Globus, Zagreb, 1990., 90.

¹⁷¹ Ibid, 48.

¹⁷² Ibid, 71.

¹⁷³ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 226.

da ih podrži u sastavljanju skupštinske većine kako bi dalje mogli provoditi svoju politiku. Tako Pribičević kaže kako je prošla vlada bila sastavljena s Hrvatima, a nova bez ijednoga Hrvata. Nadalje, za vrijeme te stare vlade Radikali su za Korošeca govorili da on, kao katolički svećenik i papist, je gori od *plemenskog separatizma*. A, kako tvrdi Pribičević, Korošec je predstavnik plemenskog, pokrajinskog i vjerskog separatizma. U tome se očituje sva nelogičnost ove vlade, i Pribičević svu odgovornost za stanje u državi prebacuje na Radikale. Za kraj kaže da je to vlada manjine sudeći po rezultatima oblasnih izbora.¹⁷⁴

Istupi političara svakako nisu mogli biti toliko otvoreni da izričito traže sastavljanje vlade bez Radikala. No svakako se može iščitati iz njihovih govora kako je nakon svih godina vladavine Radikala i svih njihovih politika dio naroda Kraljevine se zasitio takvoga stanja. To se isto može iščitati iz članka kojega prenosi *Novo doba*, a kojega je dr. Angjelinović napisao za časopis *Politika*. U njemu se vidi sva ogorčenost spomenutog zastupnika nad Uzunovićem i njegovom politikom. Smatra sramotnim formiranje vlade bez Hrvata, a napose kada dolazi od stranke velikosrpskih aspiracija, te zbog toga to naziva velikosrpskom hegemonijom. Ako već u saboru nema kvalitetnih Hrvata, kako se u cijeloj državi nije mogao naći barem jedan kada su u vladu ušli i van parlamentarni stručnjaci. Kraha suradnje Radića i Radikala pripisuje osjećaju ugroženosti Radikala jer se Radić usudio politički uplesti na radikalska područja u Bosni i Vojvodini. Još zaključuje da Radikali vode takvu politiku da se Hrvati prema Beogradu moraju osjećati kao prema Beču i Pešti, i da se zato Beograd kod Hrvata nikada nije smatrao kao glavni grad. Na kraju navodi da se na ovaj način vlast okrenula protiv jednog plemena, a tako i protiv države.¹⁷⁵

4.3. Izborna kampanja i političke stranke

Nakon cijelog turbulentnog razdoblja, sastavljanja i padanja nekolicine vlada, prekida i sklapanja koalicija, prelazaka iz vlade u opoziciju i obratno, može se reći kako bi novi izbori bili najpravedniji da raščiste stanje u skupštini. Za raspisivanje izbora trebalo je prvo sastaviti vladu koja bi ih mogla raspisati. To je učinjeno 14. lipnja 1927. kada je vlada imenovala pet novih ministara.¹⁷⁶ Ta novoformirana vlada je odmah kralju poslala obrazloženje za raspuštanje skupštine i raspisivanje izbora,¹⁷⁷ na što je kralj odgovorio raspustom skupštine i raspisivanjem novih izbora za 11. rujna 1927.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Glasovi drugih političara o vladi., *Novo doba*, br. 26., 2. II. 1927., 1.

¹⁷⁵ Vlada bez Hrvata i protiv Hrvata., *Novo doba*, br. 28., 4. II. 1927., 1.

¹⁷⁶ Popuna Vukićević-Marinkovićeve izborne vlade., *Novo doba*, br. 139., 17. VI. 1927., 1.

¹⁷⁷ Vladino obrazloženje kruni., *Novo doba*, br. 139., 17. VI. 1927., 2.

¹⁷⁸ Ukaz o raspustu skupštine i izborima., *Novo doba*, br. 139., 17. VI. 1927., 2.

Novo doba javlja dana 20. lipnja 1927. kako je izborna kampanja započela, te kako su mnogi ministri i gotovo svi zastupnici, dan ranije na prvu nedjelju kampanje, pohitali po raznim gradovima i mjestima promicati svoje ideje.¹⁷⁹

4.3.1. Hrvatska federalistička seljačka straka

Odmah na početku predizborne kampanje HFSS, Hrvatska stranka prava i Hrvatski republikanski savez izdali su priopćenje o formiranju zajedničke baze za buduća djelovanja, te je uspostavljen Hrvatski blok.¹⁸⁰ Hrvatska pučka stranka odlučila je kako ne želi sudjelovati u formiranju zajedničkog Bloka.¹⁸¹ Netom nakon odluke stranaka o formiranju Bloka, održana je sjednica istoga na kojoj se istaknuo zajednički program koji se svodi na tri bitne točke: *Hrvatski Blok je odlučno protiv Vidovdanskog Ustava. Kritikuje se držanje Stjepana Radića i konstatuje potreba prikupljanja hrvatskih narodnih redova. Zaključeno je da će stranke dalje nastupati sa zajedničkom listom, da će surađivati i međusobno se neće napadati, a politiku voditi u svrhu ostvarenje političke, ekonomske i kulturne nezavisnosti Hrvatske.*¹⁸² Dio HSS-ovaca koji su bili nezadovoljni Radićevim načinom vođenja stranke, a željeli su ostati vjerni seljaštvu, ponudili su se Bloku za suradnju kao disidenti HSS-a.¹⁸³

U svojem skupnom obraćanju upućenom široj javnosti, vijeće Hrvatskog bloka poziva sve Hrvate, bez obzira na zanimanje i položaj, da se priključe borbi za bolju hrvatsku budućnost potaknuti sjećanjima slavne prošlosti. Uz to su pozdravili i sve Radićeve disidente, smatrajući da su oni uvidjeli krivu Radićevu politiku.¹⁸⁴

Split je ugostio veliki skup Hrvatskog bloka krajem kolovoza. Skup je održan pod predsjedanjem dr. Cuzzija, a glavnu riječ vodio je, naravno, dr. Ante Trumbić. No, prije njega okupljene je pozdravio dr. Srkulj i održao kraći govor u kojemu je naglasio da je politika federalizma opravdana srpskom politikom od 1920. godine. Kako je Radić "kapitulirao" i odrekao se federacije, Hrvatski blok je ostao jedina lista koja se bori za hrvatske interese. Na kraju zaključuje da narod ima birati ili Hrvatski blok ili Beograd. Dalje je riječ preuzeo dr. Trumbić. Prva stvar na koju se osvrnuo bila je srpska hegemonija i priznaje tadašnjeg ministra dr. Subotića kako je Vidovdanski ustav donesen da Srbima zagarantira prevlast. To je naravno, kaže dr. Trumbić, poznato svima, ali je bitno da sadašnji

¹⁷⁹ Izborna kampanja započela., *Novo doba*, br. 141., 20. VI. 1927., 1.

¹⁸⁰ Konstituiranje Hrvatskog Bloka., *Novo doba*, br. 141., 20. VI. 1927., 1.

¹⁸¹ Sjednica HFS stranke., *Novo doba*, br. 141., 20. VI. 1927., 1.

¹⁸² Program Hrvatskog Bloka., *Novo doba*, br. 141., 20. VI. 1927., 1.

¹⁸³ Akcija disidenata HSS., *Novo doba*, br. 144., 23. VI. 1927., 1.

¹⁸⁴ Komuniquej Hrvatskog Bloka., *Novo doba*, br. 151., 4. VII. 1927., 4.

ministar to javno priznaje. Hrvati se bore i borit će se protiv svake nepravde. Pitanje jednakosti i prava je najvažnije i ono se mora prvo riješiti, pa se dalje može politizirati. Zbog tih i takvih stvari sve pati. Na pozicije dolaze Srbi makar oni znali manje od drugih, a na svemu izvan Srbije se štedi. U promet i poljoprivredu se ne ulaže, te narod ne živi sigurno. Također, ne ulaže se ni u škole. Jedino što su u školstvu napravili je da su i to politizirali uvođenjem ćirilice kao jedine reforme. Tema koju je sljedeću komentirao dr. Trumbić bila je o Stjepanu Radiću. Za njega kaže da je izdao hrvatsku borbu protiv hegemonije, a zauzvrat ništa nije postigao. Sada ga vladajući krugovi zauvijek isključuju iz mogućnosti ulaska u vladu, te je on time ispao gubitnik. Još je komentirao lošu međunarodnu politiku gdje je država potpuno nezaštićena u slučaju bilo kakvog sukoba. Za kraj zaključuje da je federacija jedini spas, a sve drugo vodi u propast. Zbor je zaključen intoniranjem Lijepe naše.¹⁸⁵

Ovaj zbor, kao i pro federalistički govor dr. Trumbića, nisu naišli na odobravanje u uredništvu *Novog doba*. Štoviše, u broju od 24. kolovoza izašao je jedan veliki tekst koji analizira Trumbićev govor i kritički se osvrće na njegove teze. Kritika koju autor teksta upućuje dr. Trumbiću jest ta da vodi destruktivnu politiku, koja hrvatskom narodu donosi više štete nego koristi. Autor smatra ne samo bespotrebni, nego čak i pogubni, kako za boljitak države, tako i za bolji položaj Hrvata u istoj, Trumbićev zaokret k federalizmu i približavanje Radićevoj politici. Trumbić je dobar dio svoga govora posvetio kritici vlade i Ustava, a autor smatra da je ta rušilačka politika bila poželjna u vrijeme Austrije kada se morala srušiti ta "tamnica naroda", no sada kada imamo svoju državu nju treba graditi, a Trumbićev stav tome nikako ne pridonosi. Zbog takve politike kakvu vode vođe Hrvata, Radić i Trumbić, Hrvate se uzima kao protudržavni element, te njihov položaj se ne popravlja već degradira. Za kraj, autor ističe da gledanjem na Trumbićeve govore iz 1921. godine misli da nitko ne bi mogao pobiti argumentiranost njegove politike, koja se uvelike kosi sa sadašnjom politikom, pa ni sam Trumbić sada.¹⁸⁶

4.3.2. Hrvatska seljačka stranka

HSS je nastavila sa svojom kampanjom i planom širenja na teritorij Makedonije i Srbije. Tako se August Košutić našao u Skoplju i pred novinarima izjavio da će postaviti liste po cijeloj Makedoniji.¹⁸⁷ U Skoplju su ga dočekale demonstracije te se od tamo uputio u Kosovsku Mitrovicu. I tamo ga je velika masa ljudi dočekala demonstrirajući, povcima protiv Radića i

¹⁸⁵ Izborna skupština Hrvatskog bloka., *Novo doba*, br. 192., 22. VIII. 1927., 2.

¹⁸⁶ Za pozitivniju politiku Hrvata., *Novo doba*, br. 194., 24. VIII. 1927., 3.

¹⁸⁷ Radićevci u Makedoniji., *Novo doba*, br. 141., 20. VI. 1927., 2.

HSS-a, te gađanjem pokvarenom hranom. Nakon tih nemilih scena Košutić se uputio prema Beogradu,¹⁸⁸ samo kako bi se nekoliko dana kasnije HSS-ovci u pojačanom sastavu se ponovno vratili. Na tom povratku, u gradu Debru, okupljene mase su dočekale Pavla Radića, nositelja liste Narodne seljačke stranke u tom okrugu, te je samo policija uspjela spriječiti okupljene prosvjednike da ne dođe do većeg incidenta.¹⁸⁹ Ista sudbina zadesila je i druge poslanike po okruzima Južne Srbije.¹⁹⁰ Beogradski dnevni list *Samouprava* donosi članak u kojemu napada Radića za nepoštivanje građana Južne Srbije time što smatra da je moguće da će mu oni dati podršku i da će preko noći tamo uspjeti stvoriti svoj pokret. List čak ističe da podržavaju slobodu izbora i kandidature, ali ako određena lista u nekom kraju mora na svakom skupu bit branjena policijom od težih sukoba, onda svakako nisu dobrodošli tu.¹⁹¹ Iz svega navedenog se moglo vidjeti da Radićev plan proširenja na ta područja neće biti moguće izvesti, čak i ne nastupajući pod nacionalnim imenom.

I dok Radić većinu snaga usmjerava u svoju bitku s vjetrenjačama, odnosno širenje u Srbiju, s druge strane stranka pati u hrvatskim krajevima. Podružnica stranke u Dubrovniku se našla podijeljena između čak tri kandidata.¹⁹² Na kraju će se ispostaviti kako će se jedan od tih kandidata naći kao nositelj dubrovačke liste, ali ne na listi HSS.

Slični slučajevi dogodili su se u srezu Splitu i Sinju. Vodstvo je, naime, željelo kandidirati svoga kandidata po tim srezovima, dok su lokalni odbori isticali svoga kandidata. Tako je dolazilo do nesloge i prepirki unutar same podružnice. Zanimljiv je slučaj u srezu Imotski. Tu, kako novinar *Novog doba* kaže, u *najjačoj Radićevoj kuli* također se dogodio sukob između vodstva i odbora. Tu je sukob išao tako daleko, da bi odbor postavio svoju zasebnu listu u slučaju da vodstvo ne istakne njihova kandidata.¹⁹³ Na konačnim listama bit će vidljivo da su želje u Imotskom ispunjene lokalnom odboru, dok su se u Splitu i Sinju kompromisno našli drugi kandidati, ne ističući ni želju vodstva ni odbora.

Zanimljivo je kako je Radić, prigodom objavljivanja nositelja lista za cijelu državu, rekao kako se vode ozbiljni pregovori sa Zemljičarima oko suradnje u Sjevernoj i Južnoj Dalmaciji, te Vojvodini.¹⁹⁴ Zemljičarska stranka iz Kragujevca demantirala je navode oko

¹⁸⁸ Jake demonstracije u Kosovskoj Mitrovici protiv Košutića., *Novo doba*, br. 141., 20. VI. 1927., 2.

¹⁸⁹ Radićevci u Južnoj Srbiji., *Novo doba*, br. 146., 25. VI. 1927., 2.

¹⁹⁰ Radićeva agitacija u Staroj Srbiji., br. 147., 27. VI. 1927., 1.

¹⁹¹ Radićevci u Južnoj Srbiji., *Novo doba*, br. 149., 1. VII. 1927., 1.

¹⁹² Biranje nosioca., *Novo doba*, br. 151., 4. VII. 1927., 1.

¹⁹³ Nesloga među Radićevcima radi kandidature., *Novo doba*, br. 154., 7. VII. 1927., 3.

¹⁹⁴ Izborni proglas – pregovori sa Zemljičarima., *Novo doba*, br. 154., 7. VII. 1927., 1.

suradnje u Vojvodini nazivajući Radića prevrtljivcem i osobom s kojom je *nemoguć svaki pošten i ozbiljni sporazum*.¹⁹⁵

Slabije izborne rezultate po Radića mogli su navijestiti brojni slučajevi odcjepljenja od njega i njegove stranke. Osim već spomenutih disidentskih lista HSS koje su se pojavile, zamijećen je slučaj gdje hercegbošanski Hrvati osnivaju svoju stranku koja bi se brinula o njihovim interesima, a sve to je popraćeno osudom Radića i njegove politike.¹⁹⁶ Radiću je u ovim trenucima mučnog stanja teško padalo unutarnje cijepanje stranke, pa se na neke prozivke znao i naljutiti toliko da bi svojom burnom reakcijom potaknuo žustru svađu protiv svojih. U jednoj svađi je išao toliko daleko da je rekao *ne trebam Vaših glasova* okupljenima na zboru stranke.¹⁹⁷

Radiću svakako pred izbore nisu dobro došli ni istupi bliskih suradnika i prijatelja koji su mu okrenuli leđa te preko novinskih članaka pričali o njegovim lošim stranama. Jedan od takvih, Anton Janeković koji kaže da je dugogodišnji Radićev suradnik, tvrdi da se Radić potpuno preobrazio, te da je od promicatelja morala postao potpuno negativna ličnost.¹⁹⁸ Drugi je Milan Prpić, dugogodišnji prijatelj Stjepanu Radiću koji iznosi događaje koji su se navodno dogodili, a koji bacaju veliku ljagu na Radićevo ime. Proziva ga za nesposobnost vođenja naroda, a najveća optužba je navodno odbijanje Pašićeve ponude za uspostavom bana i samouprave, ali bez točno naglašene odvojene države.¹⁹⁹ Isti prenosi još kako je bio prijatelj s Radićem zato što je on bio dobar prema njemu, a ne jer je Radić pružao uzajamno prijateljstvo. Još tvrdi kako sigurno nitko na svijetu nije bio bolji prijatelj Radiću od njega, želeći time dati na važnosti svojem iskustvu. Za kraj ga još napada zbog pogubne politike koja borbu temelji za seljaka protiv gospode. Tvrdi da je to licemjerno jer sve što je stekao u životu nije bilo seljačkim radom.²⁰⁰

Izborni proglas koji je HSS uputio, i pod svojim ne plemenskim imenom kao Narodna seljačka stranka, tvrdi da je došlo vrijeme da se sruši vlada čiji ministar tvrdi da je njihov glavni cilj srušiti HSS. Zato se na izborima treba pokazati da je HSS još jak. Taj dio proglašenja upućen je Hrvatima, dok se u proglasu obraća i Srbima i Slovencima. Srbima upućuje upozorenje da su, iako krvarili za ovu državu, od svojih u njoj postali robovi i da se iz toga trebaju izvući.

¹⁹⁵ Zemljaradnici odlučno protiv Radića., *Novo doba*, br. 156., 9. VII. 1927., 1.

¹⁹⁶ Nova hrvatska stranka u Bosni., *Novo doba*, br. 157., 11. VII. 1927., 1.

¹⁹⁷ G. Radić ne trpi oponiranja., *Novo doba*, br. 155., 8. VII. 1927., 1.

¹⁹⁸ Porazni sudovi o Stj. Radiću., *Novo doba*, br. 160., 14. VII. 1927., 2.

¹⁹⁹ Radićevci se pomalo osvješčuju., *Novo doba*, 183., 10. VIII. 1927., 1.

²⁰⁰ Milan Prpić Stjepanu Radiću., *Novo doba*, br. 184., 11. VIII. 1927., 2.

Slovincima tvrdi kako ih Korošec podcjenjuje, te da ta politika nije narodna. Zadnji dio proglašenja upućen je manjinama.²⁰¹

Članak u *Novom dobu* povodom toga što je HSS prvi predao listu za dalmatinski okrug nimalo ugodno se ne odnosi prema Radiću i njegovoj politici. Autor smatra kako će Radić opet osvojiti najviše glasova na ovim izborima u okrugu, ali kako će to ipak biti manji broj glasova od onog s prethodnih izbora. Za Radića tvrdi da, iako promiče demokraciju, u stranci je diktator. No kako više nema isti utjecaj na narod i ljude u stranci kao prije, morao je popustiti pri donošenju nekih odluka. Naime, na prethodnim izborima u dalmatinskom okrugu nije bio kandidiran nijedan Dalmatinac, a nositelj liste bio je Košutić, koji je Radićev zet. Autor smatra da je promjena došla upravo iz Dalmacije koja se žalila na Radićev nepotizam i nepoštivanje Dalmatinaca, tako da je sada nositelj sam Radić, dok na listi su svi Dalmatinci. Još gdje se vidi Radićev pad u stranci je i kandidiranje „pokvarene gospode“ umjesto seljaka za koje autor smatra da su nedorasli zadatku skupštine, ali su svakako Radiću po volji.²⁰²

Nekoliko dana kasnije, u istom listu se spominje kako je Radić shvatio da mu u Dalmaciji članovi okreću leđa, te je uputio nekolicinu pristaša da stalno obilaze mjesta i promiču stranački program. Autor to smatra očajničkim pokušajem spašavanja od rasipanja stranke u Dalmaciji.²⁰³

Disidenti HSS-a su postali toliko ogorčeni na Radića da čine sve u svojoj moći, ne kako bi ojačali svoju listu, već kako da napakoste njemu. Tako vijest koja dolazi iz Šibenskog okruga tvrdi da Radićevi disidenti rade na tome da se poništi lista HSS-a u tom okrugu jer sreski kandidat za Rab-Pag nije dao privolu za biti na listi, pa je samim time povrijeđen protokol. Neki idu toliko daleko da u općinama podupiru Radikale naspram Radićevaca.²⁰⁴ Novinski izvještaji potvrđuju, najveća borba se vodi između Radićevaca i disidenata.²⁰⁵

Nedjelju prije izbora iskoristio je i Stjepan Radić kako bi održao zbor među splitskim pučanstvom. Zbor je odisao hrvatskim nacionalnim duhom, prepunim hrvatskih zastava, i hvalama svome vođi Stjepanu Radiću. Iako novinski izvještaj tvrdi da skup nije bio velik kako je Radić to običavao okupiti, opet je broj okupljenih bio iznad tisuću. Zbor je otvorio predsjednik mjesne organizacije Paško Kaliterna, a zvijezda dana svakako je bio Stjepan Radić

²⁰¹ Radićevski izborni proglas., *Novo doba*, br. 157., 11. VII. 1927., 3.

²⁰² Prva kandidatska lista., *Novo doba*, br. 179., 5. VIII. 1927., 4.

²⁰³ Radićevci živo agitiraju., *Novo doba*, br. 189., 18. VIII. 1927., 3.

²⁰⁴ Iz Šibenika., *Novo doba*, br. 191., 20. VIII. 1927., 7.

²⁰⁵ Iz Šibenika., *Novo doba*, br. 197., 27. VIII. 1927., 7.

koji je vodio glavnu riječ. Na početku svoga govora naglasio je poštenje i mir za koji se zalažu, a sve to temeljeno na Kristovu nauku, kojega se danas ne pridržavaju ni svi svećenici. Dalje spominje važnost priključenja s Bugarskom da se svi južni Slaveni okupe pod jedan krov i da država bude potpuna. Za hrvatske seljake kaže da su napredni kao i švicarski po uvjetima, a za Dalmaciju da i ona može biti puno više razvijena nego jest. Ali to nije krivica Dalmatinaca nego države koja ne stvara uvjete. Prognoze za izbore Radić daje i više nego optimistične. Kaže da će HSS osvojiti sto mandata, Demokrati zajedno sto, a Radikali sedamdeset. Zbog toga će oni s dvjesto mandata potjerati Radikale u kut, a oni će sastaviti zajedničku vladu. Zato će biti u vladi devet seljačkih i devet demokratskih ministara tako da svi mogu raditi, za razliku od vlade u kojoj su bila četiri seljačka i četrnaest radikalnih ministara. Iz vlade Radić isključuje dr. Angjelinovića za koga kaže da će imati svega dvije tisuće glasova. Nadalje, naglašava važnost agrarne reforme, ali se ona još nije provela jer u vladi vladaju protalijanski krugovi. Razlog tome je, navodi Radić, jer su Radikali branili Talijane koji bi u slučaju sukoba odnijeli Radićeve Hrvate. Radić se osvrće i na pokvarene upravitelje za koje kaže da im se približio kraj jer će sada narod uzeti vlast u svoje ruke. Zbog toga neće biti ponavljanja izbora jer će Seljaci i Demokrati sastaviti vladu. Dotaknuo se Radić i kritike o seljačkoj državi. On kaže da država mora bit seljačka jer su 90% države seljaci, ali ona će biti i građanska i trgovačka i svih drugih, ali ne pokvarenjaka i lopova. Za kraj je narodu obećao mir i rad. Rekao je da se ne treba brinuti za rat s Italijom jer je Francuska na našoj strani, kao i Bugarska, a jedini koji mogu financirati rat su Amerika, a ona ne da kredit za rat jer želi svjetski mir.²⁰⁶

Novo doba još jednom je bez ustručavanja kritiziralo Stjepana Radića i njegov održani skup. Prozivaju ga za demagogiju, kontradikciju i varanje, ističu kako je u svom listu naveo da je bilo između osam i deset tisuća prisutnih na skupu, a previše je za kazati i da je bilo više od tisuću petsto. I njegova izjava o sto osvojenih mandata jednako pokazuje kako on zavarava svoje glasače i daje im lažnu nadu, jer i on sam zna da nije moguće da osvoji toliko glasova. Autor čak točno pretpostavlja da će Radić dobiti manje glasova nego na prijašnjim izborima. Također, autor vjeruje da ni suradnje i vlade s Demokratskom zajednicom neće biti jer njihove vođe ne žele surađivati s Radićem. Jedino što daje nadu autoru jest da je narod vječan, a Radić nije pa će i to jednom proći.²⁰⁷

Jednu od neugodnosti na predizbornim skupovima Radić je doživio u Sinju. Tamo se skupilo na zboru oko tisuću ljudi, no njegovih pristaša nije bilo ni polovica. Tijekom cijelog

²⁰⁶ Stjepan Radić u Splitu., *Novo doba*, br. 204., 5. IX. 1927., 2; 7.

²⁰⁷ Nedjeljni izborni zborovi u Splitu., *Novo doba*, br. 207., 7. IX. 1927., 3.

govora bio je izviždan s gomilom upadica, najviše Pučkaša. To ga je toliko naljutilo da je odmah otišao na sljedeći skup, preskočivši zacrtani protokol.²⁰⁸

4.3.3. Narodna radikalna stranka

Radikalima su ovi izbori došli u jako teško vrijeme, jer se grupa na državnom nivou rascijepila na tri dijela. Sukob među pojedinim grupama je išao toliko daleko da se koristilo vatreno oružje uz desetke ranjenih.²⁰⁹ Prva grupa su Pašićevci koji čine većinu u izvršnom odboru stranke, te imaju snažnu podršku u narodu. Drugi su Jovanovićevci, odnosno grupa Ljube Jovanovića koji u tom trenutku čine vlast. I treća je Centrumaši koji su svakako u najmanje zavidnom položaju jer nemaju podršku ni vlasti, ni naroda.²¹⁰ Svi sukobi su, naravno, bili po pitanju moći, a ne različitog programa.²¹¹ Dr. Uroš Desnica je, kao jedan od najistaknutijih dalmatinskih članova Radikala, izjavio da Radikali u Dalmaciji neće zauzimati stav oko nijedne frakcije, već ostaju članovi Radikalne stranke i podržat će listu koju stranka predloži.²¹² Tako su dalmatinski Radikali izdali priopćenje da će, nevezano za sukob unutar stranke, na sljedeće izbore izaći u oba okruga ujedinjeni.²¹³ Takav ishod se nije dogodio jer je dr. Niko Novaković, kao Pašićevac, odlučio iznijeti svoju samostalnu listu za sjeverno-dalmatinski okrug.²¹⁴

Kako se iz novinskih članaka može iščitati, uz sve probleme koji tište Radikalnu stranku, u vladi kao i unutar same stranke, među dalmatinskim Radikalima vlada popriličan pozitivizam glede budućnosti stranke.²¹⁵ Zanimljiv je i postupak jednog radikalskog člana, Mirka Komnenovića, koji je nauštrb svog imenovanja, za predstavnika sreza podržao jednog Hrvata katolika člana Radikalne stranke²¹⁶, Joakima Kudušića.²¹⁷

No, nisu ni južno-dalmatinski Radikali ostali netaknuti turbulencijama s vrha stranke. U Radikalnoj stranci prihvaćen je splitski prijedlog kandidacijskih lista za taj okrug. Sa samog juga Hrvatske stigli su oštri prosvjedi smatrajući da takva lista ne podržava volju birača i da je štetna po samu stranku. Neki kandidati s lista su prijetili odbijanjem prihvaćanja kandidature

²⁰⁸ Izborna kronika., *Novo doba*, br. 206., 6. IX. 1927., 5.

²⁰⁹ Krvavi radikalski zbor., *Novo doba*, br. 151., 4. VII. 1927., 1.

²¹⁰ Odnos između radikalnih grupa., *Novo doba*, br. 141., 20. VI. 1927., 3.

²¹¹ Konferencija Radikala., *Novo doba*, br. 151., 4. VII. 1927., 4.

²¹² Prilike u Radikalnoj stranci., *Novo doba*, br. 142., 21. VI. 1927., 1.

²¹³ Izborna kronika., *Novo doba*, br. 146., 25. VI. 1927., 2.

²¹⁴ Izborna kronika Šibenika., *Novo doba*, br. 158., 12. VII. 1927., 4; Kandidati Radikalne stranke, *Novo doba*, br. 175., 1. VIII. 1927., 5.

²¹⁵ Dr. Nikola Subotić o situaciji., *Novo doba*, br. 164., 19. VII. 1927., 1.

²¹⁶ Izborna kronika., *Novo doba*, br. 164., 19. VII. 1927., 3.

²¹⁷ Izborna kronika., *Novo doba*, br. 183., 10. VIII. 1927., 3.

na takvoj listi. Iako su ti prosvjedi došli do vrha stranke, za promjenu je bilo prekasno. *Dubrovački list* predviđa bojkot dijela Radikala na ovim izborima, dok se unutar same stranke pojavila struja koja poziva na glasanje za SDS umjesto Radikala.²¹⁸ Iz izvještaja je evidentno da je spor nastao oko sukoba pojedinih struja unutar stranke.

Dok je dio stranaka držala svoje velike skupove u Splitu, Radikali su odlučili svoj skup održati dan kasnije. Tu nedjelju u Sinj je stigao dr. Uroš Desnica koji je zajedno s Lujom Tripalom i Šimunom Poljakom održao skup Radikalnih pristaša od oko tristo ljudi.²¹⁹ Zbor u Splitu pred punom dvoranom otvorio je dr. Jablanović, a glavnu riječ vodio je dr. Uroš Desnica koji je odmah na početku kazao kako će iznositi izborni program, a neće se upuštati u komentiranje unutarstranačkih sukoba. Kritizira način vođenja političkih kampanja smatrajući da im fali objektivne kritike. Dalje kritizira stanje vanjske politike, posebice prema Italiji, Albaniji i Grčkoj. Smeta ga i stanje unutar države jer, kako kaže, godine su potrošene na obranu države od njenih građana, a ne za napredak. Zato ne smatra radikalsku grupu krivom za teško državno stanje, jer su, po njegovim riječima, Radikali činili čuda u trideset godina vladanja Srbijom pod težim uvjetima nego što su tada. Razlika je što je u Srbiji opozicija bila patriotska, a u novoj državi opozicija radi protiv države. Zbog toga smatra da bi stanje u državi bilo puno bolje da opozicija ne oduzima svu energiju vlasti u međusobnoj borbi. Tu posebno ističe Komuniste i Radićevce, čija politika je više štetna po državu od stagnacije napretka. Osim što Radićevo priznavanje Ustava smatra neiskrenim, njegovu politiku smatra pogubnom za narod i državu, te poziva hrvatsku inteligenciju da ne slijedi Radića. Osim što je poziva da ga ne slijedi, on i osuđuje taj dio inteligencije koji je pošao za Radićem, jer smatra da su to činili iz političkih razloga, zbog uživanja duha inteligencije iz vremena *pacta convente* i Austrije. Kritizira i Prečane i njihove ideje koje pokušavaju proturiti pod idejom zapadnjačkog napretka, kao i oblik demokracije koji vlada, u kojem se politički zadaci odrađuju za osobnu korist. Stanje u državi je postalo nepravedno i to treba mijenjati. Za podjelu u stranci kaže da toga ima svugdje i uvijek je bilo, ali da će stranka ostati stabilna i jedinstvena bez obzira na neslaganje pojedinaca unutar stranke. Za kraj poziva narod da glas da stranci koja može spasiti državu. On kaže da može izgubiti povjerenje u bilo koga, ali da je sveta dužnost svakoga ići za onima koji mogu spasiti državu, pa makar to bio Stjepan Radić. Još nadodaje da glas za Radikale nije izdaja

²¹⁸ Predizborno kretanje., *Dubrovački list*, br. 26., 17. VIII. 1927., 1.

²¹⁹ Izborna kronika., *Novo doba*, br. 206., 6. IX. 1927., 5.

Pašićeve ideje, već domoljubna dužnost.²²⁰ To je rekao jer su Pašićevci u sukobu s vodstvom stranke, i u pojedinim okruzima su imali svoje kandidacijske liste,²²¹ ali ne i u Južnoj Dalmaciji.

U analizi teksta kojeg donosi *Novo doba* započeto je iskazima poštovanja glavnom govorniku Urošu Desnici. Autor se slaže s navedenim problemima, ali tvrdi da je apsurdno reći kako ništa od odgovornosti za navedene probleme ne pada na Radikalnu stranku. Argument da protivnici prebacuju svu krivnju na Radikale jer su činili skoro svaku vladu i nije toliko netočan. Dapače, predsjednik vlade Vukićević tvrdi da stranku treba očistiti od korupcije i drugih štetnih elemenata po stranku, implicira da toga u stranci ima. Krivnja se s Radikala ne može maknuti niti zbog gotovo zanemarivih razdoblja izvan vlade, kao ni svaliti na koalicijske partnere, jer su i u svim tim vladama Radikali vodili glavnu riječ. Nije opravdano ni reći da se sva energija usmjerava borbi protiv unutrašnjeg neprijatelja, jer su mnoge protudržavne odredbe stigle i iz Radikalne stranke. Autor također kategorički odbacuje argument o pozivanju inteligencije na *pacta conventu* jer to nije radi simpatija prošlim vremenima, već dokaz o očuvanju državnosti kroz teška vremena u iščekivanju njenog ostvarenja. Svi su u Hrvatskoj pozdravili ujedinjenje, čak i Radić, a napose Dalmacija sa Splitom. Nadalje, smatra da nije Radić zaslužan za svoj uspjeh, već protuhrvatsko djelovanje Radikala koje mu je dalo na važnosti. Autor teksta na kraju šalje vladi dva prijedloga koja se trebaju provesti nakon izbora. Prvi je decentralizacija, na način da se pojedinim krajevima da veća samostalnost u rješavanju problema koji se u državi gomilaju i ne mogu riješiti na ovaj način. Drugi prijedlog je da se Hrvatskoj da više na važnosti, jer se takva politika dosada vodila nije, a na taj način se samo potiču separatističke organizacije.²²²

4.3.4. Jugoslavenska demokratska stranka

Jugoslavenska demokratska stranka održala je stranački zbor u Splitu 26. lipnja. Glavni govornik je bio zastupnik u skupštini dr. Grga Angjelinović. Odmah na početku je naglasio kako je država stvorena na temeljima jedinstva i ravnopravnosti, te kako JDS zastupa oba ta temelja od samoga početka. Dalje, predstavlja JDS kao centar između dva ekstrema. Jedan je srpski, onaj koji tvrdi da se nešto zasluga Srbima oduzima za stvaranje ove države krvlju, a drugi je da se Hrvate vodi u ropstvo. Na temu Ustava rekao je da je glasao za nj, ali i da je konstantno isticao mane tog Ustava. A oni koji ga optužuju za izdaju naroda jer je glasao za takav Ustav, njima poručuje da su krivi za to oni jer su odustali od borbe u samom početku. O

²²⁰ Izborni zbor Radikalne stranke u Splitu., *Novo doba*, br. 206., 6. IX. 1927., 2.

²²¹ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 232-233.

²²² Predizborni zborovi u Splitu., *Novo doba*, br. 208., 8. IX. 1927., 3.

prethodnim izborima kaže kako nisu bili slobodni, i da je i sam prognozirao raspad i nemogućnost vladanja u takvim uvjetima. Nadalje, tvrdi kako je u vladi spreman koalirati sa svima, ali samo kao jednak partner. Dalje se osvrće na pojedine stranke i njihove vođe. Proziva Pribičevića za manjak demokracije kada je na vlasti. Za Radića tvrdi da vodi destruktivnu politiku, i kaže da je umjesto Radićevaca bilo pedeset pravih Hrvata u skupštini da bi Hrvatima bilo puno bolje u državi nego je. I još proziva i Pučkaše jer ne vode realnu politiku. Ali ističe i da pogreške hrvatske politike ne opravdavaju lošu politiku Beograda. Svoj govor završava idejama za mir na Balkanu. Iz dvorane je ispraćen aplauzima.²²³

Koji tjedan kasnije dr. Angjelinović je preko novina odlučio odgovoriti i dr. Prvislavu Grisogoni, a paralelno napadajući i Radića, za politike koje su vodili u vladama i kritikama vladi koje dotični upućuju sada kada su u opoziciji. Radićevu politiku smatra destruktivnom po hrvatske interese, jer se ona protivi državi i vladajućim krugovima i time se i Hrvatska i Hrvati omražuju u Beogradu. Zbog toga Hrvati i nisu više zastupljeni u vladi. Ali smatra kako je više on učinio za Hrvate sa svojih 6000 glasova kao jedan zastupnik, nego Radić i njegove stotine tisuća glasova i 70 zastupnika. Radiću još prigovara da je u vladu ušao samo da skine Obznanu sa svoje stranke, a Grisogoni što je tu Obznanu i provodio, te stoga se oni ne trebaju brinuti o interesima Hrvata. Dr. Angjelinović dalje tvrdi da će on i njegova vlada nastaviti provoditi politiku sporazuma i jednakosti, kao i štititi državne interese.²²⁴ Na isti članak se dr. Angjelinović osvrnuo i na kasnijoj konferenciji stranke uz brojna odobravanja prisutnih.²²⁵ Prepirke tu nisu stale, tako da su Grisogono i Angjelinović preko dnevnog tiska nastavili svoje prepirke, optužbe i obrane od istih.²²⁶

I na drugim mjestima je dr. Angjelinović nastojao pridobiti hrvatske glasače tako što ih je uvjeravao da je Hrvatima sada loše jer su većinski stali uz Radića, a njegova politika je štetna za odnose između Hrvata i drugih jugoslavenskih plemena.²²⁷ To je sve ponovio i na zboru stranke u Dubrovniku. Tu je također napao i Federaliste i Pučkaše, kao i velikosrbe i sve druge plemenske stranke. Optužuje ih za krivu politiku, politiku koja dijeli, a ne spaja. Tvrdi da samo jugoslavenska ideologija može dovesti do mira, a to je politika koju vodi JDS.²²⁸

²²³ Zbor Demokratske stranke u Splitu., *Novo doba*, br. 147., 27. VI. 1927., 2.

²²⁴ Malko odgovora., *Novo doba*, br. 157., 11. VII. 1927., 3.

²²⁵ Konferencija Jugosl. demokratske stranke., *Novo doba*, br. 157., 11. VII. 1927., 5.

²²⁶ Na otporuku g. dra. P. Grisogona., *Novo doba*, br. 159., 13. VII. 1927., 3.

²²⁷ Dr. Angjelinović u Dubrovniku., *Novo doba*, br. 163., 18. VII. 1927., 3.

²²⁸ Zbor. Jug. Demokr. stranke u Dubrovniku., *Novo doba*, br. 165., 20. VII. 1927., 4.

Zanimljivo je kako u svojim govorima o sastavljanju vlade i koalicijama, dr. Angjelinović kao mogućeg koalicijskog partnera isključuje samo HSS, dok ostavlja otvorenu mogućnost za suradnju svim drugim političkim strankama.²²⁹

Novo doba dana 6. kolovoza prenosi odluku odbora JDS i odbora Zemljoradničke stranke o zajedničkom istupanju na predstojećim izborima u oba dalmatinska okruga.²³⁰

Dr. Angjelinović je izdao i osobni izborni proglas u kojemu se dotiče samo sebe i svoje stranke. Tvrdi da će se kao Jugoslaven boriti za jednakost i ravnopravnost svih plemena, kao Hrvat da i Hrvati budu ključan faktor u državi, sa svom odgovornošću, kao i narod bez koga se neće moći odlučivati, a kao Dalmatinac posvetit će se prosperitetu Dalmacije koja se nije razvila kao druge pokrajine. Ističe važnost mora za gospodarski razvoj, kao i ključnost povezivanja obale i unutrašnjosti države željeznicama. Smatra kako se i školstvo mora proširiti jer postoje cijeli krajevi koji nemaju školu. Za kraj zaključuje da shvaća odgovornosti ako bude izabran, ali da će dati sve od sebe da ispuni volju građana na dobrobit države.²³¹

Dr. Angjelinović je odlučio netom pred izbore odigrati najjaču kartu u predizbornoj kampanji za naša područja, a to je izgradnja i popravak cesta. Tako *Novo doba* donosi članak za promociju svojega najdražeg zastupnika, koji kaže da će se nadograditi šesnaest puteva po Dalmaciji na inicijativu dr. Angjelinovića.²³²

Vikend prije izbora predstavnici JDS su proveli obilazeći vrgoračku, imotsku i omišku krajinu ističući važnost ovih izbora kao i nužnost izlaska i biranja prave stranke.²³³

4.3.5. Samostalna demokratska stranka

Javne zborove koje je održao Svetozar Pribićević u Biogradu, Benkovcu i Smilčiću pohodilo je mnoštvo njegovih pristaša. U svome govoru u Biogradu je rekao kako je samo SDS nacionalna stranka, a sve druge su plemenske ili regionalne. Napada trenutnu vladu, kao i onu između Radićevaca i Pašićevaca za koje kaže da nisu ništa napravile u svojim mandatima, kao i za nebrigu prema Dalmaciji. Za kraj je kazao kako su Hrvati bili bolje zastupljeni u vladi za vrijeme njegove vlade nego sada, kao i da će državi biti dobro samo onda kada *Beograd na Savi i Dunavu bude jugoslavenski onoliko koliko i ovaj Biograd na moru*. U drugim svojim nastupima ponovio je slične govore, pozivajući narod da se priključi ideji jugoslavenstva. Treba

²²⁹ Predizborna situacija., *Novo doba*, br. 181., 8. VIII. 1927., 2.

²³⁰ Izborna kronika, *Novo doba*, br. 180., 6. VIII. 1927., 4.

²³¹ Izbornicima Južno-dalmatin. Izbornog okruga., *Novo doba*, br. 183., 10. VIII. 1927., 2.

²³² Za popravak puteva po Dalmaciji., *Novo doba*, br. 196., 26. VIII. 1927., 3.

²³³ Izborna kronika., *Novo doba*, br. 204., 5. IX. 1927., 3.

naglasiti kako su Radikali željeli zabraniti skup u Smilčiću, no on je održan i prošao je bez incidenata.²³⁴

Veliki zbor u Splitu održali su simpatizeri i predstavnici SDS-a vikend pred izbore. Zbor je otvorio predsjednik mjesne organizacije dr. Vlade Matošić, a ubrzo je glavnu riječ preuzeo dr. Prvislav Grisogono. Na početku je odmah naglasio da oni zastupaju iste ideje kao i 1918. i da se nikada to neće promijeniti. Vladu napada da je neustavna i nesposobna. Financije su loše, a država je poražena u sporovima sa susjednim državama. Također, vladi zamjera i promicanje ideje o ravnopravnosti plemena, a sastavljena je bez ijednog Hrvata. Kasnije su nakon niza prosvjeda u skupštini za ministra postavili dr. Angjelinovića, no i on ima malen utjecaj kao samo jedan među osamnaest. Oštro se okomio i na Korošeca, Lazu Markovića, kao i na predsjednika vlade Vukićevića. Zabrinjava ga što se u državi stvaraju dva fronta, oni koji žele demokraciju i oni koji žele diktaturu. Za trenutnu vladajuću koaliciju kaže kako oni žele oligarhiju, a ne demokraciju. SDS-u pridaje zasluge za stvaranje Jugoslavije umjesto Velike Srbije, a Dalmaciju vidi kao ključ u budućoj borbi jer je uvijek bila liberalna. Sljedeći koji je dobio riječ bio je kandidat sreza Split, Niko Bartulović. Iako nije Splitsanin, tako se osjeća. Za splitsku podružnicu kaže kako je to najorganiziranija stranka u Splitu i kako stalno raste. Opet se osvrće kako je samo jedan ministar Hrvat, ali ni on nije u Beogradu nego putuje glede predizborne kampanje tako da se sve odluke donose bez njega. Odbija optužbe da je stranka protiv politike sporazuma, već tvrdi da su sporazum odbili jer su spoznali kakav je Radić. Za vladu kaže da ona nije jugoslavenska, a za kraj poziva sve Splitsane da zbog svoje slavne tradicije daju glas Samostalnim demokratima. Za kraj je govor uzeo dr. Ljubo Leontić. On naglašava kako su sve stranke pogriješile u svom pristupu politici, osim SDS-a koja je do kraja zadržala svoju jugoslavensku nacionalističku politiku. Neslogu s JDS-om objašnjava time što je ta stranka preuzela sve elemente Radikalne stranke i nitko je više ne smatra jugoslavenskom osim dr. Angjelinovića. Za kraj tvrdi da Jugoslavija može biti jaka država samo pod vodstvom SDS-a i njihova vođe Pribićevića.²³⁵

Uredništvo *Novog doba* smatra kako je Grisogono u svom govoru ipak pretjerao glede pesimizma i kritika upućenih državi. Smatraju da stanje uopće nije tako crno, već da se tu radi kritici iz stava opozicije. Isto se ne slažu s njegovim navodom da je vlada neustavna, i taj stav razlažu po stavkama do u detalje. Zbog toga autor teksta smatra da nije dobro tvrditi da se država dijeli na one za i protiv diktature, već da se zajedno mora raditi u korist boljitka te države.

²³⁴ Sv. Pribićević u sjev. Dalmaciji., *Novo doba*, br. 157., 1. VII. 1927., 1.

²³⁵ Zbor Samostalno-demokratske stranke., *Novo doba*, br. 204., 5. IX. 1927., 2.

I za kraj navodi kako je apsurdno govoriti da je loše stanje u državi nastalo onda kada je njegova stranka izišla iz vlade.²³⁶

4.3.6. Hrvatsko-seljačko-radnički blok

Radnici i disidenti Hrvatske seljačke stranke prijavili su svoju listu u južno-dalmatinskom okrugu. Ono što je zanimljivo na listi je da su nositelji dva sreza ustvari jedni od glavnih kandidata koji su vrlo lako mogli završiti kao nositelji lista u tim srezovima na listi HSS-a. Tu se radi o Mati Bekavcu, načelniku Imotskog i nositelju tog sreza, te bivšem istaknutom članu HSS-a. Drugi je Božo Rašica, nositelj u srezu Dubrovnik, koji je bio jedan od najistaknutijih promicatelja Radićeve politike u južnoj Dalmaciji.²³⁷

Skup koji su istaknuti predstavnici stranke održali u Splitu otvorio je Josip Rosić, a govornici su bili redom Ivo Bakljas, Risto Rusković, don Petar Gjirlić te Vicko Jelaska. Bakljas je govorio da samo u nas nema sindikata i da se radnici moraju izboriti za svoja prava. Rusković kaže da je bio u HRSS-u do izdaje kada je tu stranku napustio. Ističe da je jedini spas u savezu radnika i seljaka. Gjirlić tvrdi isto što i Rusković, ali još to proširuje. On kritizira i Vidovdanski ustav, tvrdeći da nije protiv zakona nego za pravedne zakone, a sada je ogromna većina potlačena malom broju povlaštenih. Traži ukidanje Obznane i agrarnu reformu. Za kraj kaže kako ih se progoni zbog kritike Ustava, a srpski ministar kaže da je ustav tu da omogući prevlast Srbima. Za kraj se prisutnima obratio i Vicko Jelaska. On prvo komentira globalno političko stanje i planove velikih sila za uređenje svijeta. Tada ga žandar prekida i zbog toga nastaje buka. Svoj govor je nastavio kritikom budžeta, a kasnije je kritizirao i JDS s Angjelinoviće, kao i HSS s Radićem te Hrvatski blok. Uz to kritizira i nekolicinu članova koji su uh napustili kako bi pristupili Bloku. Svoj govor završava:

*borit ćemo se protiv rata, a za savez sa Rusijom, za jednakopravnost, proti agrarnim parnicama, za poljoprivredne kredite, protiv sramotnog običaja redovine, borit ćemo se da se osnuju sindikati i za to vas pozivljem da 11. septembra pokažete da kako je za Rusiju bio Kronstadt, za Bugarsku Varna, da za Jugoslaviju treba da bude Split.*²³⁸

U *Novom dobu* su izrazili žaljenje što je njihov list bio zaplijenjen zbog prenošenja govora s ovoga skupa, a te sve riječi su izrečene pred policijskim predstavnikom. Autor dalje kaže kako su komunisti, misleći na ovaj Blok, ipak postali podobniji i manje opasni, kako su

²³⁶ Nedjeljni izborni zborovi u Splitu., *Novo doba*, br. 206., 6. IX. 1927., 3.

²³⁷ Lista Hrvatsko-seljačko-radničkog bloka., *Novo doba*, br. 186., 13. VIII. 1927., 4.

²³⁸ Zbor Hrv. Seljačko radničkog Bloka., *Novo doba*, br. 204., 5. IX. 1927., 7-8.

izbacili borbu protiv nacionalizma i dodali nacionalni prefiks. Ipak se svi komunisti smatraju dijelom neke nacije, ne daju ništa od sebe, kao ni svoj novac i imovinu, a ipak se bore protiv privatnog vlasništva. Uz to su na listu stavili i predstavnika buržoazije, svećenika, a ne težaka. Tako autor na komičan način iznosi sve apsurdne unutar Bloka te im ne daje nikakve šanse na izborima.²³⁹

4.3.7. Hrvatska pučka stranka

Predizborni zbor Pučke stranke u Splitu pred oko dvjesto ljudi otvorio je Drago Bartulica, predsjednik gradskog kluba. Odmah je dao riječ sreskom predstavniku dr. Anti Dulibiću. On ističe da stranka nije posustala u radu nevezano što u protekla dva skupštinska mandata nije imala svoga predstavnika. Program stranke je utemeljen u vjeri i kršćanstvu, a dobiveni mandat se smatra obvezom, a ne ispunjenjem ambicije. Smatra i da je jednakost nemoguće postići bez kršćanskih načela, a svi oni koji to pokušavaju vode svijet ka uništenju. Hrvatsvo se mora isticati, jer bez toga se pretvaramo da smo nešto što nismo i tako ne zavjeduju poštovanje i udaljavamo se od ravnopravnosti. Ističe da se treba boriti protiv centralizma jer je opteretio državu i čini joj loše. Pred ove izbore ističe optimizam jer je narod prešao Radiću, ali su se sada uvjerali da to nije ispravno i vratili su se svojoj stranci koja ih istinski zastupa. Završio je svoj govor porukom da je spreman svoju dužnost u skupštini vršiti kao Hrvat, čovjek i kršćanin. Nakon njega još su govorili Bartulica i Donadini koji su isticali program stranke.²⁴⁰

Autor *Novog doba* pohvaljuje predizborni rad HPS-a, posebno iz programa uklanjanje autonomije u državnompravnim smislu, već je preobraziti na administrativnu podjelu i borbu protiv centralizma. S druge strane, smeta mu posebno isticanje kršćanstva u političke svrhe, jer svećenstvo se ne smije uvući u političku borbu.²⁴¹

4.3.8. Konačne liste

Samostalna demokratska stranka bila je prva koja je objavila nositelje svojih lista za sjeverno i južno-dalmatinski okrug. Nositelj liste u sjeverno-dalmatinskom okrugu bio je Svetozar Pribičević, a nositelj u južno-dalmatinskom okrugu bio je Prvislav Grisogono.²⁴² Što se tiče srezova kojima se ovaj rad prvenstveno bavi, to su sve iz južno-dalmatinskog okruga, a riječ je o srezovima:

²³⁹ Nedjeljni izborni zborovi u Splitu., *Novo doba*, br. 207., 7. IX. 1927., 3.

²⁴⁰ Zbor Hrv. Pučke stranke., *Novo doba*, br. 204., 5. IX. 1927., 7.

²⁴¹ Nedjeljni izborni zborovi u Splitu., *Novo doba*, br. 207., 7. IX. 1927., 3.

²⁴² SDS prema izborima., *Novo doba*, br. 140., 18. VI. 1927., 1.

- srez Hvar i Split čiji je nositelj Niko Bartulović; književnik iz Splita, a njegov zamjenik Nikola Bašić; obrtnik iz Prugova;
- srez Imotski nositelj je dr. Janko Rako; odvjetnik iz Imotskog, a zamjenik Marijan Sulić; krčmar iz Zagvozda;
- srez Makarska nositelj je bio Ivan Miošić; općinski gradonačelnik iz Gradaca, a zamjenik Ante Jelavić; težak iz Oraha;
- srez Sinj nositelj je dr. Ante Sesardić; odvjetnik iz Sinja, a zamjenik Nikola Čatipović; odvjetnik iz Sinja;
- srez Supetar nositelj liste dr. Ante Tresić-Pavičić; liječnik u Supetru, a zamjenik Pavle Valerjev; upravitelj škole u Ložišću.²⁴³

HSS je postavio Stjepana Radića za nositelja liste u južno-dalmatinskom okrugu, a Pavla Radića za nositelja u sjeverno-dalmatinskom okrugu. Što se tiče srezova tu su:

- srez Hvar nositelj je Ante Petković; stolar iz Lastve Donje, a zamjenik Luka Posinković; seljak iz Dola na Hvaru;
- srez Imotski nositelj je dr. Mihovil Vuković; liječnik iz Imotskoga, a zamjenik Mijo Gaće, seljak iz Zagvozda;
- srez Makarska nositelj je Mate Klarić; posjednik iz Makarske, a zamjenik Gabro Jovanović; trgovac iz Metkovića;
- srez Sinj nositelj je Marko Rako-Grčić; seljak iz Podvaroša, a zamjenik Mate Grčić; seljak iz Prisoja;
- srez Split nositelj je Stipe Matijević; seljak iz Blata na Cetini, a zamjenik Luka Šarić; seljak iz Prugova;
- srez Supetar nositelj je Vinko Sarnečić; umirovljenik iz Korčule, a zamjenik Jure Vrsalović; seljak iz Selca na Braču.²⁴⁴

Hrvatska pučka stranka je postavila Stjepana Barića za nositelja u južno-dalmatinskom okrugu, a profesora Ivu Jurasu za nositelja u sjeverno-dalmatinskom okrugu. Po srezovima:

- srez Hvar nositelj je dr. Ivo Miličić; ravnatelj Gospodarske štedionice iz Splita, a zamjenik Ivo Plenković; obrtnik s Jelse;
- srez Imotski nositelj je Ivan Vučemilović; posjednik iz Imotskog, a zamjenik Don Jerko Vodanović; novinar iz Splita;

²⁴³ Kandidatske liste na Izborima 11. IX. 1927., *Novo doba*, br. 210., 10. IX. 1927., 10.

²⁴⁴ Ibid.

- srez Makarska nositelj je O. Ante Gnječ; župnik i oblasni poslanik iz Pasićine, a zamjenik dr. Jakša Herceg; profesor iz Splita;
- srez Split i Sinj nositelj je dr. Ante Dulibić; viši zemaljski sudski savjetnik iz Šibenika, a zamjenik O. Šimun Jelinčić; župnik iz Sinja;
- srez Supetar nositelj je dr. Šime Cvitanović; primarius bolnice iz Gline, a zamjenik Petar Mladieo; trgovac iz Pučišća.²⁴⁵

Nositelj zajedničke liste JDS i zemljoradničke stranke za južno-dalmatinski okrug je dr. Budislav Grgur Angjelinović, a za sjeverno-dalmatinski okrug Dane Škarica. Po okruzima:

- srez Hvar nositelj je dr. Rudolf Pederin; odvjetnik iz Splita, a zamjenik dr. Mirko Buić; sekretar T.O. komore Split;
- srez Imotski nositelj je dr. Lujo Domljan; liječnik iz Imotskog, a zamjenik Truccolo Fabjan; posjednik iz Imotskog;
- srez Makarska nositelj je dr. Ivan Vela; odvjetnik iz Makarske, a zamjenik Mihovil Miletić; trgovac iz Vrgorca;
- srez Sinj nositelj je dr. Ćiro Kalebić; liječnik iz Sinja, a zamjenik Ante Bilodjerić; težak iz Glavica;
- srez Split nositelj je dr. Ivan Majstrovic; advokat iz Splita, a zamjenik Ante Grgić; privatni namještenik iz Solina;
- srez Supetar nositelj je Nikola Plenković; općinski načelnik iz Bola, a zamjenik Ante Mihajić; općinski načelnik iz Pučišća.²⁴⁶

Bivši ministar Ljuba Jovanović nositelj je u južno-dalmatinskom okrugu Radikalne stranke, a dr. Nikola Subotić za sjeverno-dalmatinski okrug. Po srezovima:

- srez Hvar nositelj je Ivan Ruljančić; načelnik na Visu, a zamjenik Šime Vlahović; trgovac u Splitu;
- srez Imotski nositelj je Lazar Tadić; trgovac iz Imotskog, a zamjenik Petar Kurtović; seljak iz Ciste;
- srez Makarska nositelj je Ivan Sikavica; trgovac iz Baške Vode, a zamjenik Miloš Martinac; trgovac iz Vrgorca;
- srez Split i Sinj nositelj je Sever Varđa; apotekar u Sinju, a zamjenik Niko Cippico; oblasni poslanik iz Štafilića;

²⁴⁵ Kandidatske liste na Izborima 11. IX. 1927., *Novo doba*, br. 210., 10. IX. 1927., 10.

²⁴⁶ Ibid.

- srez Supetar nositelj je Božo Dujmović; posjednik u Supetru, a zamjenik Jerko Dinko Dubravčić; načelnik u Nerežišću.²⁴⁷

Nositelj liste za južno-dalmatinski okrug na Hrvatsko-seljačko-radničkom bloku bio je Pero Gjirlić, koji nisu postavili svoju listu za sjeverno-dalmatinski okrug. Po srezovima:

- srez Hvar nositelj je Pavao Vranjica; težak iz Starigrada na Hvaru, a zamjenik Ivan Cvitanović; težak iz Kuta na Visu;
- srez Imotski nositelj je Mate Bekavac; seljak i načelnik iz Imotskog, a zamjenik Mijo Jelavić; obrtnik iz Imotskog;
- srez Makarska nositelj je Josip Rusković; poljodijelac i bivši učitelj s Pelješca, a zamjenik Antun Šutić; trgovački pomoćnik iz Gradca;
- srez Sinj nositelj je Petar Bulat; profesor iz Splita, a zamjenik Stjepan Bogdan; seljak iz Glavica;
- srez Split nositelj je Vicko Jelaska; težak iz Splita, a zamjenik Josip Rosić; drvodjelac iz Splita;
- srez Supetar nositelj je Petar Ostojić; vojnik s Brača, a zamjenik Ćiril Štambuk; kamenar s Brača.²⁴⁸

Nositelj na listi HFSS-a za južno-dalmatinski okrug bio je dr. Gjuro Mimica, a stranka nije postavila svoju listu za sjeverno-dalmatinski okrug. Po srezovima:

- srez Hvar i Supetar nositelj je dr. Ivo Cuzzi; odvjetnik u Splitu, a zamjenik Marin Šegvić; posjednik iz Splita;
- srez Imotski nositelj je dr. Josip Brkić; odvjetnik u Splitu, a zamjenik Ivan Kovačić; posjednik u Splitu;
- srez Makarska nositelj je dr. Dušan Franić; odvjetnik u Vrgorcu, a zamjenik Jozo Grgić; težak iz Novih Sela;
- srez Sinj nositelj je Jakov Dragušica; umirovljeni kotarski tajnik u Splitu, a zamjenik Ante Vrdoljak; obrtnik iz Karakašice;
- srez Split nositelj je dr. Stjepo Perić; odvjetnik iz Stona, a zamjenik Grgur Lukas; težak iz Kaštel Starog.²⁴⁹

Liste koje se još pojavljuju u sjeverno-dalmatinskom okrugu su:

²⁴⁷ Kandidatske liste na Izborima 11. IX. 1927., *Novo doba*, br. 210., 10. IX. 1927., 10.

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Ibid.

- disidentska Radikalna stranka čiji nositelj je dr. Niko Novaković
- disidentska HSS čiji nositelj je dr. Marko Kožul.²⁵⁰

4.4. Ishod izbora

U okviru Kraljevine SHS na izbore 11. rujna 1927. izišlo je 2.294.352 birača, odnosno nešto više od sto tisuća glasača više nego na prethodnim skupštinskim izborima, iako u postocima izlaznosti, pravo glasa je iskoristilo 10% manje birača nego dvije godine ranije.²⁵¹ Što se pak tiče dalmatinskih okruga, u sjeverno-dalmatinskom okrugu svoje pravo glasa je iskoristilo skoro pet tisuća glasača više, a u južno-dalmatinskom okrugu skoro deset tisuća manje nego na prijašnjim izborima.²⁵²

U južno-dalmatinskom okrugu broj glasova po strankama bio je:

Tablica 1²⁵³

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI	25186	7373	6137	8362	10244	4739	4717

Po mandatima to izgleda tako da je HSS dobio pet mandata, a zastupnici koji idu u Skupštinu su Stjepan Radić, Nikola Preka, dr. Mile Vuković, Stipe Matijević i Mate Klarić, dva Radikala su Ljuba Jovanović i Joakim Kunjašić, iz SDS ide Prvislav Grisogono i iz JDS ide Grga Angjelinović.²⁵⁴

²⁵⁰ Kandidatske liste na Izborima 11. IX. 1927., *Novo doba*, br. 210., 10. IX. 1927., 10.

²⁵¹ Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 188; Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 352.

²⁵² Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 34., 10. II. 1925., 1; Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 357.

²⁵³ Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 357.

²⁵⁴ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1.

U sjeverno-dalmatinskom okrugu broj glasova po strankama bio je:

Tablica 2²⁵⁵

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS i ZEMLJ.	RADIKALI	RADIKALI DISID.	HSS DISID.
GLASOVI	12907	5464	3164	3058	10671	3037	2624

U ovom okrugu zastupnici su se podijelili između Radićevaca i Radikala. Tako u skupštinu idu tri Radićevca, Pavle Radić, Mate Goreta i Rudi Bačinić, i tri Radikala, Nikola Subotić, Dušan Ivetić i Sergije Urukalo.²⁵⁶

Grad Split i srezovi bitni za ovaj rad su:

Grad Split

Tablica 3²⁵⁷

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI 1927.	545	813	260	596	364	1022	844
GLASOVI 1925.	1888						

²⁵⁵ Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 357-358.

²⁵⁶ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1.

²⁵⁷ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1; Izborni rezultati u Dalmaciji., *Novo doba*, br. 34., 10. II. 1925., 1.

Srez Split

Tablica 4²⁵⁸

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI 1927.	7246	2525	1380	2083	1033	2757	3028
GLASOVI 1925.	14961						

Srez Hvar

Tablica 5²⁵⁹

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI 1927.	806	726	404	838	658	692	47
GLASOVI 1925.	1392						

²⁵⁸ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1; Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 35., 11. II. 1925., 4.

²⁵⁹ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1; Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 34., 10. II. 1925., 1.

Srez Makarska

Tablica 6²⁶⁰

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI 1927.	1012	658	532	485	191	251	305
GLASOVI 1925.	3315						

Srez Sinj

Tablica 7²⁶¹

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI 1927.	2906	1167	1729	216	1504	151	68
GLASOVI 1925.	5243						

²⁶⁰ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1; Izborni rezultati u Dalmaciji., *Novo doba*, br. 35., 11. II. 1925., 4.

²⁶¹ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1; Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 34., 10. II. 1925., 1.

Srez Supetar

Tablica 8²⁶²

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI 1927.	588	563	471	992	525	38	24
GLASOVI 1925.	754						

Srez Imotski

Tablica 9²⁶³

STRANKE	HSS	SDS	HPS	JDS	RADIKALI	SELJAČKO- RADNIČKI BLOK	HFSS
GLASOVI 1927.	3401	321	874	530	720	147	81
GLASOVI 1925.	6681						

Srednja Dalmacija se može svakako smatrati srcem Radićeve Dalmacije. S tom izjavom bi se vjerojatno mogli složiti i u uredništvu *Novog doba* koji su Imotski nazvali *najjačom Radićevom kulom*.²⁶⁴ Osim toga, u prilog tome ide podatak ovih izbora koji kaže ako izuzmemo Stjepana Radića kao nositelja liste u okrugu, od ostala četiri kandidata koja su iz okruga ušla u Skupštinu tri dolaze iz Srednje Dalmacije. Jedan je, naravno, iz sreza Imotski, a to je dr. Mile Vuković. Druga dva su Mate Klarić iz sreza Makarska i Stipe Matijević iz sreza Split.

Iako je HSS pobijedio u srezu Split, u samom gradu Splitu bio je daleko od pobjede. Naime, u gradu su bili treća najgora stranka, lošiji od njih bili su Pučkaši i Radikali, a dobili su

²⁶² Ibid.

²⁶³ Rezultati jučerašnjih izbora., *Novo doba*, br. 212., 12. IX. 1927., 1; Izbori za Narodnu Skupštinu., *Dubrovački list*, br. 7., 14. II. 1925., 1.

²⁶⁴ Nesloga među Radićevcima radi kandidature., *Novo doba*, br. 154., 7. VII. 1927., 3.

preko tri puta manje glasova nego na prethodnim izborima. Iz toga se može vidjeti koliko se sami grad Split razlikovao od svog sreza, a samim time zaleđa i cijelog okruga.

Iako je Radić u ovom okrugu osvojio uvjerljivo najviše mandata, ne može se ne primijetiti ogroman pad u broju dobivenih glasova. Naime, Radić u Srednjoj Dalmaciji nije osvojio polovicu glasova koje je u tim istim srezovima osvojio dvije godine ranije. Razloga tome sigurno ima. Dio glasova svakako su uzeli istaknuti članovi HSS koji su se kandidirali na drugim listama. No to zasigurno nije bio glavni problem, a ni značajan po pitanju kvantitete.

Jedan od glavnih razloga pada popularnosti Radića i njegove stranke je svakako bivša koalicija s Radikalima.²⁶⁵ U očima birača, to je vjerojatno najveća izdaja koju je Stjepan Radić mogao napraviti. Cijela njegova kampanja, do tada, bazirala se na borbi protiv Vidovdanskog ustava, radikalske velikosrpske politike i borbi za federaciju. Činom ulaska u vladu s Radikalima Stjepan Radić se odrekao svega toga, te pogazio riječ i povjerenje dano svojim biračima. Oni mu to nisu zaboravili i to se vidjelo na ovim izborima.

Naravno da je Radić znao to. Niti njemu nije prva opcija bila suradnja s Radikalima. To se vidi i iz izraza koji je upotrijebio da slikovito opiše što je za njega suradnja s Radikalima kada ga je Trumbić pokušao odgovoriti od toga.²⁶⁶ Ali on se bojao što će biti sa strankom i s narodom. Pravdao se time da nije dobro za stranku koja ima toliku podršku naroda da je uvijek u opoziciji. Jer ako izgubi doticaj s vlašću, a Hrvati taj doticaj nemaju već više desetljeća, kada dođe prilika za vladanje neće biti sposobni za to.²⁶⁷ Iako to nije bio stvarni Radićev program i njegova želja, on je u to uspio uvjeriti dio svojih birača, dok mu je jedan dio ipak okrenuo leđa.²⁶⁸

Drugi bitan razlog je taj, što je i nakon "povratka na stare staze", nakon prekida koalicije i povratka na politiku do 1925., Radić ponovno krivo procijenio u političkoj igri. Njegov plan je bio od HSS napraviti stranku za sva plemena Jugoslavije "prekrstivši je" u Narodnu seljačku stranku. Taj potez ga je ponovno udaljio od dijela birača.²⁶⁹ Pokušaj prikupljanja glasova tamo gdje ih dotada nije imao, i u isto vrijeme slabljenja najvećeg protivnika, jer se radi o istom

²⁶⁵ Šitin, T., „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru , br. 42, 2000., 467.

²⁶⁶ „Moraš gaziti i u govna kada nema drugog načina da dođeš do svog cilja“ Antić, Lj., „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 15, No. 1, Zagreb, 1981., 168.

²⁶⁷ Krizman, B., „Korespondencija Stjepana Radića II“, Zagreb, 1973., 108.

²⁶⁸ Glibušić, I., „Utjecaj koaliranja Hrvatske seljačke stranke sa srpskim radikalima na izborne rezultate 1927. u Bosni i Hercegovini“, u Hercegovina , br. 5, 2019., 211-212.

²⁶⁹ Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 232.

teritoriju, nije uspio. Štoviše, ponovno se Radiću obilo o glavu i učinilo da izgubi i dio onih glasova koje je dotada imao.

Ono što je spasilo Radića na ovim izborima je značajno manji postotak izlaznosti na izbore. Pa tako, iako je dobio značajno manje glasova nego prethodnih izbora, ti glasači nisu većinski prešli drugim strankama već su bojkotirali izbore. Razlog tome može biti, osim političke razočaranosti u svoga vođu i stranku kojoj su masovno dali povjerenje, a ona ih je iznevjerila, i u sušnoj i nerodnoj godini koja je pogodila cijelu zemlju, a naročito siromašnu i nerazvijenu Dalmaciju. Akumulacija svih tih negativnih čimbenika učinila je da se u narodu pojavi neka ravnodušnost koja se manifestirala u nebrizi za održavanje izbora.²⁷⁰

Jedini tko je proglasio pobjedu na izborima bio je dr. Angjelinović sa svojim Demokratima. On tvrdi da su ostvarili vrhunske rezultate u oba dalmatinska okruga unatoč svim očekivanjima i predviđanjima. Također se naslađuje propasti HSS i trideset tisuća glasova manje za njihovu listu. On to predviđa kao početak kraja HSS-a.²⁷¹

4.5. Odjeci

Ovi izbori svakako su za Radića trebali biti alarm da je zalutao s puta. Od prognoza za sto mandata, do pada za 30% po broju osvojenih glasova²⁷² je ogromna razlika. Radikali u Dalmaciji su likovali nad takvim rezultatima. Trenutačno stanje su iskoristili za propagandno širenje moći i strelovitog rasta stranke. Naime, Radikali su osvojili 21.024 u oba dalmatinska okruga.²⁷³ Postotno je to više glasova nego što su, prema izračunima statističara, Radikali doprinijeli broju glasova u Nacionalnoj koaliciji 1925. sa Samostalnim demokratima.²⁷⁴ Tako da su Radikali zanemarili dosta manje osvojenih glasova od HSS-a i propagirali da je narod u Dalmaciji odbio da njime upravljaju oni koji pjevaju o Hrvatskom saboru i banu, te da su prihvatili Beograd i kralja Aleksandra kao nešto bolje od bana. U tome su išli toliko daleko da su proricali da je blizu dan kada će postati najjačom strankom u Dalmaciji.²⁷⁵

Radićev pokušaj širenja stranke na područje Srbije i Makedonije nije bio uspješan. Sada kada se ponovno našao u opoziciji morao je tražiti nove partnere s kojima bi se udružio u borbi

²⁷⁰ Kostić, Laza M., „Statistika izbora narodnih poslanika: Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, održanih 11. septembra 1927.“, Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1928., XIX.

²⁷¹ Velika pobjeda naše stranke u Dalmaciji., *Pučki list*, br. 19., 24. IX. 1927., 1.

²⁷² Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 226-227.

²⁷³ Šitin, T., „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru , br. 42, 2000., 467.

²⁷⁴ Kostić, Laza M., „Statistika izbora narodnih poslanika: Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, održanih 11. septembra 1927.“, Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1928., XLII.-XLIII.

²⁷⁵ Šitin, T., „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru , br. 42, 2000., 467-468.

protiv vlasti. Odluka je pala na, dotad „zakletog neprijatelja“, Svetozara Pribićevića. Ni Pribićević nije uspio stvoriti veći klub u Skupštini tako da je i on bio otvoren za tu opciju. Za Radićevce koalicija s Pribićevićem nije bila politička odluka koju su priželjkivali, ali je bila jedina mogućnost nakon svih zbivanja u proteklim godinama. Osim toga, koalicija je uistinu imala zajedničkog neprijatelja u vladi koja je gledala na sav nesrpski teritorij kao na eksploatacijsku koloniju. To se najbolje moglo očitovati u zakonu s kraja 1927. u kojemu je stanovnik u Srbiji plaćao niti 60% ukupnog poreza kojega je plaćao stanovnik na hrvatskom području. Samim time taj porez su plaćali i prečanski Srbi čiji predstavnik je bio Pribićević.²⁷⁶

Novo doba donosi tekst koji je Radić napisao u svome listu *Narodni val* o Svetozaru Pribićeviću. Za njega kaže da: „pametno govori, još pametnije piše i najpametnije radi“ kao i da „vodi politiku narodne časti i životnih narodnih interesa“.²⁷⁷ Tu se vidi promjena Radićeve paradigme glede političkih odnosa sa SDS-om i njenim vodstvom. Time Radić javno obznanjuje da je spreman na suradnju i još jedan pokušaj zbližavanja s političkim neistomišljenicima glede ostvarenja višega cilja.

Prvotni plan koji su smislili Radić i Pribićević bio je da se osnuje klub u kojem bi se ujedinihla „celokupna demokratija“ koji bi sa 155 zastupnika bio najveći u skupštini i pomoću kojega bi se srušila radikalska vlada. U blok se trebala uključiti i Demokratska stranka Ljuba Davidovića. Svi navedeni su bili za tu ideju, no onda se umiješao kralj. Takva ideja njemu nikako nije odgovarala pa je zapriječeno da će se skupština raspustiti u slučaju spajanja te koalicije. Zbog toga je Ljuba Davidović odustao od prijedloga, te su Radić i Pribićević osnovali Seljačko-demokratsku koaliciju. Režimski mediji su tu koaliciju predstavljali kao prečanski front protiv Srbije.²⁷⁸

Osim kralja, takvoj koaliciji usprotivio se i dr. Angjelinović. On je na novinarsko pitanje oko mogućeg stvaranja Demokratskog bloka oštro napao tu ideju ističući da za takvu koaliciju nema partnera u skupštini. Pribićeviću zamjera to što je uz poklik *živio jugoslavenski Mussolini* prvi bio koji je napao demokraciju i parlamentarizam. Za Radića kaže da je demagog i sve ono što demokracija nije, a za kraj, isključuje i Pašićevce kao nositelje velikosrpske ideje.²⁷⁹

²⁷⁶ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 227-229.

²⁷⁷ Stjepan Radić za Pribićevića., *Novo doba*, br. 218., 19. rujna 1927., 2.

²⁷⁸ Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., 227-228.

²⁷⁹ Dr. B. G. Angjelinović o Demokr. bloku., *Novo doba*, br. 218., 19. rujna 1927., 2.

Seljačko-demokratska koalicija svakako je imala podršku naroda. Tome svjedoče i brojni članci slavljenja te koalicije i njihovih vođa u seljačkom časopisu *Naše selo*. Na jednom mjestu obojicu nazivaju *ocima domovine*.²⁸⁰ A, s obzirom na to da je većina stanovništva seljačka, može se zaključiti da ti seljaci takvu politiku i podupiru. Osim toga, taj časopis ima i rubriku pod nazivom *Pisma iz naroda* i u njoj se može vidjeti kako seljaci uredništvu šalju pisma iz kojih se može iščitati, kako podrška koaliciji, tako i obojici vođa.²⁸¹

Također, tekst koji donosi navedeni časopis, pod autorstvom istaknutog političara dr. Grisogona, govori o snazi zajedništva unutar SDK i razlogu suradnje. On kaže da su se okupili kao jednaki, ravnopravni i slobodni, a ne kao što je Pašić zatvorom natjerao Radića na suradnju. Dalje kaže da je cilj učiniti sve krajeve jednakima, a državu slobodnu, a ne podložnu Beogradu. Za kraj ističe svu apsurdnost beogradskih vlasti koji su godinama tvrdili da u prečanskim krajevima narod treba živjeti u miru i uzajamnoj ljubavi, a sada kada je sklopljena ta koalicija koja se bori za taj isti prečanski kraj i njegov narod, sada vlast čini sve kako bi ih uništila i razdvojila jer nisu njima podložni.²⁸²

Kralj je svakako bio protiv sklapanja Seljačko-demokratske koalicije i nastojao je razbiti i oslabiti vezu između HSS-a i SDS-a. Režimski tisak ide toliko daleko da javno objavljuje prijetnje smrću Radiću i Pribičeviću pod izgovorom zaštite države.²⁸³ Nakon što je Vukićević ponovno sastavio vladu s partnerima, u skupštini su se stvorila dva bloka. Prvi blok je bio sačinjavan od srbijanskih stranaka, a drugi je opozicija koju predvodi SDK.²⁸⁴ Takva skupština s dva oštro suprotstavljena bloka stvorit će teren koji će voditi do kasnijeg atentata i diktature.

²⁸⁰ Stjepan Radić i Svetozar Pribičević., *Naše selo*, br. 3., 7. IV. 1928., 1.

²⁸¹ Pisma iz naroda., *Naše selo*, br. 1., 10. III. 1928., 3.

²⁸² Kako je nastala Seljačko-Demokratska Koalicija., *Naše selo*, br. 1., 10. III. 1928., 1.

²⁸³ Janjatović, B., „Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.“, Dom i svijet, Zagreb, 2002., 239.

²⁸⁴ Gligorićević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 250-252.

5. Zaključak

Stjepan Radić je nesumnjivo jedna od najvećih ličnosti 20. stoljeća u hrvatskim i bivšim jugoslavenskim okvirima. On i njegova Seljačka stranka do stvaranja Kraljevine SHS nisu igrali pretjerano značajnu ulogu. Početkom nove države ta uloga se mijenja te na sljedećim izborima gotovo cijeli hrvatski narod će mu dati podršku i legitimitet da ga zastupa u skupštini. Time njegova Seljačka stranka prerasta dimenzije obične političke grupe i postaje pokret jedne cijele nacije u borbi protiv ugnjetavanja od strane privilegiranih u novoj državnoj zajednici, kao i u borbi za ostvarenje svojih prava. Taj pokret će se manifestirati kao najveća opozicija vladajućoj stranci i kralju.

Kada se Radić odlučio stranku proširiti na Dalmaciju, ništa slabiju podršku nije dobio nego u Hrvatskoj i Slavoniji. Tada je i službeno postao jedini, ne samo legalni, nego i legitimni predstavnik svih želja jednog naroda. Što je represija vladajućih bila veća, to je stranka u narodu više rasla. Zbog toga, nakon proglašenja Obznane netom prije skupštinskih izbora, stranka je na tim izborima dobila rekordan broj glasova. Iz današnje perspektive teško se staviti u Radićevu kožu. Izgledalo je da se čeka samo trenutak kada će napetost u državi puknuti i stanje bi se riješilo ili na kaos ili na red. Radić očito nije bio spomenutog stava, i pod pritiscima vlasti je popustio i potpisao, iz današnje perspektive, a i perspektive njegovih birača, "pakt s vragom", misleći da će kada uđe u vladu moći popraviti stanje u narodu, no vlasti su ga iskoristile i ubrzo odbacile. Time je samo prolongirao to napeto stanje, koje će se kasnije manifestirati u obliku kaosa kao atentat u Skupštini i diktatura, a što se naroda tiče, ne samo da nije uspio učiniti stanje pogodnijim, već mu se i zamjerio zbog izdavanja politike kojom se predstavljao narodu.

Srednja Dalmacija se zasigurno može smatrati srcem Radićeve Dalmacije. To su pokazali i skupštinski izbori iz 1927. godine. No, i na tim izborima, na području gdje je HSS dobio skoro sve svoje mandate, evidentan je pad u broju glasova. HSS je bio pokret, a Radić ličnost i vođa. Zbog toga je stranka uvijek mogla računati na dio biračkog tijela, i u najcrnjim vremenima. Moguće da bi HSS imao određeni postotak glasova u narodu sve i da se okrenuo u potpunosti i promicao politiku Radikalne stranke. Ta se stranka jednostavno stopila s narodom. Ali ovi izbori su pokazali da drugi dio birača nije bio tog stava. Brojke HSS-a su toliko pale da, iako su osvojili veliku većinu mandata u oba dalmatinska okruga, stranke koje su kampanju temeljile na napadima na HSS kao Radikali i JDS, su likovali nad tim brojkama vjerujući da gubitak tolike podrške u narodu nakon samo dvije godine ne može značiti drugo nego početak kraja.

Svakako, razlika između ruralnog i urbanog dijela Dalmacije se uvelike očitovala i na ovim izborima, čak i u samom srezu Split. Čisti urbani dio grada je okrenuo leđa Radiću toliko da je

HSS bio jedva u prvih pet stranaka. Splitska općina je pak to stanje toliko popravila da je u srezu HSS na kraju odnio pobjedu. Split je vodio politiku drugačiju od Radića. Radić, koliko god bio južnoslavenski orijentiran, uvijek je bio istaknuti nacionalist i borac za hrvatska prava. Po tom pitanju, Split i njegovi građani su bili podosta više jugoslavenski orijentirani. Najistaknutiji dnevni list *Novo doba* nije pokazivao simpatije prema Radiću, štoviše, iz njihovih tekstova i izvještaja se može iščitati odbojnost njegove politike prema autorima. Zbog toga u gradu je vladala i velika propaganda, kako najutjecajnijih dnevnih novina, tako i gotovo svih stranaka. Treba priznati da je Radić nakon koalicije s Radikalima, te prekida iste ostao sam. Svaka stranka je vodila barem dio kampanje napadajući Radića i njegove postupke. U tim uvjetima stranka i nije mogla ostvariti u samom gradu pretjerano zapažene rezultate.

6. Bibliografija

1. Antić, Lj., „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 15, No. 1, Zagreb, 1981.
2. Boban, B., „Stjepan Radić o Istri i Rijeci“, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 2006.
3. Buljan, M., „Politička povijest Splita od 1918. do 1941.“, Leykam international, Zagreb, 2022.
4. Čulinović, F., „Dokumenti o Jugoslaviji“, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
5. Glibušić, I., „Utjecaj koaliranja Hrvatske seljačke stranke sa srpskim radikalima na izborne rezultate 1927. u Bosni i Hercegovini“, u *Hercegovina*, br. 5, 2019.
6. Gligorijević, B., „Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929“, Narodna knjiga, Beograd, 1979.
7. Horvat, R., „Hrvatska na mučilištu“, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
8. Jakir, A., „Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.“, Leykam international, Zagreb, 2018.
9. Janjatović, B., „Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.“, Dom i svijet, Zagreb, 2002.
10. Janjatović, B., „Stjepan Radić: progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo (1889.-1928.)“, Dom i svijet, Zagreb, 2003.
11. Jelaska Marijan, Z., „Zemaljska vlada za Dalmaciju (2. studenog 1918.-20. siječanj 1919.)“, u: *Godina 1918., prethodnice, zbivanja, posljedice*, (ur. Zlatko Matijević), Zagreb, 2010.
12. Jelaska, M., Z., „Grad i ljudi: 1918.-1941.“, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.
13. Kostić, L. M., „Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine“, Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1924.
14. Kostić, Laza M., „Statistika izbora narodnih poslanika: Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, održanih 11. septembra 1927.“, Beograd: Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1928.
15. Krizman, B., „Korespondencija Stjepana Radića II“, Zagreb, 1973.

16. Leček, S., „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918-1941)“, u *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, Matica Hrvatska, 2015.
17. Lukić, Z., „HSS u borbi za hrvatsku samostalnost do 1941.“, Matica Hrvatska, Zagreb, 1921.
18. Matijević, Z., „Hrvatska pučka stranka u Dalmaciji (1919.-1929.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 42, 2000.
19. Matković, H., „Povijest Hrvatske seljačke stranke“, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.
20. Mirošević, F., „Počelo je 1918. ... Južna Dalmacija 1918-1929.“, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
21. Mirošević, F., „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 50, 2008.
22. Mužić, I., „Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.
23. Pederin, I., „Jadransko pitanje“, Maveda, Rijeka, 2007.
24. Petrinović, I., „Djelovanje Ante Trumbića i njegova politička shvaćanja“, *Poseban otisak iz Zbornika radova Pravnog fakulteta u Splitu*, br. XVII/1980., Split, 1980.
25. Pribičević, S., „Diktatura kralja Aleksandra“, Globus, Zagreb, 1990.
26. Radica, B., „Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930 godine“, Split, 1931.
27. Šitin, T., „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 42, 2000.
28. Trumbić, A., „Izabrani politički spisi“, uredio Ivo Petrinović, Golden marketing, Zagreb, 1998.
29. Tuđman, F., „Hrvatska politika u prvim godinama borbe protiv vidovdanskog centralističko-hegemonističkog poretka“, *Poseban otisak iz „Kritike“ 14|1970*, Zagreb

7. Časopisi i novine

1. *Dubrovački list* (1925. – 1927.)
2. *Naše selo* (1928.)
3. *Novo doba* (1918. – 1927.)
4. *Pučki list* (1927.)

8. Mrežni izvori

1. Narodno vijeće SHS. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 6.11.2025.
<<https://enciklopedija.hr/clanak/narodno-vijece-shs>>
2. Savez komunista. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 11.1.2025.
<<https://www.enciklopedija.hr/clanak/savez-komunista>>
3. većina. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 15.11.2025.
<<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vecina>>
4. Dalmacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 2.2.2025.
<<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dalmacija>>

Sažetak

SREDNJA DALMACIJA U IZBORNOJ GODINI 1927. S POSEBNIM OSVRTOM NA HSS

Srednja Dalmacija obuhvaća područje grada Splita, centra Dalmacije, i ruralnog zaleđa. Razlike među njima su tako velike da se slobodno mogu promatrati kao dva pola u bilo kojem promatranom aspektu. Zbog toga je cilj ovog rada prikazati kako su se te razlike manifestirale u rezultatima skupštinskih izbora 1927. godine. Rad promatra politička zbivanja u državnom vrhu, kako se ona prelijevaju na lokalne razine i konačno kako je narod prihvatio ta politička zbivanja u vidu opredijeljenosti pojedinim strankama na spomenutim izborima. U radu će se prikazati politička borba stranaka i njezinih istaknutih članova i vođa na temelju novinskih izvještaja, prvenstveno splitskog dnevnog lista *Novo doba*. Završni dio rada donijet će rezultate izbora, statistički obraditi pojedine parametre i ponuditi odgovore na neka pitanja koja se mogu postaviti promišljajući rezultate tih izbora, prvenstveno glede HSS-a i Radićevih političkih manevriranja. Na samom kraju će se sažeti svi događaji i pokazati kako je novonastala situacija u državnom vrhu i Skupštini bila daleko od rješavanja ključnih državnih problema i samo je stvorila uvjete za budući sukob u vidu atentata u Skupštini i posljedično tome proglašenju diktature.

Ključne riječi: Srednja Dalmacija, HSS, Stjepan Radić, *Novo doba*, Izbori

Abstract

CENTRAL DALMATIA IN THE ELECTION YEAR 1927. WITH SPECIAL REFERENCE TO HSS

Central Dalmatia includes the area of the city of Split, the center of Dalmatia, and the rural hinterland. The differences between them are so great that they can easily be seen as two poles in any observed aspect. That is why the aim of this paper is to show how these differences manifested themselves in the results of the parliamentary elections in 1927. The paper observes the political events in the state top, how they spill over to the local levels and finally how people accepted these political events in the form of commitment to certain parties in the mentioned elections. The paper will present the political struggle of the parties and their prominent members and leaders based on newspaper reports, primarily from the Split daily newspaper *Novo doba*. The final part of the work will bring the results of the elections, statistically process certain parameters and offer answers to some questions that can be asked considering the results of those elections, primarily regarding HSS and Radić's political maneuverings. At the very end, all the events will be summarized and show how the newly created situation in the state summit and the Assembly was far from solving key state problems and only created conditions for future conflict in the form of assassinations in the Assembly and, consequently, the declaration of a dictatorship.

Keywords: Central Dalmatia, HSS, Stjepan Radić, *Novo doba*, Elections

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Luka Perić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice novijesti i filozofije, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 25.2.2025.

Potpis

Luka Perić

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: Luka Pleić

Naslov rada: Srednja Dalmacija u izbornoj
godini 1927. s posebnim osunom na HSS.

Znanstveno područje i polje: Povijest

Vrsta rada: Diplomski

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
Marko Trogljić, prof. dr. sc.

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
Aleksandar Jakić, prof. dr. sc.
Miroslav Džmaček, prof. dr. sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 25.2.2025.

Potpis studenta/studentice: Luka Pleić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.